

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANABİLİM DALI
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ BİLİM DALI

**TURİZM ŞOKLARININ FOURİER VE YAPISAL
KIRILMALI BİRİM KÖK TESTLERİYLE ANALİZİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

EKREM DAMAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Ceyhun Can ÖZCAN
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZMEN

KONYA-2020

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	--

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ekrem DAMAR		
	Numarası	16811201012		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Turizm İşletmeciliği		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
Tezin Adı	Turizm Şoklarının Fourier ve Yapısal Kırımlı Birim Kök Testleriyle Analizi: Türkiye Örneği			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ekrem DAMAR

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ekrem DAMAR
	Numarası	16811201012
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Turizm İşletmeciliği
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ceyhun Can ÖZCAN
	2. Danışman	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZMEN
	Tezin Adı	Turizm Şoklarının Fourier ve Yapısal Kırılmali Birim Kök Testleriyle Analizi: Türkiye Örneği

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **TURİZM ŞOKLARININ FOURİER VE YAPISAL KIRILMALI BİRİM KÖK TESTLERİYLE ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ** başlıklı bu çalışma .../.../.... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışmanlar ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	Ceyhun Can ÖZCAN	
2	Dr. Öğr. Üyesi	İbrahim ÖZMEN	
3	Prof. Dr.	Mehmet MUCUK	
4	Dr. Öğr. Üyesi	Mustafa Cüneyt ŞAPCILAR	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	EKREM DAMAR		
	Numarası	16811201012		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Turizm İşletmeciliği		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ceyhun Can ÖZCAN		
	2. Danışman	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZMEN		
Tezin Adı	Turizm Şoklarının Fourier ve Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleriyle Analizi: Türkiye Örneği			

Geçtiğimiz son 50 yılda, turizm dünyada en hızlı gelişme gösteren sektörlerden biri haline gelmiştir. Turizm sektörü yaratmış olduğu sosyo-ekonomik etkilerden dolayı gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için büyük bir öneme sahiptir. Turizm sektörü çarpan etkisi nedeniyle doğrudan ve dolaylı olarak birçok sektörlerle de etkileşim halindedir.

Turizm sektörü, iç ve dış şoklardan (güvenlik, salgın hastalıklar, iç karışıklıklar, yönetim istikrarsızlıkları, siyasi kriz, doğal afetler, döviz kurları vb.) turist tercihleri aracılığıyla oldukça fazla etkilenmektedir. Turizm sektörünün bu şoklara açık durumu kırılmalıkları artırmaktadır. Turizm politikası geliştirilmesinde kullanılan turizm parametrelerinin gelen şoklardan kalıcı olarak etkilenip etkilenmediği ve bunların tarihleri karar alıcılar açısından oldukça önemlidir. Bu yüzden turist sayısı, turizm geliri ve ortalama turist harcaması serilerinin durağanlığı önem kazanmaktadır.

Tezde 1965-2018 dönemine ait veriler kullanılarak, turist sayısı, turizm gelirleri ve ortalama turist harcamalarındaki şoklar ve tarihleri araştırılmıştır. Verilerin analizinde Fourier ve Yapısal Kırılmalı Birim Kök testleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, turizm parametrelerinde yaşanan şokların kısa dönemde devam ederken uzun dönemde ortadan kalktığını göstermektedir. Yapısal Kırılmalı birim kök testlerinden elde edilen kırılma tarihleri (1970;1973;1974;1980; 1982; 1984; 1999;2002) ile ulusal ve küresel kırılmalıkların örtüştüğü görülmektedir. Politika yapıcılar açısından ortaya çıkan şok tarihleri ve kırılmalar turizm plan ve politikalarının şekillenmesi ve başarısı noktasında yol göstericidir.

Anahtar Kelimeler: Turizm Şokları, Şokları Etkileyen Faktörler, Fourier Birim Kök, Yapısal Kırılmalı Birim Kök.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	EKREM DAMAR		
	Student Number	16811201012		
	Department	Tourism Management		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Ceyhun Can ÖZCAN		
	2. Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZMEN		
Title of the Thesis/Dissertation	Analysis of Tourism Shocks By Fourier And Unit Root Tests With Structural Breaks: The Case of Turkey			

In the past 50 years, tourism has become one of the fastest-growing sectors in the world. The tourism sector has great importance for developed, developing and underdeveloped countries due to the socio-economic effects that it creates. The tourism sector interacts directly and indirectly with many sectors because of its multiplier effect.

The tourism sector is highly affected by indigenous and exogenous shocks (security, epidemics, internal disturbances, political instabilities, political crises, natural disasters, exchange rates, etc.) through tourist preferences. The situation of the tourism sector that is open to these shocks increases the fragilities. Whether the tourism parameters used in the improvement of tourism policy are permanently affected by incoming shocks and their dates are very important for policymakers. Therefore, the stationarity of series of the numbers of tourists, tourism income and average tourist expenditure series becomes important.

In this dissertation, the shocks that occur in the number of tourists, tourism revenues and average tourist expenditure and their dates were examined by using the data from the period of 1965 to 2018. Fourier and Unit Root with Structural Break tests were used in the analysis of the data. Empirical findings show that shocks experienced in tourism parameters continue in the short-run however disappear in the long-run. It is observed that the breaking dates (1970; 1973; 1974; 1980; 1982; 1984; 1999; 2002) examined by the Structural Breaks unit root tests overlap with the national and global shocks. In terms of policymakers, emerging shock dates and breaks are enlightening in shaping and success of tourism plans and policies.

Keywords: Tourism Shocks, Factors Affecting Shocks, Fourier Unit Root, Structural Break with Unit Root.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZM VE EKONOMİ İLİŞKİSİ

1.1. Turizm Talebi.....	5
1.2. Turizm Talebinin Özellikleri	6
1.3. Turizm Talebini Etkileyen Faktörler.....	7
1.3.1. Ekonomik Etkiler	8
1.3.1.1. Milli Gelir ve Kişisel Gelir	8
1.3.1.2. Turistik Mal ve Hizmetlerin Fiyatı	9
1.3.1.3. Ulaşım.....	9
1.3.1.4. Dış Ticaret Dengesi	9
1.3.1.5. Turizm Sektörünün Mevcut Yapısı	10
1.3.1.6. Konjonktürel Dalgalanma.....	10
1.3.2. Sosyal Faktörler.....	10
1.3.3. Psikolojik Faktörler	11
1.3.4. Politik Faktörler.....	12
1.3.5. Diğer Faktörler	12
1.4. Turizm Arzı.....	13
1.5. Turizm Arzının Özellikleri.....	16
1.6. Turizmin Moneter (Parasal) Karakterli Etkisi	17
1.6.1. Turizmin Gelir Etkisi.....	17
1.6.2. Turistik Yatırımların Gelir Etkisi	23
1.6.3. Turizmin Dış Ödemeler Dengesine Etkisi.....	24
1.6.4. Turizmin Kamu Gelir ve Kamu Harcamalarına Etkisi.....	26
1.6.4.1. Turizm-Kamu Gelirleri İlişkisi	26

1.6.4.2. Turizm-Kamu Harcamaları İlişkisi.....	26
1.6.5. Turizmin Milli Gelire Etkisi.....	27
1.7. Turizmin Reel Karakterli Etkileri	28
1.7.1. Turizmin İstihdama Etkisi	28
1.7.2. Turizmin Altyapı ve Üstyapıya Etkisi.....	32
1.7.3. Turizmin Diğer Sektörlere Etkisi	33
1.7.4. Turizmin Bölgelerarası Dengesizliği Giderici Etkisi	33
1.8. Turizm Olumsuz Ekonomik Etkileri.....	34
1.8.1. Fırsat Maliyeti	34
1.8.2. İthalat Eğilimi.....	34
1.8.3. Bölgesel Enflasyon Etkisi	35
1.8.4. Yabancı İşgücüne Eğilim	35
1.8.5. Turizmde Aşırı Bağımlılık	35
1.8.6. Turizmde Mevsimlik Dalgalanma.....	36

İKİNCİ BÖLÜM

ŞOKLAR VE TURİZM

2.1. Şok Kavramının Tanımı.....	37
2.1.1. Ekonomik Şoklar.....	37
2.1.1.1. Finansal Şoklar	38
2.1.1.2. Reel Şoklar	39
2.1.2. Politik Şoklar	40
2.1.2.1. Terör	40
2.1.2.2. İç Savaş ve Karışıklıklar.....	43
2.1.2.3. Yönetim İstikrarsızlıkları.....	45
2.1.2.4. Nadir Görünen İstikrarsızlıklar.....	46
2.1.3. Doğal Şoklar.....	47
2.1.4. Salgın Hastalıklar	48
2.1.5. Turizm Şokları.....	49
2.1.5.1. Turizm Döviz Kuru Şokları.....	50
2.1.5.2. Turizm Talep Şokları.....	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TURİZM ŞOKLARININ EKONOMETRİK ANALİZİ

3.1. Literatür.....	54
3.2. Veri Seti	61
3.3. Yöntem.....	62
3.3.1. Fourier Birim Kök Testleri.....	63
3.3.1.1. Fourier KPSS Birim Kök Testi.....	64
3.3.1.2. Fourier ADF Birim Kök Testi	66
3.3.1.3. Fourier GLS Birim Kök Testi.....	67
3.3.2. Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri.....	68
3.3.2.1. Tek Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri.....	69
3.3.2.1.1. ADF Birim Kök Testi	69
3.3.2.1.2. LM Birim Kök Testi	70
3.3.2.2. Çift Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri.....	72
3.3.2.2.1. LM Birim Kök Testi	72
3.3.2.2.2. KPSS Birim Kök Testi.....	73
3.3.2.2.3. ADF Birim Kök Testi	74
3.4. Ekonometrik Bulgular.....	75
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA.....	95
EKLER.....	106
ÖZGEÇMİŞ.....	108

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Türkiye’ de Yer Alan Turizm Yatırım Belgeli ve Turizm İşletme Belgeli Tesislerin Sayısı ve Yatak Kapasitesi (Bin)	15
Tablo 2: Yıllara Göre Konaklama İstatistikleri	16
Tablo 3: Türkiye’nin Turizm Gelir-Gider Tablosu (Milyon Dolar).....	19
Tablo 4: Turizm Gelirlerinin İhracata, Turizm Giderlerinin İthalata Oranı (Milyon Dolar).....	20
Tablo 5: Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açığını Kapatma Payı	21
Tablo 6: Ükelere Göre Turizm Gelirleri (Milyar Dolar)	22
Tablo 7: Ükelere Göre Gelen Turist Sayısı (Milyon Kişi)	23
Tablo 8: Türkiye’de Turizm Gelirlerinin GSYİH İçindeki Payı	28
Tablo 9: Turizm Harcamalarının İstihdam Yarattığı Alanlar	31
Tablo 10: Turizm Sektöründe İstihdam Edilen Kişi Sayısı (Dünya).....	32
Tablo 11: Türkiye’nin Yapmış Olduğu Yıllık İthalat (İlk 10 Ülke) (Bin Dolar)	40
Tablo 12: 2001-2017 yılları Arasında Dünyada Turistlere Yönelik Yapılan Terör Saldırıları	42
Tablo 13: Türkiye’ye Gelen Ziyaretçiler (Milyon Kişi).....	44
Tablo 14: Turist Varışları ve Turizm Ekonomisi Üzerinde Etkili Olan Olaylar	45
Tablo 15: Veri Seti.....	62
Tablo 16: Fourier Birim Kök Test Sonuçları.....	76
Tablo 17: Tek Kırılmalı Birim Kök testleri	79
Tablo 18 İki Kırılmalı Birim Kök Testleri.....	83

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Yatırım Çarpan Etkisi.....	24
-------------------------------------	----

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ADF	: Augmented Dickey Fuller
DF	: Dickey-Fuller
DTA	: Dış Ticaret Açığı
EKK	: En Küçük Kareler
FADF	: Fourier Augmented Dickey Fuller
FGLS	: Fourier Generalized Least Squares
FKPSS	: Fourier Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin
GLS	: Generalized Least Squares
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
HEGY	: Hylleberg-Engle-Granger-Yoo
IMF	: İnternational Monetary Fund
KPSS	: Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin
KTB	: Kùltür ve Turizm Bakanlığı
LM	: Lagrange Çarpanı
LP	: Lumsdaine -Papell
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
PP	: Phillip - Perron
SAGP	: Satın Alma Gücü Paritesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TÜRSAB	: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği
TTYD	: Türkiye Turizm ve Yatırımcılar Derneği
ZA	: Zivot-Andrews

GİRİŞ

Geçmişten günümüze insanları turizm faaliyetine katılmaya iten birçok sebep bulunmaktadır. İlk çağlarda insanlar; gıda ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını gidermek için seyahat etmekteyken; daha sonra savaş ve ticaret gibi sebeplerden dolayı başka bölgelere gitmekteydiler. Günümüzde ise; insanları turizme iten sebepler arasında; turizm bilincinin artması, teknolojinin gelişmesi, ulaşım ağlarının gelişmesi, ücretli tatil hakları, gelir düzeyinin artması, eğlence, rekreasyon ve kentleşme gibi faktörler etkili olmaktadır. Turizm sektörünün emek-yoğun bir sektör olması ve bu sayede işsizliği azaltması, ödemeler dengesinde yer alan açıkları kapatması, ülkeye döviz kazandırması, bölgelerarası adaletsizliği azaltması, yatırımları artırması, bölgesel kalkınmaya katkıda bulunması, ülke gelirini artırması ve refah düzeyini yükseltmesi gibi etkilerinden dolayı sürekli gelişen ve büyüyen bir sektör haline gelmiştir. Turizm sektörü ülke ekonomisinin büyümesine yardımcı olmakla birlikte ekonomik kalkınmaya da yardımcı olmaktadır. Bunun dışında turizm diğer sektörlerle de geri ve ileri bağlantılı olduğundan dolayı çarpan etkisiyle diğer sektörlerle de katkı sağlamaktadır.

Türkiye’de turizmin gelişmesi 1982 yılında yürürlüğe giren *Turizm Teşvik Kanunu*’yla birlikte hız kazanmaya başlamıştır. Turizm sektörüne verilen teşvik ve imtiyazlardan sonra ekonominin durgunluk yaşadığı dönemlerde turizmin ekonomiye sağladığı katkılar açıkça görülmektedir. Türkiye’ye gelen yabancı turist sayısı 1982 yılında 1.405.000 kişiye iken 2018 yılında ise; gelen turist sayısı 39.566.000 kişi olmuştur. Ayrıca 1982 yılında turizm gelirleri 370.320 dolar iken, 2018 yılında 29.512.926 dolar olarak gerçekleşmiştir. Özellikle sanayi sektöründe ve teknolojiye gelişmemiş ülkeler için turizm sektörü çok büyük bir öneme sahiptir.

Turizm sektörünün ülke ekonomilerine yapmış olduğu ekonomik etkiler arasında moneter ve reel etkiler bulunmaktadır. Turizmin moneter etkileri; dış ödemeler dengesine etkisi, gelir etkisi, iç fiyatlara etkisi ve kamu gider ve gelirlerine etkisi olarak sınıflandırılmaktadır. Turizmin reel etkileri arasında istihdam etkisi, diğer ekonomik sektörlerle etkisi ve bölgelerarası dengesizliği giderici etkisi yer almaktadır. Ayrıca ülke parasının değerinin değişmesi ise turizm sektörünü etkilemektedir.

Turizm sektörünün tüketici talebinin yapısı çok esnek olmasından dolayı tüketiciler, mikro düzeyde turizm bölgesinde gerçekleşen gelişmelerden etkilendiği gibi makro düzeyde de ülke genelinde gerçekleşen olaylardan çok çabuk etkilenmektedir. Turist talebinin çok çabuk değişmesinden dolayı turizm sektöründe yaşanan olayların şiddetine göre kısa veya uzun dönem şoklar gerçekleşmektedir. Turizm sektörü; finansal, reel ve politik şoklardan, terör olaylarından, iç savaş ve karışıklıklardan, yönetim istikrarsızlıklardan, doğal afetlerden ve salgın hastalık gibi etkisi büyük olaylardan etkilenebilir. Ayrıca spor organizasyonları, turizm bölgesinin kültürel ve tarihi değerlerinin korunması, turizm bölgesinin tanıtımı, alt ve üst yapının geliştirilmesi, ulaşım ağının gelişmiş olması gibi birçok unsur turizme olan talebi olumlu yönde etkilemektedir.

Turizm sektöründe meydana gelen şoklar, önemli derecede ülke ekonomilerini parasal ve sosyal yönden etkilemektedir. Turizm şokları, özellikle turizm gelirleri ve turist sayıları yüksek olan ülkelerde döviz kaybı, dış ticaret açıklarını kapatma payları, istihdam, büyüme gibi temel makro değişkenlerde olumsuz etki yaratmaktadır. Turizm sektöründe yaşanan olumsuzluk turizm ile bağlantılı olan sektörlere de yansımaktadır. Böylece çarpan etkisiyle milli gelir azalacak ve azalma sonucunda refah düzeyinde düşme meydana gelecektir. Aynı zamanda turizm sektöründe meydana gelen olumlu yönde bir şok ise; Ülke ekonomisini pozitif yönde etkileyecektir. Bu yüzden turizm şokları ile ilgili çalışmalara ağırlık verilmeli ve sonuçları iyi analiz edilmelidir. Bu sayede de politika yapıcıları, şokların etkilerini azaltmaya veya artırmaya yönelik politikalar geliştirilmelidir.

Turizm sektöründe talep aşırı esnek yapıya sahipken, turizm arzı ise katıdır. Yani turistler olumlu ve olumsuz yönden birçok sebepten çok hızlı etkilenmektedir. Ancak turizm arz ediciler çok daha yavaş ve uzun süreli etkilenmektedir. Bu nedenle çalışmanın temel amacı aşağıdaki sorulara cevap aramaktır:

- Turizm sektörünü etkileyen şok türleri nelerdir?
- Türkiye turizmini olumlu veya olumsuz etkileyen şoklar nelerdir?

- Türkiye turizminin temel makro değişkenlerinden olan turist sayısı, turizm gelirleri ve turistlerin yapmış oldukları harcamalar gerçekleşen şoklardan etkileniyor mu?
- Yapılan analizler sonucunda ortaya çıkan kırılma tarihlerinin Türkiye turizmi açısından önemi nedir?

Bu çalışmada öncelikle olarak turizm sektörü ve ekonomi kavramlarından, turizm sektörünün ekonomiyle olan ilişkisinden, turizmin ekonomik verilerinden ve turizmin ekonomiye olan olumlu olumsuz etkilerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise; şok kavramından, turizm sektörünü etkileyen şok türlerinden ve şokların turizm sektörüne olan talebi nasıl etkilediği konusunda değerlendirmeler yapılmıştır. Son olarak üçüncü bölümde ise; turizm şoklarının ekonometrik analizi yapılmıştır. Analizde öncelikle turizmin makro değişkenlerini Fourier Birim Kök Testlerinden olan Fourier Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (FKPSS), Fourier Augmented Dickey Fuller (FADF) ve Fourier Generalized Least Squares (FGLS) birim kök testleri sınanmıştır. Ayrıca ADF (Eric Zivot ve Donald W. K. Andrews-1992) tek kırılmalı, LM (Junsoo Lee ve Mark C. Strazicich-2013) tek kırılmalı, LM (Junsoo Lee ve Mark C. Strazicich-2003) çift kırılmalı, KPSS (Josep Lluís Carrion-i-Silvestre Andreu Sansó-2007) çift kırılmalı, ADF (Paresh Kumar Narayan ve Stephan Popp-2010) çift kırılmalı birim kök testleri uygulanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZM VE EKONOMİ İLİŞKİSİ

Turizm sektörünün gelişim göstermesi 1950’li yıllar olarak literatüre geçmiş olsa da; bireylerin yaşamlarını devam ettirdikleri yerlerden başka bir destinasyona seyahat etmeleri insanlığın ilkçağlarından itibaren süregelen bir durumdur (Karataş ve Babül, 2013: 15). İlk çağlarda insanlar başta gıda, giyim ve barınma gibi temel ihtiyaçlardan dolayı seyahat etmekteydiler. Sonraki dönemlerde ise insanları seyahate yönelten sebepler ticaret ve savaş olmuştur. Turizm sektörünün zaman içinde gelişmesiyle birlikte turizme katılan bireylerin de turizme katılma amaçları değişiklik göstermiştir. Bunlar arasında ise; gezip görme, sağlık, rekreasyon, iş, dini ve toplumsal etkinliklere katılma ve vb. faaliyetler yer almaktadır (Akbaba, Öter, Güler ve Altıntaş, 2017: 1).

Turizm sektörünün yaratmış olduğu ekonomik (istihdam, milli gelir, ödemeler dengesi, yatırımlar vb.) ve sosyal (birlikte yaşama bilinci, kültürel değerlerin korunması, yeni iş alanları sayesinde kırsal alanlardan kentlere göçü engellemek vb.) etkilerden dolayı turist kabul eden ülke için büyük bir kaynak oluşturmaktadır. Bu nedenle turizm, bacasız sanayi olarak görülmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı’nın ardından ülke ekonomilerinin zayıflaması sonucu turizm, kazandırdığı gelir açısından ülke ekonomileri için değeri artan bir sektör oluşmuştur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ekonomilerini geliştirmek, sosyal ve kültürel olarak ilerleme göstermek ve bu sayede hem milli gelirlerini hem de refahlarını artırmak için turizm sektörünün ihtiyaç duyduğu yatırımları gerçekleştirmeye başlamışlardır (Yıldız ve Kalağan, 2008: 43-45).

Turizm; bireylerin, sürekli yaşamlarını devam ettirdikleri ve ihtiyaçlarını karşılamak için çalıştıkları bölgelerin dışına seyahat etmeleridir. Bu seyahatlere katılan bireylerin turizm sektörünün ve turizm sektörüne bağlı işletmelerin üretmiş olduğu mal ve hizmetleri talep etmesi ve bu seyahatleri boyunca geçici konaklamasına turizm denilmektedir (Kozak, Kozak ve Kozak, 2015: 5). Turizm sektörü tıpkı rekreasyon gibi boş zaman kavramıyla bağlantılı bir sektördür. Ancak turizm sadece boş zamanın nasıl değerlendirileceği ile ilgili değil; aynı zamanda tasarruf, yatırım, tüketim, istihdam, cari işlemler ve bütçe dengesi ile de ilgili bir faaliyettir (Akin,

Şimşek ve Akın, 2012: 65). Dolayısıyla bu sektör bir ülke ekonomisinin, sosyal ve kültürel çevrede kazanç elde etmesine yardımcı olan hizmet sektörleri içerisinde en fazla öneme sahip sektörlerden birisi olarak değerlendirilmektedir (Çoban ve Özcan, 2013: 243).

1.1. Turizm Talebi

Ekonomide talep, satın alma gücüyle desteklenmiş istek olarak kısaca tanımlanmaktadır. Daha geniş bir ifadeyle talep; belirli bir zaman diliminde, belirli bir piyasa şartlarında, belirli bir malın olası fiyatları karşısında, satın alma gücüne sahip tüketicilerin almayı düşündükleri miktarlardır (Yücel, 2008: 6). Turizm talebi ise, *“yeterli satın alma gücüne ve boş zamana sahip insanların turistik mal ve hizmetlerden belirli bir piyasada, belirli bir fiyata ya da bedelsiz olarak rasyonel ve irrasyonel nedenlerle belirli bir dönemde satın almaya veya yararlanmaya karar verdikleri miktardır”* (Çelik, 2014: 35). Kavrama yönelik diğer tanımlar şu şekilde sıralanabilir (Özcan, 2013: 37):

- *“Turist gönderen bölgeden turist çeken bir destinasyona yönelik akış olan turizm talebi ayrıca bu akış sırasında turizm işletmelerin üretmiş olduğu mal ve hizmetlerdir.”*
- *“Turistik bir seyahat etme isteğinde bulunan ve bu isteği gerçekleştirebilecek imkâna ve boş zamana sahip olan bireylerin oluşturduğu taleptir.”*
- *“Turistin belli bir fiyat seviyesi ya da döviz kuru dâhilinde elde etmek istediği ve fiilen elde etmeyi kabul ettiği turizm ürünü ile hizmetinin bütünüdür.”*
- *“İnsanların turizm ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yeterli alım gücü ve boş zaman ile desteklenmiş olan, turistik ürün ve hizmetleri satın alma isteğinde bulunan insan miktarıdır.”*

Ekonomistlerin tanımlamalarından yola çıkarak turizm talebi; yeterli miktarda satın alma gücüne ve boş zamana sahip olup belirli bir zaman diliminde, belirli bir hedef doğrultusunda turistik mal ve hizmetlerden faydalanan ya da yararlanmak isteyen kişi ya da kişiler topluluğunun isteği olarak ele alınabilir (Aliyev, 2014: 47).

Turizm talebi coğrafi açıdan ele alındığında, ülke içerisinde ve ülke dışında olmak üzere iki başlık altında değerlendirilebilir (Ünlüönen, Tayfun ve Kılıçlar, 2015:

46). *İç turizm talebi*; ülke içerisinde hayatlarını devam ettiren vatandaşların yine yaşamlarını sürdürdüğü ülke sınırları içerisinde turizm ihtiyaçlarını karşılama isteğidir. *Dış turizm talebi*; Ülke sınırları içerisinde hayatlarını devam ettiren vatandaşların turistik ihtiyaçlarını ülke sınırları dışında karşılama isteğidir (Ünlüönen ve ark., 2015: 46).

Ayrıca tüketici grubunun isteğini gerçekleştirme durumuna göre turizm talebi üç gruba ayrılabilir. *Efektif turizm talebi*; Turist tanımına uygun olarak tatil yapan bireylerin oluşturduğu taleptir. *Potansiyel turizm talebi*; Turizme faaliyetine katılmak isteyen fakat gerekli zaman veya ekonomik olarak bu talebi gerçekleştiremeyen bireylerin oluşturduğu taleptir. *Uyarılmış turizm talebi* ise; Gerekli boş zaman ve maddi imkâna sahip fakat turizm imkânları hakkında bilgi sahibi olmayan bireylerin oluşturduğu taleptir. Uyarılmış turistik talepte bireyler bilgi sahibi olduğunda turizm faaliyetine katılmaları beklenmektedir (Ünlüönen ve ark., 2015: 46).

1.2. Turizm Talebinin Özellikleri

Turizm sektörü hizmetler sektöründe yer almasından dolayı diğer sektörlerden farklı özellikler taşımaktadır. Bu nedenden dolayı turizm talebinin özellikleri de diğer sektörlerdeki talepten farklı özellikler taşıyabilmektedir. Aşağıda turizm talebinin özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Metin, 2013: 10):

- Turizm talebi bağımsız bir taleptir. Turizm hareketine katılmak isteyen bireyleri seyahate yönelten birçok sebep vardır. Bu sebepler arasında ise; bireylerin farklı deneyim elde etme isteği, yoğun iş hayatından kurtulma, dinlenme ve stres atma gibi unsurlar yer almaktadır.
- Turizm talebi çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Bireyleri seyahate yönelten birçok motif bulunmaktadır. Turizm hareketine katılmak isteyen bireyler aynı yerlerden geçebilir veya aynı vasıtayı kullanabilir fakat ticari amaçla tatil yapan bir bireyle, dinlenme ve rahatlama gibi turizm hareketine katılan bireyler farklılık gösterebilmektedir.
- Turizm talebi mutlaka harcanabilir gelirlerin kullanılması sonucu meydana gelmektedir.

- Turizm sektöründe rekabetin fazla olması, turizm sektörüne olan talebi de etkilemektedir. Turizm faaliyetine katılacak olan bireylerin talebini etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Bunlardan bazıları ise; ekonomik şartlar, politik olaylar, sosyal unsurlar ve güvenlik sorunlarıdır. Bu durum talep yapısının aşırı esnek olmasına sebep olmaktadır.
- Turizm faaliyetine katılan bireylerin tüketmek istedikleri mal ve hizmetler arasında da rekabet vardır. Bu rekabetin nedenleri arasında bireylerin tercihleri etkili olmaktadır. Turistlerin tercih ettiği turizm bölgesinde konaklama süresi ile turistlerin ikamet ettiği yerden konaklama yapacağı yere olan uzaklığı arasında rekabet olduğu gibi, turistik tüketim harcamalarından konaklamaya akan pay ile ulaştırmaya akan pay arasında da bir rekabet söz konusudur.
- Turizm talebi ekonomide yer alan lüks ve kültürel nitelikteki diğer mal ve hizmetlerle rekabet içerisindedir. İkame olanakları başka alanlarda olduğu için, turistik mal ve hizmetlerin yerini özellikle lüks nitelikteki mal ve hizmetler alabilir.
- Turizm talebi, ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre de farklılık arz edebilir. Nitekim gelişmiş ülkelerde yaşayan bireylerin turizme konu olan mal ve hizmetlere olan talebiyle, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde yaşayan bireylerin talepleri farklılık göstermektedir.
- Turizm talebi, ekonomik, doğal ve sosyal faktörlerden etkilendiği için belirli dönem ve mevsimlerde talep yoğunluğu azalabilmekte veya artabilmektedir. Teknolojideki ilerlemeler ile birlikte alternatif turizm de gelişim gösterdiğinden mevsimsellik özelliği giderek düşmektedir. Turizm sektörünün mevsimsellik özelliklerinden arınması ise turizmden elde edilen gelirleri artırmaktadır.

1.3. Turizm Talebini Etkileyen Faktörler

Belirli düzeyde turistik mal ve hizmete talebin oluşabilmesi çok sayıda etkene bağlı olmaktadır. Fakat bunlardan en önemlisi ekonomik ve ekonomi dışı faktörlerdir. Ekonominin, talep üzerine çok büyük bir etkisi olmasına rağmen; ekonomi dışı faktörler de uzun vadede belirleyici rol oynamaktadır.

1.3.1. Ekonomik Etkiler

Turizm talebini etkileyen unsurların başında; milli gelir, turistik mal ve hizmetin fiyatı, ulaştırma, dış ticaret dengesi, turizm sektörünün mevcut yapısı, konjoktürel dalgalanma ve turistik bölgedeki konaklama arz potansiyeli gelmektedir. Bu unsurlara ek olarak turizm talebinin gelir esnekliği, nispi döviz kurları, reklam-tanıtım, nüfus ve sağlık gibi faktörler de bulunmaktadır (Turanlı ve Güneren, 2003: 3).

1.3.1.1. Milli Gelir ve Kişisel Gelir

Bir ülke vatandaşları tarafından belirli bir dönemde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin faktör fiyatları üzerinden net değerine milli gelir adı verilmektedir. Milli gelir hesaplamaları sayesinde bir ülkenin ekonomik büyüklüğü, kapsamlı şekilde görülebilir (Çepni, 2012: 49).

Bireylerin turizm faaliyetini gerçekleştirebilmeleri için öncelikle belirli bir yeterlilikte gelir sahibi olmaları gerekmektedir. En düşük miktarda gelir miktarı bireylerin turizm faaliyetlerini gerçekleştirmesine olanak sağlayacak gelir seviyesini ifade etmektedir. Turistik mal ve hizmetlere talep oluşabilmesi için bireylerin belirli bir gelire ve bu gelirlerinin bir kısmını turizm faaliyetine katılım için ayırması gerekmektedir. Ülke ekonomisinin gelişmişlik düzeyini ve refah ölçüsünü ifade eden milli gelir (GSYH) ile turizm arasında sıkı bir ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir ülke ekonomisinin milli geliri ne kadar yüksek ise; bireylerin turizme ayırmış olduğu para miktarı da o kadar yüksek olacaktır (Özcan, 2013: 43).

Milli gelir bir ülke ekonomisinin zenginliğini belirli ölçüde göstermekte olup tek başına yeterli olmamaktadır. Çünkü milli gelirin yüksek olması her zaman ekonominin iyi olduğunu göstermemektedir. Ülke nüfusunun çokluğu kişi başına düşen milli geliri düşüreceğinden dolayı refah düzeyi de düşecektir. Bundan dolayı milli gelirin yüksekliği bir refah ölçüsü olarak değerlendirilmeyeceği için milli gelir ve talep düzeyi arasındaki bağlantı da zayıflayacaktır. Dolayısıyla turistik mal ve hizmetlere olan talep, kişi başına düşen milli gelir ile daha yüksek bir korelasyon içermektedir. Kişi başına düşen milli gelir ne kadar yüksek ise turistik mal ve hizmetlere olan talep de o kadar yüksek olacaktır.

1.3.1.2. Turistik Mal ve Hizmetlerin Fiyatı

Gelirden sonra turizm talebini etkileyen diğer bir unsur da turistik mal ve hizmetlerin fiyatıdır. Talep kanununa göre, herhangi bir mal veya hizmetin fiyatı artar ise talebi düşecektir. Tam tersi düşünüldüğünde yani turistik mal ve hizmetin fiyatı düştüğünde turistik mal ve hizmetlere olan talep artacaktır. Bundan dolayı da turistik mal ve hizmetin fiyatı ile turizm talebi arasında güçlü bir ilişki söz konusudur.

1.3.1.3. Ulaşım

Ulaşım, turizm talebini etkileyen diğer ekonomik faktörlerden bir tanesidir. Turistik faaliyete katılmak isteyen birey, turistik ürünün üretildiği yere gitmek zorundadır. Bu yüzden de ulaştırma ve turistik mal ve hizmetlere olan talep arasında güçlü bir ilişki vardır. Bir ülke ekonomisinin ulaştırma ağının gelişmişliği, ulaştırma maliyetleri ve uzaklık gibi faktörler turistik mal ve hizmetlere olan talebi etkilemektedir. Bir ülke ekonomisinin ulaştırma ağının geniş olması turistik faaliyete katılacak bireylerin talebini artıracaktır. Kötü bir ulaştırma altyapısına sahip bir ülkede ise turizm talebi azalacaktır. Diğer taraftan ulaştırma maliyeti de bireylerin turistik faaliyete katılımını belirlemektedir. Çünkü bireyler gelirlerinden belirli kısmını tatile ayırdıklarında bir de ulaştırma için çok fazla harcama yapmak istemeyecektir. Bundan dolayıdır ki, ulaştırma maliyetlerinin yüksek olması talebi de düşürecektir. Son olarak turistik öneme sahip olan bir yere uzaklık, talebe etki eden diğer bir unsurdur. Bireyler, belirli süre için turistik faaliyete katıldıkları için bu süreyi de ulaştırma gibi uzun sürecek faaliyetlere harcamak istemeyeceklerdir. Yani, turizm merkezlerinin yerleşim yerlerine uzaklığı turistik mal ve hizmetlerin talebini olumsuz yönde etkilemektedir (Bahar ve Kozak, 2012: 118-119).

1.3.1.4. Dış Ticaret Dengesi

Bir ülkenin mal ihracatı ile mal ithalatı arasındaki fark, dış ticaret dengesini vermektedir (Uğuz, 2012: 19).

Turistik mal ve hizmete olan talebi etkileyen ekonomik faktörlerden biri de dış ticaret dengesidir. Bir ülkenin yapmış olduğu mal ihracatı, mal ithalatından büyük ise dış ticaret dengesi fazla verecektir. Eğer mal ihracatı, mal ithalatından daha az ise açık söz konusu olacaktır. Dış ticaret açığını azaltmak isteyen ülkeler yabancı turist girişini

özendirecek, yurt dışı turizm talebini de düşürecek adımlar atabilirler. Bu kapsamda yabancılara yönelik fiyat farklılaştırmasına ve vize kolaylıklarına gidebilir. Yerleşiklerin yabancı ülkelere gidişini belirli ölçüde sınırlandırmak için de kampanya ve yurt dışı çıkış vizelerini artırılması gibi çalışmalar yapılabilir (Ünlüönen ve ark., 2015: 56).

1.3.1.5. Turizm Sektörünün Mevcut Yapısı

Turizm sektörünün mevcut yapısı ile anlatılmak istenen; turizm sektörünün talebi karşılamaındaki yeterliliğidir. Bu çerçevede; konaklama olanaklarının niceliksel büyüklüğü, nitelikli personel sayısı, fiyat düzeyi ve hizmet kalitesinin standartları turizm talebi açısından belirleyici rol oynamaktadır (Ünlüönen ve ark., 2015: 56-57).

1.3.1.6. Konjonktürel Dalgalanma

Konjonktürel dalgalanma, reel GSYH' de ortaya çıkan dalgalanmalar olduğu için piyasaları etkisine almaktadır. Daralma dönemlerinde ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasına bağlı olarak turizm sektörü ve diğer sektörler olumsuz etkilenmekte, ancak canlanma dönemlerinde ise sektörlerde hareketlilik yaşanmaktadır. Dolayısıyla ekonominin daraldığı dönemlerde turizme olan talep azalmakta; ekonominin canlandığı ve genişlediği dönemlerde ise turizme olan talep artmaktadır (Kabadayı, 2013: 108).

1.3.2. Sosyal Faktörler

Turizm talebine etki eden sosyal faktörler arasında eğitim düzeyi, meslek, aile yapısı, yabancı dil zorlukları, kentleşme, yaş ve cinsiyet gibi birçok unsur bulunmaktadır. Kozak ve ark., (2015)' e göre turizmi etki eden sosyal faktörleri şu şekilde sıralamaktadırlar:

Eğitim Düzeyi: İyi bir eğitim almış birisinin farklı kültürlerle olan merakı ve öğrenme isteği daha fazla olacaktır. Bu nedenle bireyin eğitim ile turizme olan talebi arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur.

Meslek: Aynı gelir düzeyine sahip bireylerin çalışma koşullarından dolayı bir diğerinin turizm faaliyetine katılacak zamanının olması ve diğer bireyin ise turizm

faaliyetine ayıracak zamanın olmaması sonucunda turizme katılmalarında farklılık oluşmaktadır.

Aile Yapısı: Turizm faaliyetine katılacak olan bireyin evli, bekar veya çocuklu olması gibi birçok faktör turizme katılmasında etkili olmaktadır. Turizme katılım gösterecek bireylerin, bekar olması turizm bölgesi seçiminde evli olan bireylerin seçimlerine göre farklılık gösterebilir. Çünkü evli bir birey, gideceği tatil bölgesinin ailevi yapılara uygun olup olmadığına dikkat edebilir. Aynı şekilde çocuklu bir aileye sahip bireyler, tercihlerini yaparken bir otelin çocuklar için sunmuş olduğu hizmetleri dikkate alabilir.

Yabancı dil zorlukları: Turizme katılacak olan bireyler ülkeleri dışına çıktıklarında yabancı dil biliyorlarsa genellikle konuşabildikleri turizm bölgelerini seçmektedirler.

Kentleşme: Nüfus artışı ve kentleşme oranının yükselmesi, bireylerde dinlenme ihtiyacını artırmaktadır. Bu sebepten dolayı kentleşmenin ve nüfusun fazla olduğu bölgelerde turizm faaliyetine yönelen bireyler fazlalık göstermektedir.

Yaş ve cinsiyet: Gidilecek yerlerin uzaklıkları veya turizm bölgesinde yapılan etkinliklerin varlığı turizme katılacak bireylerin yaş ve cinsiyetine göre farklılık gösterebilmektedir. Genç bireyler, tatil seçimleri arasında turizmin daha yoğun yaşandığı bölgeleri seçebilirken; belirli bir yaşa gelmiş bireyler daha sakin turizm bölgelerine gitmek isteyebilir.

1.3.3. Psikolojik Faktörler

Turistik faaliyetlere katılan bireyleri turizme iten birbirinden farklı psikolojik faktörler yer almaktadır. Psikolojik faktörler bireylerin buldukları ortamdan belirli süreliğine uzaklaşmalarına olanak sağlamasıyla zevk alma imkânı vermektedir. Turizm faaliyetlerine katılan bireyleri etkileyen psikolojik sebepler şu şekilde sıralanabilir (Şahin ve Bayram, 2018: 63):

- Turizme katılan bireyler eskiye göre daha yüksek kalitede mal ve hizmetten faydalanmak isteyebilir.
- Turizme katılan bireyler eskiye göre daha uzak bir turizm bölgesi seçebilir.

- Turizme katılan bireyler eskiye göre daha uzun bir tatil süreci geçirmek isteyebilir.

1.3.4. Politik Faktörler

Turizm talebini etkileyen unsurlardan biri de politik faktörlerdir. Politik faktörler: turistin kendi ülkesinin politik durumu, turizm faaliyetine katılacak bireyin gideceği destinasyonunun politik durumu ve hem turist gönderen hem de turist kabul eden ülke arasındaki politik durumdur. Turizm faaliyetine katılacak olan bireyin kendi ülkesiyle gitmiş olduğu ülke arasında var olan siyasi durumlar turizm sektörünü olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Uluslararası turizm faaliyeti bireylerin kendi yaşadığı bölgeden yurt dışındaki bir turizm bölgesine gitmesiyle gerçekleştiği için turizm sektöründe hareketliliği engelleyecek yasaların olmaması gerekmektedir. Küresel bir sektör olmasından dolayı sınırlayıcı yasalar, turizm gelirlerinin düşmesine yol açmaktadır. Turist kabul eden ülkelerin; sınır formaliteleri, seyahat yönetmelikleri, vize şartları, aşı sertifikası, gümrük ve döviz kurallarına ilişkin düzenlemeleri, o ülkeye olan talebi belirlemektedir. Yine turist kabul eden ülkelerdeki iç savaş, terör, uluslararası gerginlikler ve politik istikrarsızlıklar gibi olaylar talebi olumsuz yönde etkilemektedir. İnsanlar; rahat olmak, istediklerini yapmak ve gönüllerince eğlenmek için turizm hareketine katılmaktadır. Ancak, davranışlarının kontrol altında tutulduğu, istedikleri, arzu ettikleri şeyleri yapamayacakları ya da tatillerini arzu ettikleri gibi geçiremeyeceklerini anladıkları bir ortamda bulunmak istemeyeceklerdir (Bahar ve Kozak, 2012: 126).

1.3.5. Diğer Faktörler

Turizm talebine etki eden diğer faktörler arasında; gelenek, spor ve sağlık, reklam ve tanıtım, snobizm ve moda, zevk ve alışkanlıklar yer almaktadır. Kozak ve ark., (2015)' e göre turizm talebini etki eden faktörleri şu şekilde sıralamaktadırlar:

Geleneksel Faktörler: Festivaller ve spor müsabakaları gibi geleneksel faaliyetlere ev sahipliği yapan ülkelere olan turizm talebi yüksektir. Bu durum söz konusu dönemlerde diğer ülkelere olan talebi ise düşürmektedir.

Spor ve Sağlık: Son zamanlarda etkisini daha da fazla gösteren alternatif turizm hareketlerinin başında sağlık ve spor turizmi gelmektedir. İnsanların daha çok doğal

yollardan şifa aramaları ve daha sağlıklı bir yaşam için turizm faaliyetlerine katılma isteklerinin olduğu gözlemlenmektedir.

Reklam ve Tanıtım: Turizm sektörünün yapısı gereği turizme katılacak olan birey, ilgili lokasyona gitmek zorundadır. Yani turizm sektöründe dağıtım kanalı tersine işlemektedir. Aynı zamanda turizm ürünü somut bir özellik göstermemektedir. Ekonomi için çok önemli sektörlerden biri olması ve turizme katılacak olan bireyin ilgili yere gitmesi gerektiği için turizmde reklam ve tanıtım çok önemlidir. Somut bir özelliği olmayan turizm ürünü ancak bir reklam ve tanıtım ile somutlaştırılabilir. Reklam ve tanıtım, bireylerin turizme olan talebini artırmaktadır (Şahin ve Bayram, 2018: 64).

Snobizm: Bireylerin kendisini halk tarafından bilinen ünlü kişilerin yerine koyması, onlar gibi yaşam sürmeye çalışması ve tüketim alışkanlıklarını da onlara benzetmeye çalışmasına snobizm denilmektedir. Turizm faaliyetine katılan bazı bireyler; varlıklı, bilinen kişilerin tatillerini gerçekleştirdiği bölgelerde bulunmak için turizm faaliyetine katılmaktadırlar.

Moda, Zevk ve Alışkanlıklar: Bireylerin yaşamlarına şekil veren en önemli faktörlerden olan moda, kültürel ve lüks nitelikteki mal ve hizmetlerin tüketimine önemli derecede etki etmektedir (Olalı ve Timur, 1988: 204). Fiyat faktörünün talep üzerindeki negatif etkinliğini kaldıran ya da azaltan en önemli faktörler: moda eğilimleri, alışkanlıklar ve zevk amaçlı tüketimdir. Zevk ve alışkanlıklar, diğer mal ve hizmetlerin tüketimini etkilediği gibi turistik mal ve hizmetlere olan talebi de şekillendirmektedir.

1.4. Turizm Arzı

“Turizm arzı, belirli bir piyasada, belirli bir fiyatta ya da bedelsiz olarak tüketicilere sunulan turistik ürünün tümü” olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle turizm arzı, doğal ve/veya suni çekim merkezlerinin tamamıdır. Turizm arzını oluşturan unsurlar 5'e ayrılmaktadır. Bunlar; çekicilik, etkinlikler, imaj, turizm işletmeleri ve ulaşılabilirliktir (Sarı, 2012: 4).

Çekicilik: Turizm ürünün en önemli unsuru çekiciliktir. Turizm faaliyetine katılmak isteyen bireyler öncelikle gidecekleri turizm bölgesinin güzel ve çekici olmasını

istemektedir. Bu yüzden çekicilik turizm faaliyetinin gerçekleşmesinde önemli bir unsurdur. Turizm arzında çekiciliği doğal unsurlar, psikolojik faktörler, sosyo-kültürel ve ekonomik etkenler belirlemektedir (Sarı, 2012: 4). Doğal unsurlar; coğrafi konum, iklim, doğal güzellikler ve mevsim sürelerinin uzunluğu gibi faktörlerden oluşmaktadır. Psikolojik unsurlar; ülkeler arasındaki tarihsel ilişkiler, kültür ve inanış ile gelenek ve göreneklerdir. Sosyo-kültürel unsurlar; kültürel varlıklar, siyasi yapı, eğitim ve kentleşmeden oluşmaktadır. Ekonomik unsurlar ise; fiyatlar, ekonomik durum, satın alma gücü turizm sektörünün mevcut yapısıdır.

Etkinlikler: Festivaller, fuar, kongre, bayram, şenlik ve spor müsabakaları etkinliklerin içerisinde yer almaktadır. Dünya genelinde kabul görmüş etkinlikler bir ülke ekonomisi ve turizm talebi oluşturması açısından oldukça önemlidir.

İmaj: Turizm bölgesi ve turizm işletmelerinin sahip oldukları izlenimlere turizm imajı denilmektedir. Turizm bölgesinin ve turizm işletmelerinin olumlu açıdan imajının oluşması turizme katılacak olan bireylerin bu turizm bölgesini veya turizm işletmesini seçmesinde belirleyicidir. Dolayısıyla turizm imajı ve turizm talebi arasında doğru yönlü bir ilişki olmaktadır.

Turizm işletmeleri: Turizm faaliyetlerine katılan bireylerin hem konaklama hem de turizm faaliyetlerinin sona ermesine kadar her türlü yiyecek-içecek, alışveriş, spor ve etkinlik gibi tüm ihtiyaçlarını karşılayan işletmelerdir.

Ulaşılabilirlik: Turizm faaliyetine katılacak olan bireylerin turizm ürününe ulaşmasını sağlayan altyapı olanaklarıdır.

Turizm yatırım belgeli ve turizm işletme belgeli tesislerin sayısı ile konaklama istatistikleri ülkelerin sektörün gelişmesi için yapmış oldukları önemi gösterebilmektedir. Bu nedenle Tablo 1 ve Tablo 2’de Türkiye’de yer alan tesislerin sayısı ile konaklama istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 1: Türkiye’ de Yer Alan Turizm Yatırım Belgeli ve Turizm İşletme Belgeli Tesislerin Sayısı ve Yatak Kapasitesi (Bin)

Yıllar	Bakanlık				Belediye Belgeli		Toplam (Bakanlık İşletme Belgeli + Belediye Belgeli)	
	Turizm Yatırım Belgeli		Turizm İşletme Belgeli		Tesis	Yatak	Tesis	Yatak
	Tesis	Yatak	Tesis	Yatak				
2002	1.138	222.876	2.124	396.148	7.772	408.005	9.896	804.153
2003	1.130	242.603	2.240	420.692	7.637	399.369	9.877	820.061
2004	1.151	259.424	2.357	454.290	7.514	392.582	9.871	846.872
2005	1.039	278.255	2.412	483.330	7.494	392.338	9.906	875.668
2006	869	274.687	2.475	508.742	7.495	391.228	9.970	899.970
2007	776	254.191	2.514	532.262	7.073	399.110	9.587	931.372
2008	772	258.287	2.566	567.470	7.064	397.684	9.630	965.154
2009	754	231.456	2.625	608.765	7.115	402.289	9.740	1.011,054
2010	877	252.984	2.647	628.565	9.185	527.712	11.832	1.156,277
2011	922	267.900	2.783	668.829	8.893	504.877	11.676	1.173,706
2012	960	273.877	2.870	706.019	8.988	512.462	11.858	1.218,481
2013	1.056	301.862	2.982	749.299	9.196	497.728	12.178	1.247,027
2014	1.113	308.944	3.125	803.664	9.188	496.697	12.313	1.300,361
2015	1.125	314.194	3.289	850.089	9.187	496.574	12.476	1.346,663
2016	1.135	312.912	3.641	899.881	9.186	496.538	12.827	1.396,419
2017	1.051	263.033	3.770	935.000	7.607	506.934	11.377	1.441,934
2018	981	225.421	3.925	974.574	7.671	511.076	11.596	1.485,650
2019*	995	229.367	3.946	976.961	7.713	514.370	11.659	1.491,331

Kaynak: KTB, 2019

Tablo 1’ de Türkiye’ de yer alan turizm yatırım belgeli ve turizm işletme belgeli tesislerin sayısı ve yatak kapasitesi gösterilmiştir. Turizm sektöründe tesis ve yatak sayısı turizm arzını temsil eden önemli bir değişkendir. Yıllar itibariyle baktığımızda turizm işletme belgeli tesis sayısı ve bununla birlikte yatak sayısı da artmaktadır. Bu durum Türkiye’de turizm arzının arttığını göstermektedir. Bu artışın temel nedeni; turizme olan talebin artmasıdır.

Tablo 2: Yıllara Göre Konaklama İstatistikleri

YIL	Tesise Geliş (Milyon Kişi)			Geceleme (Milyon Kişi)			Ortalama Kalış Süresi		
	Yerli	Yabancı	Toplam	Yerli	Yabancı	Toplam	Yerli	Yabancı	Toplam
2002	16.373,138	12.947,417	29.320,555	28.231,253	52.784,088	81.015,341	1,72	4,08	2,76
2003	16.040,127	11.279,781	27.319,908	28.814,909	50.963,768	79.778,677	1,80	4,52	2,92
2004	17.399,114	14.032,131	31.431,245	31.230,128	61.932,275	93.162,403	1,79	4,41	2,96
2005	18.358,651	16.092,366	34.451,017	31.865,789	70.851,088	102.716,877	1,74	4,40	2,98
2006	19.599,148	14.097,764	33.696,912	34.157,426	56.681,621	90.839,047	1,74	4,02	2,70
2007	24.178,439	19.596,923	43.775,362	41.775,470	74.191,840	115.967,310	1,73	3,79	2,65
2008	22.755,200	17.742,938	40.498,138	40.326,871	73.546,329	113.873,200	1,77	4,15	2,81
2009	25.760,739	19.297,033	45.057,772	44.718,277	79.657,725	124.376,002	1,74	4,13	2,76
2010	28.003,792	25.246,314	53.250,106	49.047,190	100.133,520	149.180,710	1,75	3,97	2,80
2011	29.915,244	26.109,264	56.024,508	54.683,603	101.549,258	156.232,861	1,83	3,89	2,79
2012	31.951,528	26.869,835	58.821,363	58.988,300	113.330,240	172.318,540	1,85	4,22	2,93
2013	32.689,293	26.810,805	59.500,098	59.763,570	109.945,539	169.709,109	1,83	4,10	2,85
2014	35.708,163	30.345,177	66.053,340	62.654,349	118.938,892	181.593,241	1,75	3,92	2,75
2015	40.314,135	27.614,421	67.928,556	68.238,993	109.255,699	177.494,692	1,69	3,96	2,61
2016	41.335,993	18.047,869	59.383,862	76.851,564	77.460,364	154.311,928	1,86	4,29	2,60
2017	39.024,237	22.927,768	61.952,005	75.746,900	80.062,668	155.809,568	1,94	3,49	2,52
2018	40.822,111	31.135,545	71.957,656	78.441,583	112.245,139	190.686,722	1,92	3,61	2,65

Kaynak: KTB, 2019

Tablo 2’de yıllar itibariyle tesise geliş ve geceleme süreleri verilmektedir. Tablo 2’de görüldüğü üzere yıllar itibariyle genel olarak tesise geliş ve konaklama süresi artarak devam etmektedir.

1.5. Turizm Arzının Özellikleri

Turizm arzı ekonomideki diğer sektörler göre bazı farklılıklar göstermektedir. Turizm arzının diğer sektörlerden farklılık gösteren temel özellikleri aşağıda verilmektedir (Sarı, 2012: 5):

- Turizm arzı yapısı gereği yüksek yatırımlar gerektirmektedir. Bir turizm işletmesinin oluşması ve faaliyete başlaması için belirli bir süre ve maliyet gerekmektedir.

- Turizm sektöründe üretilen mal ve hizmetler stok edilememektedir. Bundan dolayı turizme katılan bireyler mal ve hizmetlerin üretildiği yere gitmek zorundadır.
- Turizm sektöründe diğer sektörlerin aksine dağıtım kanalı tersine işlemektedir.
- Turizm sektöründe arz esnekliği inelastiktir. Bundan dolayı da turizm arzı kısa dönemde değiştirilememektedir. Turizm arzı, turizm talebindeki artışa veya azalışa hemen cevap verememektedir.
- Turizm sektöründe ikame olanakları yüksektir. Bu yüzden de satıcıların riskleri dağıtması güçleşmektedir.
- Turizm sektöründe makineleşme diğer sektörlerle oranla daha azdır. Bu nedenle sektör, emek-yoğun bir özellik göstermektedir.
- Turizm sektöründe çalışan kadın işçi sayısı diğer sektörlerle göre daha fazladır.
- Turizm sektörü mevsim özelliklerinden büyük ölçüde etkilenmektedir. Sezon dışında talep yoğunluğu azalmakta ve konaklama tesisleri boş kalmaktadır. Turizm mevsiminde ise; talep yoğunluğundan dolayı konaklama tesisleri dolmaktadır. Bu yüzden yüksek yatırım gerektiren turizm sektörüne yatırımcılar yatırım yapmakta tereddüt etmektedir.

1.6. Turizmin Moneter (Parasal) Karakterli Etkisi

Turizm bir ülke ekonomisinin büyüme performansına, ödemeler dengesine ve kamu kesimi mali dengelerine etki etmektedir.

1.6.1. Turizmin Gelir Etkisi

Bir turizm bölgesine gelen turist, tatil sürecinde yaşamını devam ettirmek ve farklı deneyimler yaşamak için turizm bölgesinin mal ve hizmetlerine ihtiyaç duymaktadır. Turizm faaliyetine katılan bireyin ihtiyaçlarını karşılamak için yapmış oldukları harcamalar turizm gelirini oluşturmaktadır. Turizm geliri üç kategoride karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; doğrudan (direkt) gelir etkisi, dolaylı gelir etkisi ve uyarılmış gelir etkisidir (Yıldırım, 2005: 33).

Doğrudan Gelir Etkisi, turizm faaliyetine katılan bireylerin yapmış oldukları harcamalar sonucunda elde edilen gelirdir. *Dolaylı Gelir Etkisi*, turistlerin ilk harcamalarını yaptıkları turizm işletmeleri yerel olarak faaliyet gösteren diğer

işletmeler tarafından sunulan mal ve hizmetleri satın alma ihtiyacı duymaktadırlar. Turizm işletmelerinin yapmış oldukları bu harcamalar dolaylı gelir etkisini oluşturmaktadır. *Uyarılmış Gelir Etkisi*, sektörde çalışanların elde ettikleri kazançlarla yaptıkları harcamalar sonucunda oluşan gelirdir.

Gelir yaratıcı bir faktör olarak turizm sektörü harcamaları şu nitelikleri taşımaktadır. İlk olarak, turizm faaliyetine katılan bireylerin yapmış olduğu tüketim harcamaları genellikle gelişmiş ülkelerden, gelişmekte olan ülkelere döviz akışı sağlamaktadır. Bundan dolayıdır ki gelişmiş ülkelerde döviz arzı azalmakta ve gelişmekte olan ülkelerde döviz arzı artmaktadır. Gelişmekte olan ülkede döviz arzının artması hem ithalat gücünü hem de yatırım gücünü önemli ölçüde etkilemektedir. İkinci olarak, turizm geliri bazı durumlarda; ülkesel, bölgesel ya da yöresel bir turistik ranta dayanmaktadır. Bir başka ifadeyle; güneş, deniz, kum, tarihsel kalıntılar gibi ticari bir kazanç sağlamayan bazı özelliklerin turizm sayesinde ekonomik değer kazanması ve gelir yaratması söz konusudur. Böylelikle arz oluşturmak için yüksek maliyetlere ihtiyaç duyulmayacaktır. Minimum maliyet ile maksimum kazanç ve gelir elde etmeye olanak sağlayacaktır. Son olarak ise, turizm gelirleri bir ülkede bölgesel kalkınmanın gerçekteşmesine yardımcı olmaktadır. Nitekim endüstri anlamında geri kalmış bölgeler, turizm sektörü sayesinde gelişim gösterebilmektedir (Eban, 2017: 19).

Tablo 3: Türkiye'nin Turizm Gelir-Gider Tablosu (Milyon Dolar)

Yıllar	Turizm Gelirleri	Çıkan Ziyaretçi Başına Ortalama Harcama	Turizm Giderleri	Türkiye İkametli Vatandaşın Ortalama Yurt Dışı Harcama	Gelir-Gider Dengesi
1990	3.225,000	621,3	520,000	340,5	2.705,000
1991	2.654,000	519,7	592,000	408,1	2.062,000
1992	3.639,000	533,0	776,000	494,6	2.863,000
1993	3.959,000	668,1	934,000	538,8	3.025,000
1994	4.321,000	674,0	866,000	480,0	3.455,000
1995	4.957,000	684,0	912,000	437,6	4.045,000
1996	5.962,100	748,0	1.265,000	567,1	4.697,100
1997	8.088,549	876,0	1.716,000	707,5	6.372,549
1998	7.808,940	879,5	1.753,900	728,1	6.055,040
1999	5.203,000	736,0	1.471,000	590,5	3.732,000
2000	7.636,000	764,3	1.711,000	618,5	5.925,000
2001	10.450,728	777,0	1.738,000	683,7	8.712,728
2002	12.420,519	816,0	1.880,000	699,9	10.540,519
2003	13.854,868	740,0	2.424,827	710,0	11.430,041
2004	17.076,609	759,0	2.954,459	768,0	14.122,150
2005	20.322,111	766,0	3.394,602	823,0	16.927,509
2006	18.593,950	722,0	3.270,947	805,0	15.323,003
2007	20.942,501	692,0	4.043,283	816,0	16.899,218
2008	25.415,067	742,0	4.266,197	872,0	21.148,870
2009	25.064,481	697,0	5.090,440	915,0	19.974,041
2010	24.930,996	670,0	5.874,520	896,0	19.056,476
2011	28.115,694	709,0	5.531,486	881,0	22.584,208
2012	29.351,446	715,0	4.593,390	792,0	24.758,056
2013	32.308,991	749,0	5.253,596	698,0	27.055,395
2014	34.305,903	775,0	5.470,481	685,0	28.835,422
2015	31.464,777	715,0	5.698,423	651,0	25.766,354
2016	22.107,440	633,0	5.049,793	640,0	17.057,647
2017	26.283,656	630,0	5.137,244	578,0	21.146,412
2018	29.512,926	617,0	4.896,310	584,0	24.616,616

Kaynak: KTB, 2019

Tablo 3'te Türkiye için turizm gelir gider dengesi gösterilmektedir. Buna göre turizm gelirleri genel olarak 1990-2014 yılları arasında gelir-gider yönünde pozitif bir durum sergilemektedir. Türkiye'ye gelen turist sayısının azalmasında; 2015 yılında Türkiye-Rusya arasında yaşanan siyasi sorunlar ile 2016 yılında Türkiye'ye düzenlenen darbe girişiminin etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 4: Turizm Gelirlerinin İhracata, Turizm Giderlerinin İthalata Oranı (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	Turizm Gelirleri	Turizm Gelirlerinin İhracata Oranı	İthalat	Turizm Giderleri	Turizm Giderlerinin İthalata Oranı
1990	12.959,3	3.225,0	24,9	22.302,1	520,0	2,3
1991	13.593,5	2.654,0	19,5	21.047,0	592,0	2,8
1992	14.714,6	3.639,0	24,7	22.871,1	776,0	3,4
1993	15.345,1	3.959,0	25,8	29.428,4	934,0	3,2
1994	18.105,9	4.321,0	23,9	23.270,0	866,0	3,7
1995	21.637,0	4.957,0	22,9	35.709,0	912,0	2,6
1996	23.225,5	5.962,1	25,7	43.626,6	1.265,0	2,9
1997	26.261,1	8.088,5	30,8	48.558,7	1.716,0	3,5
1998	26.974,0	7.808,9	28,9	45.921,4	1.753,9	3,8
1999	26.587,2	5.203,0	19,6	40.671,3	1.471,0	3,6
2000	27.774,9	7.636,0	27,5	54.502,8	1.711,0	3,1
2001	31.334,2	10.450,7	33,4	41.399,1	1.738,0	4,2
2002	36.059,1	12.420,5	34,4	51.553,8	1.880,0	3,6
2003	47.252,8	13.854,9	29,3	69.339,7	2.424,8	3,5
2004	63.167,0	17.076,6	27,0	97.539,8	2.954,5	3,0
2005	73.476,4	20.322,1	27,7	116.774,2	3.394,6	2,9
2006	85.534,7	18.594,0	21,7	139.576,2	3.270,9	2,3
2007	107.271,8	20.942,5	19,5	170.062,7	4.043,3	2,4
2008	132.027,2	25.415,1	19,2	201.963,6	4.266,2	2,1
2009	102.142,6	25.064,5	24,5	140.928,4	5.090,4	3,6
2010	113.883,2	24.931,0	21,9	185.544,3	5.874,5	3,2
2011	134.906,9	28.115,7	20,8	240.841,7	5.531,5	2,3
2012	152.478,5	29.351,4	19,2	236.545,1	4.593,4	1,9
2013	157.610,2	34.305,9	21,3	242.177,1	5.253,6	2,1
2014	151.802,6	32.309,0	21,8	251.661,3	5.470,4	2,2
2015	143.934,9	31.464,8	21,9	207.203,4	5.698,3	2,8
2015	143.934,9	31.464,8	21,9	207.203,4	5.698,3	2,8
2016	142.606,2	22.107,4	15,5	198.601,9	5.049,8	2,5
2017	156.992,9	26.283,6	16,7	233.799,6	5.137,2	2,2
2018	167.967,2	29.512,9	17,5	223.046,4	4.896,3	2,2

Kaynak: KTB, 2019

Tablo 4’te turizm gelirlerinin ve giderlerinin dış ticaretteki yerini gösteren veriler bulunmaktadır. Bu kapsamda turizm gelir–gideri, dış ticaret (ihracat-ithalat) rakamları ve turizm gelirlerinin ihracata, giderlerinin ithalata oranlarını gösteren veriler yer almaktadır. İhracat ve ithalatın yıllar itibariyle seyrini incelemeyen doğrudan turizmin dış ticaretteki yerini gösteren verilere odaklanılacak olunursa, turizmin her iki açıdan da bakıldığında dış ticarete olumlu katkıların olduğu

söylenbilir. Çünkü turizm gelirlerinin ihracat gelirlerine oranının ithalata oranla daha yüksek olduğu verilerden anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açığını Kapatma Payı

Yıllar	Dış Ticaret Açığı (Dolar)	Turizm Geliri	Turizm Gelirinin DTA'yı Kapatma Payı
1996	20.402,178	7.970,722	39,07
1997	22.297,649	9.233,503	41,41
1998	18.947,440	8.878,840	46,86
1999	14.084,047	7.069,293	50,19
2000	26.727,914	9.990,841	37,38
2001	10.064,867	13.450,127	133,63
2002	15.494,708	15.214,514	98,19
2003	22.086,856	16.302,053	73,81
2004	34.372,613	20.262,640	58,95
2005	43.297,743	24.124,501	55,72
2006	54.041,498	23.148,669	42,83
2007	62.790,965	27.214,988	43,34
2008	69.936,378	30.979,979	44,30
2009	38.785,809	32.006,149	82,52
2010	71.661,113	33.027,943	46,09
2011	105.934,807	36.151,328	34,13
2012	84.066,659	36.776,645	43,75
2013	99.858,613	32.308,991	32,35
2014	84.508,918	34.305,903	40,59
2015	63.268,398	31.464,777	49,73
2016	55.995,686	22.107,440	39,48
2017	76.736,291	26.283,656	34,25

Kaynak: TURSAB, 2019

Tablo 5’de turizm gelirlerinin dış ticaret açığını kapatma payları 1996-2017 yılları itibariyle verilmiştir. Bu verilere göre; artan turizm gelirlerinin dış ticaret açığını kapatmada etkili olduğu görülmektedir. Türkiye’de turizm gelirlerinin dış açığı kapatma payları 2014 – 2016 yıllarında bir düşüş yaşamış, fakat tekrar 2017 yılında dış ticareti kapatma payı artmıştır.

Tablo 6: Ülkelere Göre Turizm Gelirleri (Milyar Dolar)

Ülkeler	Gelir (2018)	Sıra	Gelir (2017)	Sıra	Gelir (2016)	Sıra
A.B.D.	214.5	1	210.7	1	206.9	1
İspanya	73.8	2	68.1	2	60.5	2
Fransa	67.4	3	60.7	3	54.5	3
Tayland	63.0	4	57.5	4	48.8	4
İngiltere	51.9	5	49.0	5	47.9	5
İtalya	49.3	6	44.2	6	40.2	7
Avustralya	45.0	7	41.7	7	37.0	9
Almanya	43.0	8	39.8	8	37.5	8
Japonya	41.1	9	34.1	10	30.7	11
Çin	40.4	10	32.6	12	44.4	6
Macao	40.2	11	35.6	9	30.4	12
HongKong	36.7	12	33.3	11	32.8	10
Hindistan	28.6	14	27.4	13	22.4	13
TÜRKİYE	29.5	13	26.2	14	22.1	14
Avusturya	23.0	15	20.5	17	19.3	16
Meksika	22.5	16	21.3	15	19.6	15
Kanada	21.9	17	20.3	18	18.1	18
B.Arap Emir.	21.4	18	21.0	16	19.5	16

Kaynak: TTYD, 2019

Tablo 6’da 2018 yılı itibariyle en fazla turizm geliri elde eden ilk 18 ülke gösterilmiştir. Diğer yıllarda ise; bu sıralamanın değişebildiği dikkat çekmektedir. 2018 yılı verilerine göre en fazla turizm gelirine sahip olan ülke ABD iken; bu ülkeyi sırasıyla İspanya, Fransa, Taylan ve İngiltere takip etmektedir. Türkiye ise en fazla turizm geliri elde eden 13. sıradaki ülke konumundadır.

Tablo 7: Ülkelere Göre Gelen Turist Sayısı (Milyon Kişi)

Ülkeler	Turist Sayısı (2018)	Sıra	Turist Sayısı (2017)	Sıra	Turist Sayısı (2016)	Sıra
Fransa	-		86.9	1	82.6	1
İspanya	82.2	1	81.8	2	75.3	2
A.B.D.	-		76.9	3	76.4	3
Çin	62.9	2	60.7	4	59.3	4
İtalya	62.1	3	58.3	5	52.4	5
TÜRKİYE	39.5	5	32.4	10	25.3	13
Meksika	41.4	4	39.3	6	35.1	8
Almanya	38.9	6	37.5	8	35.6	7
Tayland	38.3	7	35.4	9	32.5	9
İngiltere	-		37.7	7	35.8	6
Japonya	31.2	8	28.7	12	24.0	16
Avusturya	30.8	9	29.5	11	28.1	10
Yunanistan	30.1	10	27.2	14	24.8	14
Hong Kong	29.3	11	27.9	13	26.6	12
Malezya	25.8	12	25.9	15	26.8	11
Rusya Fed.	24.6	13	24.4	16	24.6	15

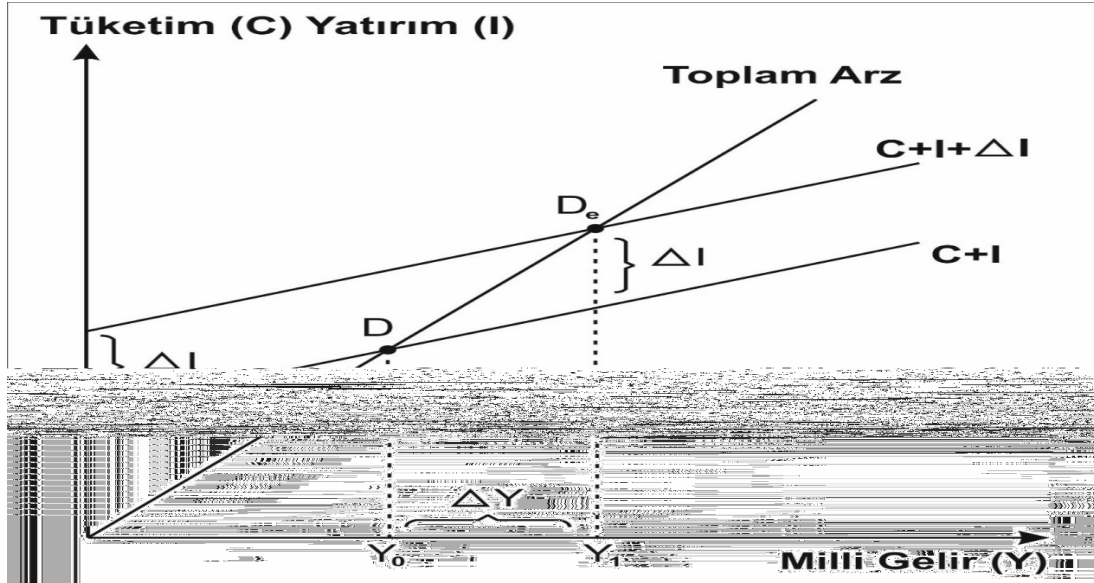
Kaynak: TTYD, 2019

Tablo 7’de 2016-2018 dönemi gelen turist sayısına göre ülke sıralamaları yer almaktadır. Tüm ülkelere ait verilerin bulunduğu 2017 yılı itibariyle Fransa 86,9 milyon kişi ile ilk sırada yer almaktadır. Türkiye 32,4 milyon kişi ile 10. sırada konumlanmıştır. Türkiye’ye en fazla turist ise 39,5 milyon kişi ile 2018 yılında gelmiştir.

1.6.2. Turistik Yatırımların Gelir Etkisi

Bir ülkede veya bölgede artan turizm talebi var olan turizm yatırımlarının artmasına ve aynı zamanda yeni yatırımların oluşmasında etkili olmaktadır. Özel veya kamu kesimi artan talebi karşılamak için yeni arzlar yaratmak isteyeceklerdir. Turizm talebinde meydana gelen artışların devam etmesi veya var olan taleplerin artması, turizm bölgesindeki özel girişimcileri ve devleti ek yatırım yaptırarak artan talebi karşılamaya yönlendirmektedir. Bu ek yatırımlar aynı zamanda turizm sektörü için ek kapasite anlamına gelmektedir. Turizm sektörü yapısından dolayı birçok sektörle iç içedir. Bu yüzden turizm sektörüne yapılan yatırımlar sadece turizm sektörünü değil; birçok sektörü etkilemektedir. Turizm sektöründe artan talep, sadece turizm sektörünü değil aynı zamanda sektöre bağlı olan diğer işletmeleri de etkilemektedir. Dolayısıyla sektördeki bir yatırım çarpan mekanizmasının etkisiyle diğer sektörleri etkileyecek ve buna bağlı olarak milli gelirde artış yaşanacaktır (Zengin, 2010: 119).

Şekil 1: Yatırım Çarpan Etkisi

Kaynak: Özcan, Özcan ve Damar, 2019: 145.

Otonom yatırımlardaki bir artışın milli gelire nasıl etki ettiği Şekil 1’de gösterilmektedir. Otonom yatırımlarda ΔI kadarlık bir artış meydana geldiğinde milli gelirden ΔY kadar bir artış meydana gelecek ve yeni denge noktası D_e noktası olacaktır. Milli gelir seviyesi ise Y_0 ’dan Y_1 düzeyine ulaşacaktır. Şekil 1’de görüldüğü üzere milli gelirdeki artış yatırımlarda meydana gelen artıştan yüksektir ($\Delta Y > \Delta I$).

Turizm açısından değerlendirecek olursak, turizm sektöründe yapılan bir yatırımın öncelikle turizm sektörüyle ilişkili olan sektörlerde bir artış gösterecek ve yatırım çarpanı sayesinde de diğer sektörleri de etkileyecektir. Bu sayede yapılan bu artışlar etkisiyle milli geliri de olumlu yönde etkileyecek ve milli geliri artıracaktır (Özcan ark., 2019: 145).

1.6.3. Turizmin Dış Ödemeler Dengesine Etkisi

Ödemeler bilançosu: bir yıl içinde, bir ülke vatandaşları ile diğer ülkelerin vatandaşları arasında meydana gelen uluslararası işlemleri gösteren bir kayıttır (Ordu, 2008: 2). Uluslararası turizmin yarattığı döviz hareketleri, turist gönderen ülkenin döviz talebini, turist çeken ülkenin ise; döviz arzını arttırıcı bir rol oynamaktadır. Bir ülkeye yönelik döviz girişi, döviz çıkışından fazlaysa cari fazla oluşacaktır. Eğer döviz girişi çıkışından az ise cari açık söz konusu olacaktır. Türkiye gibi gelişmekte olan

ülkelerin dış açıklarını kapatmak için turizm sektörü en kolay başvurulabilecek sektördür (Bulut, 2000: 78).

Gelişmekte olan ülkeler belirli dönemlerde ekonomik sıkıntılar çekmektedir. Gelişmekte olan ülkeler üretim yapabilmek için ihtiyaç duydukları ara ve yatırım mallarını ekonomik sıkıntılar çektikleri dönemlerde satın almakta zorlanmaktadır. Bu sebeplerden dolayı, gelişmekte olan ülkelerin turizm sektörünü geliştirmesi gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için döviz girişi sağlayan en kolay yöntem turizm sektörü olarak görülmektedir (Bulut,1998: 147).

Bir ülkenin dış turizm bilançosu yıllık olarak düzenlendiğinde üç farklı durum söz konusu olabilir (Yücel, 2008: 67);

Denk Dış Turizm Bilançosu; bir yıllık süre içinde turistik faaliyetlerden dolayı meydana gelen döviz girişinin döviz çıkışına eşit olması durumudur. Turizm faaliyetlerinden doğan döviz girişinin döviz çıkışına eşit olması durumunda turizm hareketlerinin ödemeler dengesine olumlu veya olumsuz etkisi yapacaktır.

Aktif Dış Turizm Bilançosu; bir yıllık süre içinde turistik faaliyetlerden dolayı meydana gelen döviz girişinin döviz çıkışından fazla olması durumudur. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkeler için oldukça önemlidir. Böylelikle turizm gelirleri ödemeler dengesine olumlu etkiler yaratacaktır.

Pasif Dış Turizm Bilançosu; bir yıllık süre içinde turistik faaliyetlerden dolayı meydana gelen döviz girişinin döviz çıkışından az olması durumudur. Böyle bir durumda turizm giderleri fazla olacağından ödemeler dengesi olumsuz etkilenecektir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin hiç istemediği bir durumdur. Ödemeler dengesine olan bu olumsuz etkileri azaltmak isteyen ülkeler, yurtdışına çıkışları sınırlayabileceği gibi, yurt dışına çıkışlarda vergi koyulması gibi farklı uygulamalara da gidebilirler.

Turizm sektörünü geliştirmek, ülkeye giren döviz miktarını artırmak ve döviz miktarının artmasıyla dış açıklarını kapatmak isteyen ülkelerin bazı maliyetleri de dikkate alması gerekmektedir. Bu maliyetler aynı zamanda ülkenin turizm gelirlerindeki kayıpları yansıtmaktadır (Terzioğlu, 2014: 63).

1.6.4. Turizmin Kamu Gelir ve Kamu Harcamalarına Etkisi

Turizm sektörü kamu bütçesi açısından önemli bir gelir kaynağı olmakla birlikte; kamu harcamalarını da artırabilmektedir.

1.6.4.1. Turizm-Kamu Gelirleri İlişkisi

Devletin iç ve dış turizmden elde ettiği gelirler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Sönmez, 2012: 41):

- Turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerden aldığı vergiler veya bu işletmelerin elde etmiş olduğu gelirler sonucunda alınan vergiler,
- Devletin ülkeye gelen yabancı turistlerden almış olduğu vergiler,
- Ülke vatandaşlarının turizm hareketine katılmasından doğan gelirden alınan vergiler,
- Devlet tarafından yürütülen park, müze veya benzeri yerlere giriş ücretinin alınması,
- Devletin ortak olduğu veya mülkiyetinin elinde bulundurduğu tesislerin gelirleri,
- Turizm sektöründe çalışanların kazanmış olduğu gelirlerden alınan vergiler,
- Turizm sektörüne verilen kredilerin faizleri.

1.6.4.2. Turizm-Kamu Harcamaları İlişkisi

Turizm sektörü kamu gelirlerini artırmakla birlikte; turizm altyapısının ve üstyapısının geliştirilmesi, turizm sektörünün var olan konumunun daha iyi hale getirilmesi ve turizm sektörünün gelişmesinin sağlanması için belirli harcamaların yapılmasını da gerektirmektedir. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerde vergiden elde edilen geliri azaltmaktadır. Turizmin beraberinde getirdiği kamusal nitelikli harcamalar şu şekilde sıralanabilir (Sönmez, 2012: 42):

- Turizmi geliştirmek için yapılan araştırma, tanıtım, reklam gibi faaliyetlerin yürütülmesi için yapılan ödemeler,

- Belirli turistik faaliyetlerin iyileştirilmesi için yapılan harcamalar. Örneğin ulusal hava yolları, devlet otelleri, oyun parkları, müzeler vb.,
- Altyapı ve üstyapı giderleri,
- Turizmin geliştirilmesi için tahsisat, teşvik ve muafiyet tedbirlerinin getirilmesi.
- Turizmin geliştirilmesi için yapılan idari harcamalar,
- Turizm sektörünün gelişimi için ithal edilen makine, araç-gereç, teçhizat vb. ürünlere yapılan harcamalar,
- Devlet mülkiyetine ait yerlerin işletilmesi için düşük kira geliriyle özel sektöre verilmesi
- Özel sektöre turizm için verilen düşük faizli krediler.

1.6.5. Turizmin Milli Gelire Etkisi

Milli gelir, bir ekonomide bir yıllık bir dönemde üretim faktörlerinin, prodüktif hizmetleri (mal ve hizmet üretimine yol açan hizmetler) karşılığı elde ettikleri gelirler toplamıdır (Akın ve ark., 2012: 70).

Turizm sektörü geniş bir yelpazeye sahip olmasından dolayı diğer sektörlerle iç içe faaliyet göstermektedir. Turizm bölgesine gelen yabancı turistler ile yerli turistlerin yapmış oldukları turistik tüketim harcamaları ile artan turizm talebini karşılamak için yapılmış olan yatırımlar, turizm sektörünü, turizm sektörüne bağlı olan sektörleri ve tüm bunlar sonucunda ekonominin genelini geliştirmekte ve gelirlerini artırmaktadır. Turizme katılan bireylerin yapmış oldukları harcamalar sonucunda artan gelir, milli gelirin, milli gelire bağlı olarak kişisel gelirin ve bunun sonucunda refah düzeylerinin yükselmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca yabancı turistlerin ülkeye gelmesi ve bunun sonucunda turistik ürünleri satın almasıyla döviz getirisi sağlamaktadır. Böylece ülkelerin dışalım gücünü ve dolayısıyla yeni yatırımlar yapılabilme olanağını artırmaktadır. Yatırımlarda meydana gelen artış milli gelirin de olumlu yönde etkilenmesine olanak sağlayacaktır. Aynı zamanda yabancı turistlerin yapmış oldukları harcamaların yanında, turizmin kamu gelirlerini artırıcı özellikleri de vardır (Çeken, 2003: 140).

Tablo 8: Türkiye’de Turizm Gelirlerinin GSYİH İçindeki Payı

Yıllar	GSYİH (Milyon \$)	Turizm Gelirleri (Milyon \$)	GSYİH İçerisindeki Pay (%)
2000	271.768	7.636	2,88
2001	200.998	8.090	4,11
2002	236.338	8.479	3,68
2003	313.776	13.203	4,33
2004	402.952	15.888	4,07
2005	499.874	18.152	3,77
2006	547.832	16.853	3,20
2007	677.438	18.487	2,85
2008	776.643	23.365	3,15
2009	646.893	22.980	3,73
2010	772.365	22.585	3,09
2011	831.696	25.054	3,24
2012	871.125	25.653	3,26
2013	950.355	34.305	3,9
2014	934.857	32.308	4,3
2015	861.879	31.464	6,2
2016	862.744	22.107	2,6
2017	851.491	26.283	3,1
2018	784.087	29.512	3,8

Kaynak: TÜRSAB, 2019

Tablo 8’de Türkiye’nin uluslararası turizm gelirleri ile GSYİH verileri yer almaktadır. Bu verilere göre; Türkiye’nin bu dönemde uluslararası turizm gelirlerinden aldığı pay artmıştır. Ülkelerarası rekabetin yoğun olduğu turizm sektöründe ulusal turizm gelirlerinin artması sonuçta uluslararası turizm hareketlerinden alınan payın da artışını beraberinde getirmiştir. Her yıl artarak devam eden pay 2016 yılına gelindiğinde düşüşe geçmiştir. Bu durumun temel nedeni ise 2015 yılında Rusya ile yaşanan krizdir.

1.7. Turizmin Reel Karakterli Etkileri

Turizmin reel karakterli etkileri arasında istihdam etkisi, alt ve üst yapıya etkisi, diğer sektörler etkisi ve bölgelerarası dengesizliği giderici etkisi yer almaktadır.

1.7.1. Turizmin İstihdama Etkisi

Dünya ekonomisinde gelişmişlik düzeyi birbirinden farklı tüm ülkelerin en büyük problemlerinden biri işsizliktir. Gelişmiş, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ekonomiden kaynaklanan işsizlik sorunlarını azaltmak için çeşitli politikalar yürütmektedir. Turizm politikası da söz konusu sorunu çözüme kavuşturmak amacıyla kullanılmaktadır (Tutar, Alpaslan, Tutar ve Erkan, 2013: 14).

Turizm sektörünün emek-yoğun bir sektör olması ve makine kullanımının diğer sektörlerden çok daha az olmasından dolayı turizm sektöründe insan gücüne daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Turizm sektöründe öncü ülkeler araştırıldığında, o ülkeleri turizm için çekici kılan unsurların sadece maddi kaynaklar, yatırımlar, tarih ve doğal güzellikler değil; onları değerlendiren insan ve organizasyon gücü olduğu görülmektedir (Kılıç, 2014: 419). Özellikle geri kalmış ülkelerde sanayileşmenin zayıf olmasından dolayı istihdam oranları düşüktür. İstihdam oranlarını yükseltmek için turizm yatırımları ise önemli rol oynamaktadır (Ünlüöner ve ark., 2015: 164).

Şit (2016)'e göre turizm sektöründeki istihdamın başlıca özelliklerini şu şekildedir:

- Turizm sektöründe kadınların bilgi ve becerisini gerektiren iş alanları fazla olduğu için bu sektördeki kadın çalıştırma oranı diğer sektörlerle göre daha fazladır.
- Kitle turizmine olan talebin yoğunlaştığı destinasyonlarda daha çok sezonluk personel alımı görülmektedir.
- Turizm sektörünün belirli mevsimlerde yoğunlaşması nedeniyle tam zamanlı veya yarı zamanlı personel alımı olmaktadır. Aynı zamanda personellerin mevsimlik çalışmasından dolayı sosyal güvenlik hakları gibi çalışanlara tanınan bazı haklar tam olarak yerine getirilmemektedir. Bu yüzden turizm sektörünün istihdama olan katkısı net şekilde ölçülememektedir.
- Turizm sektörünün diğer sektörlerle olan bağlantılarından dolayı istihdam edilen iş gücünün ne kadarının turizm sektörüne, ne kadarının bölge halkına hizmet sunduğunu belirlemek zordur.
- Turizm sektöründe iş gücü devir oranının yüksek olması hem kaliteli hizmet sunmayı azaltmakta hem de turizm sektörüne alınacak personel alımını güçleştirmektedir.
- Ülkelerin turizm sektörünün gelişmişliğine göre çalıştırdığı yabancı personel sayısı da artmakta veya azalmaktadır.

- Turizm sektöründe ve turizm sektörü ile doğrudan bağlantılı olan sektörlerde hizmetin sürekliliği açısından 24 saat çalışılması gerekmektedir. Bu yüzden turizm sektöründe hizmet süreklilik arz etmektedir.
- Turizm sektöründe ve turizm sektörünün alt sektörlerinde çalışan personelin hizmet kalitesi açısından bilgi ve becerilerinin yüksek olması gerekmektedir. Turizm sektörü sayesinde istihdam üç şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar: doğrudan, dolaylı ve uyarılmış istihdamdır (Kozak ve Bahar, 2010: 164).

Doğrudan İstihdam; Turizm sektöründe ve turizm sektörüyle doğrudan bağlantılı olan hizmet sağlayıcılarında oluşturulan istihdam türüdür. Genellikle konaklama işletmeleri ve yiyecek işletmeleri bu kategoride yer almaktadır (Tutar ve ark., 2013: 18). *Dolaylı İstihdam;* Turizm işletmeleri kendilerine olan talebi karşılamak için turizm işletmelerine bağlı sektörlerde yapmış oldukları harcamalar sayesinde turizm sektöründen gelir elde edilen turizme yardımcı işletmelerde oluşan istihdamdır (Tutar ve ark., 2013: 18). *Uyarılmış İstihdam;* Doğrudan ve dolaylı olarak istihdam sağlayıcıların yapmış oldukları harcamalar sayesinde ekonomide oluşan gelirin tekrar harcamaya dönmesi ve bu sayede istihdama olan ihtiyacın artmasıyla oluşan ek istihdamdır. İstihdam edilenlerin elde ettikleri gelirleri harcamalarıyla ekonomide oluşan ilave istihdamdır. Uyarılmış istihdamın ortaya çıkmasında turizmin çarpan etkisi önemli rol oynamaktadır (Ünlüönen ve Şahin, 2011: 4).

Tablo 9: Turizm Harcamalarının İstihdam Yarattığı Alanlar

Turizm Harcamalarının İstihdam Yarattığı Alanlar Turistlerin Harcama Yaptıkları Yerler	Turizm Sektörünün Yaptığı Harcamalar	Harcamalardan En Son Yararlananlar
Konaklama	Maaşlar ve Ücretler, Bahşışler, İkramiyeler, Yerel Vergiler, Gelir Vergileri, Komisyonlar, Müzik ve Eğlence	Muhasebeciler, Gayrimenkul Yapıcı ve Satıcıları, Medya Yayın Evleri, Matbaalar
Yiyecek – İçecek	Yönetimsel ve Genel Harcamalar, Yasal ve Mesleksi Hizmetler	Reklamcılar, Sigorta Şirketleri, Mimarlar, Avukatlar, Bankalar
Uluslararası Ulaşım	Yiyecek içecek vb. Satın Alımlar, Malzeme ve Üretim Maddeleri Alımı	Esnaf ve Zanaatkarlar, Otomobil Acentaları, Danışmanlar, Fırımlar, Bakkallar, Plaj Yardımcıları, Rehberler
Gezi ve Turlar	Tamir Bakım, Onarım, Koruma, Reklam, Tanıtım, Yayın	Kasaplar, Yemekçiler, Veznedarlar, Seyahat İşletmeleri, Finansmanlar, Emlakçılar Eczaneler, Tezgâhtarlar, Sekreterler, Giyim Mağazaları, Konfeksiyoncular, Kulüpler, Barlar
Eğlence	Toplu Hizmetler, Su, Gaz, Elektrik, Çevre vb. Ulaştırma, Lisanslar, İzin belgeleri	Müteahhitler, Ressamlar, Yöneticiler, Mandıracılar, Sütçüler Araç Gereç Satıcıları, Doktorlar, Dişçiler, Hissedarlar
Hatıra ve Hediye Eşya	Sigorta Primleri, Gayrimenkul ve Araç-Gereç Kiralama, Mobilya ve Demirbaş Eşyalar	Büyük Mağazalar, Toptancılar, Elektrikçiler, Mühendisler Uzmanlar
Fotoğraf ve Bant	Borçların Anapara ve Faiz Geri Ödemeleri, Gelir, Kurumlar ve Diğer Vergiler	Çiftçiler ve Balıkçılar, Lokantalar, Hamallar, Taşıyıcılar, Oto Tamir ve Bakımcıları
Kişisel bakım, giyim, ilaç ve kozmetik	Amortisman, Yatırımcılara ve Yabancı Sermayeye Geri Dönüş (kar payı ve iştirak hissesi olarak)	Bahçıvanlar, Boyacılar, Eşya dükkânları, İthalatçılar.

Kaynak: Yıldız, 2011: 63

Tablo 9’da turizm harcamalarının istihdam yarattığı alanlar gösterilmektedir. Turizm sektörü yapmış olduğu harcamalarla hem kendisine bağlı olan sektörleri etkilemekte hem de turizm harcamalarından doğan harcamalardan dolayı diğer sektörleri etkilemektedir.

Tablo 10: Turizm Sektöründe İstihdam Edilen Kişi Sayısı (Dünya)

YILLAR	Doğrudan İstihdam		Dolaylı İstihdam		Toplam İstihdam	
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%
2005	97.933,9	3,76	162.134,1	6,22	260.068	10,29
2006	101.328	3,82	166.863	6,29	268.191	10,22
2007	100.199	3,71	174.102	6,45	274.301	10,10
2008	100.104	3,66	163.607	5,98	263.711	9,97
2009	97.820,8	3,55	159.914,2	5,81	257.735	9,79
2010	98.191,8	3,52	156.285,2	5,60	254.477	9,45
2011	99.557,7	3,52	160.438,3	5,67	259.996	9,53
2012	101.486	3,53	163.683	5,70	265.169	9,60
2013	103.297	3,56	167.426	5,76	270.723	9,72
2014	105.408	3,58	171.437	5,82	276.845	9,83
2015	107.519	3,60	176.464	5,91	283.983	9,94
2020*	118.943	3,74	199.705	6,28	318.648	10,13
2025*	130.694	3,90	226.217	6,76	356.911	10,55

Kaynak: Şit, 2016: 109

Tablo 10'da dünya üzerinde turizm sektöründe istihdam edilen kişi sayısı gösterilmektedir. Her geçen dönem içerisinde istihdam sayısında artışlar gözlemlenmektedir. Fakat istihdam oranları aynı seyrinde devam etmemektedir. Bu duruma sebep olan durumlar arasında; diğer sektörlerin yaratmış olduğu istihdam sayısındaki artış veya bazı sektörlerin kapsam dışına çıkmış olmasından olabilmektedir.

1.7.2. Turizmin Altyapı ve Üstyapıya Etkisi

Bir bölgenin turizm bakımından gelişmesi için altyapı ve üstyapının da gelişmiş olması gerekmektedir. Turizm sektörünün gelişmesi hem turizme bağlı sektörleri geliştirecek hem de bölgenin alt yapı ve üst yapı gelişimine katkı sağlayacaktır. Turizm sektörünün altyapıya olan katkısı tam olarak saptanamamaktadır. Çünkü alt yapı öncelikli olarak yerel halkın kullanması için yapılmaktadır. Ancak turizmin gelişmesi alt yapı hizmetlerinin gelişimine de yardımcı olacaktır. Bir turizm bölgesinde üst yapının gelişmesi turizm sektörünün gelişmesine ve turizm bölgesinin değerinin artmasına yardımcı olmaktadır. Turizm sektöründe

konaklama hizmeti sağlayan işletmeler, konaklama işletmelerinin yanında yiyecek-içecek, eğlence ve alış-veriş yerleri gibi merkezler üstyapıyı oluşturmaktadır (Durgun, 2010: 123).

1.7.3. Turizmin Diğer Sektörlere Etkisi

Turizm sektörü sahip olduğu özelliklerden dolayı hizmetler sektöründe yer almaktadır. Dolayısıyla bu sektördeki işletmelerin birlikte hareket etmesi hedeflenen sonuçların alınabilmesi bakımından önem taşımaktadır. Bir ülkeye veya turizm sektörüne olan talebin artması demek; hem turizm sektörünün hem de buna bağlı olan diğer sektörlerin talebinin artması demektir. Turizm sektörü aynı zamanda sanayi ve tarım sektörleri üzerinde de pozitif dışsallık meydana getirmektedir (ıkın, çeken ve Uçar, 2009: 3).

Turizm sektörünün gelişmesi sektörün ihtiyaç duyduğu tarım ürünlerine olan talebi artırmıştır. Bu durum tarımsal üretimi hem artırmakta hem de çeşitlendirmektedir. Ayrıca tarım sektörü, hem konaklama işletmelerinin hem de yiyecek-içecek işletmelerinin taleplerini karşılamaya yardımcı olmaktadır. Turizm sektörünün sanayi sektörü üzerindeki etkileri özellikle, turistik yatırımların artması ile birlikte bu yatırımlarda kullanılan sanayi malları üzerinde görülür. Tüketim ve ara malı üreten sanayilerde yüksek, yatırım malı üreten sanayiler üzerinde ise düşük oranda etki göstermektedir (Yıldırım, 2005: 47).

1.7.4. Turizmin Bölgelerarası Dengesizliği Giderici Etkisi

Bir ülkenin bütün bölgelerinin aynı lde gelişme göstermesi beklenmemektedir. Bir bölge, endüstri açısından gelişmekteyken; diğer bir bölge tarım açısından gelişme gösterebilir. Sanayi açısından gelişen bölge diğer bölgelere göre daha gelişmiş bir bölge olmaktadır. Bu yüzden genel bir dengesizlik durumu ortaya çıkmaktadır. Bu dengesizliğin azaltılmasında turizm sektörü önemli bir fonksiyon üstlenmektedir. Ülkenin az gelişmiş bir bölgesinde turizmin gelişimi ile birlikte, o bölge ekonomisinde yeni istihdam alanları ortaya çıkmakla, tüketim artmakta, ticaret hacmi genişlemekte ve böylece gelir akımı hız kazanmaktadır. Böylece gelişmemiş bölgelerin diğer bölge veya bölgelere ekonomik ve sosyal gelişmişlik açısından dengelenmesinde turizm önemli bir araç olabilmektedir (Bahar, 2007: 5).

Turizm, ülkede yeni istihdam olanakları yaratarak bölgelerarası gelişmişlik farkının azalmasına katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan istihdam artışı iç göçe engel olacaktır. Böylece turizmden elde edilen gelirler o bölgede kalacak ve ticaret hacmi genişleyecektir (Zengin, 2010: 115).

1.8. Turizm Olumsuz Ekonomik Etkileri

Turizm sektörünün diğer sektörlerle olan bağlantısı, ödemeler dengesine yapmış olduğu katkılar, istihdama sağlamış oldukları, milli gelire katkısı, ihracata olan olumlu etkisi gibi birçok fayda sağlamasının yanında bir takım olumsuz etkileri de yer almaktadır. Turizm sektöründe fırsat maliyeti, dışalımda eğilim, bölgesel enflasyon, yabancı işgücüne bağımlılık, turizme aşırı bağımlılık ve turizmde mevsimlik dalgalanma gibi olumsuz etkiler yer almaktadır.

1.8.1. Fırsat Maliyeti

Turizme yatırım yapmak isteyen ülkelerin öncelikle yapılacak olan yatırımın diğer sektörlerde yapılması halinde elde edilecek geliri hesaplaması gerekmektedir. Özellikle gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerin kaynaklarının kıt olmasından dolayı yatırım yapılması alanları çok iyi araştırması gerekmektedir. Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler göreceli olarak daha verimli alanlar varken turizme yatırım yapması ülke ekonomisine katkısından çok zarara neden olabilmektedir (Kozak ve ark., 2015: 122).

1.8.2. İthalat Eğilimi

Ülke ekonomisinde turizmin gelişmesiyle birlikte bazı giderler de ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle turizmden elde edilen döviz, turizm talebinin karşılanmasını sağlayan mal ve hizmetlerin satın alınması nedeniyle döviz kaybına neden olmaktadır. Dış turizme katılan ülke vatandaşlarının yapmış oldukları harcama sonucu harcanan döviz ödemeler dengesini olumsuz etkilemektedir. Bu duruma aynı zaman da *görünmeyen ithalat (dışalım)* denilmektedir. Aynı zamanda ülke içerisine gelen yabancı turistlerin yapmış oldukları harcamalar ödemeler dengesine olumlu etki yapmaktadır. Bu duruma da *görünmeyen ihracat* denilmektedir (Kozak ve ark., 2015: 126).

1.8.3. Bölgesel Enflasyon Etkisi

Enflasyon, belirli dönemler içerisinde fiyatlar genel seviyesindeki artıştır. Turizm sektöründe iki türlü enflasyon görülmektedir. Bunlardan birincisi talep enflasyonu diğeri ise maliyet enflasyonudur. Talep enflasyonu, turizm bölgesine olan talebin artması sonucunda fiyatların yükselmesidir. Maliyet enflasyonu ise, turizm sektöründe kullanılan mal ve hizmetlerin maliyetindeki artışlardır (Işık ve Dineri, 2018: 99). Turizmin enflasyona etkisi; Fiyatların yükselmesi bölgeye olan talepten artışı kaynaklanabilmektedir. İnelastik özelliğinden dolayı turizm arzını kısa sürede arttırmak mümkün değildir. Bu yüzden turizm talebinin arttığı dönemlerde talep fazlalığı ortaya çıkmaktadır. Bu fazlalık ise fiyatların yükselmesine etki etmektedir.

Turizm sektörünün enflasyonu artırmakta etkisi olduğu gibi; enflasyonun yükselmesinin de turizm sektörü üzerine olumsuz etkileri vardır. Ülke genelinde enflasyonun oranının yüksek olması sonucunda ülke vatandaşların reel gelirlerinin azalmasına neden olacaktır. Satın alma gücü düşen bireylerin, turizm gibi lüks mal ve hizmetlere olan talebi azalmaktadır. Azalan talep ise; bu sektörleri olumsuz açıdan etkilemektedir.

1.8.4. Yabancı İşgücüne Eğilim

Hem turizm sektörü olsun hem de diğer sektörlerde nitelikli personel bulmak özellikle gelişmekte olan ülkelerin yaşamış oldukları sorunlardan biridir. Nitelikli personel bulamayan turizm işletmeleri veya bunlara bağlı diğer işletmeler, yabancı işgücüne yönelmektedir. Yabancı işgücüne olan talep hem ülke içi istihdamda azalmaya neden olmakta hem de yabancı personelin ücretinin dövizle ödenmesinden dolayı döviz çıkışına sebep olmaktadır (Kozak ve ark., 2015: 125).

1.8.5. Turizme Aşırı Bağımlılık

Gelişmekte olan bazı ülkeler, turizm sektöründe hammadde kaynaklarının genellikle doğal ve kültürel kaynaklardan oluşması, kolay işgücü bulma gibi çekici unsurları nedeniyle bir anlamda kendilerini gönüllü olarak turizme bağlamakta ya da en azından bu yönde eğilim taşımaktadır. Turizm sektörü, elastik özellik göstermektedir. Bireylerin zevk ve tercihleri, yaş, aile, cinsiyet, farklı deneyimler yaşamak, ekonomik, siyasi gibi birçok sebepten talep etkilenmektedir. Turizm

sektörüne yapılacak olan yatırım ve geliştirme çabalarına karar birimlerinin çok dikkatli bir yol izlemesi gerekmektedir. Turizm sektörüne bağlı kalarak ekonomilerini yürütmeye çalışan ülkeler, ileride olacak talep değişimlerinde olumsuz etkilenebilmektedir. Böyle bir olumsuz etkiye *Hollanda Hastalığı* da denilmektedir (Kozak ve ark., 2015: 123).

1.8.6. Turizmde Mevsimlik Dalgalanma

Turizm sektöründe mevsimsellik, yılın belirli bir dönemlerinde turizme katılan bireylerin sayısı, istihdam sayısı, trafik yoğunluğu, turizm sektörünün doluluk oranlarındaki değişim olarak tanımlanmaktadır (Çoban, Doğan ve Kaya, 2017: 348). Mevsim özelliklerinin turizm sektörüne olumlu etkilerinin yanı sıra olumsuz etkileri de yer almaktadır.

Turizm sektöründe mevsimselliğin olumsuz hem turizm işletmelerini hem de turizm işletmelerinde çalışan personelleri etkilemektedir. Turizme olan talebin azalması sonucunda işletmeler istedikleri satışı ve karı elde edemeyecek ve bunun sonucunda turizm sektörünün arz yapısının azaltılması kısa dönemde mümkün olmayacağından personel çıkarımına gidilecektir (Günel, 2009: 198).

İKİNCİ BÖLÜM

ŞOKLAR VE TURİZM

2.1. Şok Kavramının Tanımı

“Şok kavramı, herhangi bir değişkenin değerinde, önceden tahmin edilemeyen ani artış veya azalış, yani beklenmeyen değişim olarak tanımlanmakta ve itme (impulse), yenilik (innovation) veya dağılım (distribution) olarak da ifade edilmektedir” (Tanrıöver, 2008: 4).

2.1.1. Ekonomik Şoklar

Ekonomik şoklar; Önceden bilinmeyen ya da öngörülemeyen, aniden ortaya çıkan bazı gelişmelerin, makro düzeyde devleti, mikro düzeyde ise firmaları ve kişileri ciddi şekilde etkileyecek sonuçlar ortaya çıkarmasına denilmektedir (Işık ve Dineri, 2018: 161). Diğer bir tanımla ekonomik şoklar, ekonomideki karar birimleri olan hane halkı, firmalar ve devletin davranış ve faaliyetlerinde iç ve dış konjonktür nedeni ile meydana gelen ani ve beklenmeyen değişimler olarak ifade edebilmek mümkündür (Paksoy ve Çolakoğlu, 2010: 344).

Ekonomik şoklar genel olarak değerlendirildiğinde ülke ekonomisini etkilemekte ayrıca mikro açıdan değerlendirildiğinde ise işletmeleri etkilemektedir. Küreselleşme hareketinin başlamasıyla ülkelerin birbirleriyle yapmış oldukları ticaret artmıştır. Artan ticaret, kelebek etkisi ile birlikte ülkelerin dış yansıma ve krizlerden etkilenme olasılığı da artırmıştır (Durgun, 2010: 7).

Ekonominin hareketli yani para dolaşımının hızlı olduğu bir dönemin ardından sıkıntılı dönemler olarak ortaya çıkan ekonomik krizler, üretim faktörlerinin tam anlamıyla kullanılmadığı, yatırımlara yapılan harcamaların kısıldığı, tüketim eğiliminin azaldığı, kredi taleplerinin düştüğü, paranın istikrarsızlaştığı dönemlere “*düşük konjonktür*” olarak adlandırılmaktadır (Ayaz, 2016: 1361).

Durgun (2010)’a göre krizlerin temel unsurları şu şekilde sıralanabilir:

- Normal süreç içerisinde ortaya çıkan her sorunu kriz olarak nitelendirmek doğru değildir.

- Kısa veya uzun süreli olabilen ekonomik krizler, önceden tahmin edilemeden aniden ortaya çıkmaktadır.
- Krizlerin kısa veya uzun süreli olması, bireylerin ve şirketlerin krize karşıladıkları önlemlerin yeterli ve zamanında olup olmamasına bağlıdır.
- Bulaşıcılık göstermesidir. Herhangi bir organizasyonda ortaya çıkan bir kriz, kendisiyle ilişki içinde olan başka bir organizasyona bulaşabildiği gibi başka sektörlere de sirayet edebilmektedir.
- Ortaya çıkan bir durumun kriz olarak nitelendirilebilmesi için öncelikle çok boyutlu olması ve ekonomik aktivitelerin hepsini etkileyebilme özelliğine sahip olması gerekmektedir.

Ekonomik şoklar kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki finansal şoklar diğeri ise reel şoklardır.

2.1.1.1. Finansal Şoklar

Finansal şok terimi, finansal kurum veya varlıkların değerinde aniden meydana gelen büyük kayıpların olduğu durumlar için kullanılmaktadır. Genel tanımına göre finansal şoklar, finansal piyasada simetrik olmayan, ahlaki çöküntü ve ters seçim problemlerinin artması nedeniyle, fonların verimli yatırım fırsatlarına yönlendirilememesidir (Kamışlı, 2015: 4). Finansal şoklar kendi içerisinde parasal şoklar, bankacılık şokları ve dış borç şokları olmak üzere 3'e ayrılmaktadır.

Parasal Şoklar: Ülke parasına olan güvenin giderek azalması ve bunun sonucunda yabancı fonların ülkeden çıkması ve böylece merkez bankasının bu duruma karşı döviz kurunu koruyamaması, spekülatif atakları durduramaması sonucunda ülke parasının değer kaybetmesi olarak tanımlanmaktadır. Sabit kur rejimini uygulayan ülke ekonomilerinde, devalüasyon oranlarındaki hızlı yükseliş şok olarak tanımlanmakta ve ödemeler dengesi şokları olarak değerlendirilmektedir. Bu durum sonucu ödemeler dengesi açığı artacak ve merkez bankası rezervlerine ihtiyaç duyulacaktır. Dalgalı kur sistemini uygulayan ülke ekonomilerin ise kurun ortalama piyasa değerinden önemli ölçüde sapması şok olarak değerlendirilmekte ve bu şokları döviz kuru şokları olarak tanımlanmaktadır Bu durumda krizin gelişimi, risk artışına

bağlı olarak oluşan oynaklıkların ülkeden kısa vadeli sermaye çıkışını hızlandırmasıyla gerçekleşmektedir (Kamışlı, 2015: 5).

Bankacılık Şokları: Geri dönmeyen kredilerin miktarındaki büyük artışlar ile banka başarısızlıklarını takiben, mevduat sahiplerinin mevduatlarını çekmek için bankalara hücum etmeleri sonucunda devlet müdahalelerine gereksinim duyulan durumlar olarak tanımlanabilir. Söz konusu krizler oluştuğu ekonomideki diğer bankaların tamamını veya büyük bir kısmını etkiliyorsa, bu durumda oluşan kriz ise sistemik bankacılık krizi olarak adlandırılmaktadır (Kamışlı, 2015: 6).

Dış Borç Şokları: Genellikle devletlerin dış borçlarının çevrilmesi ve yeni dış kredi bulma konusunda sıkıntı yaşamaları nedeniyle dış borcun yeni ödeme planlarına bağlanması veya yükümlülüklerin ertelenmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer bir tanımlamaya göre dış borç krizi, ülkelerin borcun anapara veya faizini ödeyememesi nedeniyle ekonomik göstergelerde bozulmalar yaşanmasıdır. Dış borç şokları genellikle kamu kesiminin borç ödemelerinde ve yeni kaynak bulma konusunda sıkıntı yaşaması durumunda borcun yeniden planlanması veya ertelenmesi şeklinde gerçekleşmektedir (Delice, 2003: 61).

2.1.1.2. Reel Şoklar

Mal ve hizmet piyasalarında gerçekleşen ekonomik şoklara reel şoklar denilmektedir. Diğer bir ifadeyle, bankaların müşterilerine vermiş oldukları kredileri geri alamaması ve bunun sonucunda gelirlerinde azalma yaşaması, zarara uğraması ve mevduat sahiplerinin paralarını geriye ödeyememeleri ile başlayan şok durumu, reel sektör şirketlerinin aldıkları kredileri geri ödeyememelerinden kaynaklanıyorsa bu durum bir reel sektör şokları olarak düşünülmektedir. Reel şoklar, mal ve hizmet piyasalarında olan şoklar ve de işgücü piyasalarında görülen şoklar olmak üzere iki grupta toplayabiliriz. Bu şoklar enflasyon, işsizlik ve durgunluk olarak ortaya çıkabilmektedir. *Enflasyon Şokları*, mal ve hizmet piyasalarındaki mal ve hizmetlerin fiyatlarının sürekli artmasıdır. *Durgunluk Şokları*, fiyatlar genel seviyesindeki artışların, ekonomide mal ve hizmet üretiminde yatırımları teşvik edecek düzeyin altında gerçekleşmesidir. *İşsizlik Şokları ise*, emek piyasasındaki işsizlik oranlarının alışılmış seviyenin üzerinde olmasıyla ortaya çıkmaktadır (Durgun, 2010: 11).

2.1.2. Politik Şoklar

Politik şoklar, bir ülke için yerel olmaktan çok uzak bir şekilde domino etkisiyle, birden çok bölgeyi, sektörü, işletmeyi etkisi altına alan hatta ülke giriş ve çıkışlarını bile etkileyen en büyük şok türlerinden bir tanesidir (Yenişehirlioğlu, Salha ve Şahin, 2013: 57). Politik şoklar genellikle; terör olayları, iç savaş ve karışıklıklar ve yönetim istikrarsızlığı olarak sıralanmaktadır.

Tablo 11: Türkiye'nin Yapmış Olduğu Yıllık İthalat (İlk 10 Ülke) (Bin Dolar)

SIRA	ÜLKELER	2018	2017	2016	2015	2014
1	RUSYA	21.989,574	19.514,094	15.162,386	20.401,757	25.288,597
2	ÇİN	20.719,053	23.370,620	25.441,433	24.873,457	24.918,224
3	ALMANYA	20.407,264	21.301,869	21.474,989	21.351,884	22.369,476
4	ABD	12.377,681	11.951,744	10.867,793	11.141,462	12.727,562
5	İTALYA	10.154,156	11.304,715	10.218,387	10.639,042	12.055,972
6	HİNDİSTAN	7.534,719	6.216,639	5.757,246	5.613,515	6.898,577
7	BİRLEŞİK KRALLIK	7.446,107	6.548,620	5.320,237	5.541,277	5.932,227
8	FRANSA	7.413,025	8.070,897	7.364,715	7.597,687	8.122,571
9	İRAN	6.931,258	7.492,104	4.699,777	6.096,254	9.833,290
10	GÜNEY KORE	6.343,174	6.608,874	6.384,242	7.057,439	7.548,319

Kaynak: TCTB, 2020

Tablo 11' de Türkiye'nin 2014-2018 yılları arası yapmış olduğu ithalat gösterilmektedir. Bu tabloda öncelikle dikkat çekilmesi gereken konu Rusya ile olan ithalat rakamlarıdır. 2015 yılında Rusya ile yaşanan politik sorunlar etkisini göstermektedir. 2014 yılında 25.288,597 bin dolar olan ithalat, 2015 ve 2016 yıllarında düşüş gösterdiği anlaşılmaktadır.

2.1.2.1. Terör

Terör, kelimesi Latince'den gelmektedir. Anlamı ise korkudan titreme veya titremeye sebep olmaktır. Diğer bir ifadeyle terör, bir toplumda bir grubun halkın direnişini kırmak için yarattığı ortak korkudur (Özcan ve Özmen, 2016: 72).

3713 sayılı Terörle Mücadele Kanun'un 1. maddesine göre; “*Terör; cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, Devlet*

otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemlerdir'' (www.mevzuat.gov.tr).

Turizm faaliyetlerine katılmak isteyen bireylerin turizm bölgesi seçimlerini etkileyen birden çok etki bulunmaktadır. Bu etkilerin çok olmasının sebebi ise turizm talep esnekliğinin aşırı esnek yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bunlardan en önemlilerinden bir tanesi ise güvenlidir. Turistlerin satın alma karar sürecinde etkili olan terörizm, turistlerin tatil süresini ve güzergâhını değiştirmesine, daha güvenli bölgeleri risk taşıyanlara oranla tercih edilmesinde etkili olmaktadır (Cüntay, 2019; 34). Turizm faaliyetine katılacak bireyler, gidecekleri turizm bölgesini önceden araştırıp ondan sonra turizm faaliyetinde bulunmaktadırlar. Turizm bölgesinin güvenlik konusunda kötü bir imaj sergilemesi turizme olan talebi olumsuz etkilemektedir. Kamu düzeninin sağlanması ve korunması konusundaki imaj, turistik bir çekicilik olarak tatile çıkma aşamasında turistlerin tercihini etkilemektedir. Olumsuz bir imajın oluşması başta ülke ekonomisini daha sonra ise, hem turizm sektörünü hem de turizme bağlı işletmeleri etkilemektedir (Şener, 2012: 55).

Tablo 12: 2001-2017 yılları Arasında Dünyada Turistlere Yönelik Yapılan Terör Saldırıları

TERÖR SALDIRILARI	ÜLKE	TARİH	VERMİŞ OLDUĞU ZARAR
Amerikan havayollarının bombalanması	Amerika	22.12.2001	-
Karachi'de otobüse bombalı saldırı	Pakistan	08.05.2002	13 ölü 40 yaralı
Bali'ye bombalı saldırı	Endonezya	12.10.2002	202 ölü, 209 yaralı
Mombasa'ya intihar ve füze saldırıları	Kenya	28.11.2002	13 ölü, 80 yaralı
Davao havaalanının bombalanması	Filipinler	04.03.2003	21 ölü, 149 yaralı
Casablanca bombalanması	Fas	16.05.2003	22 ölü
Marriott Otelin bombalanması	Endonezya	05.08.2003	12 ölü, 150 yaralı
Canal Otelin bombalanması	Irak	19.08.2003	22 ölü, 100 yaralı
Feribotta patlama	Filipinler	27.02.2004	116 ölü
İki havaalanının bombalanması	Rusya	24.08.2014	91 ölü
Sinai bombalanması	İsrail	07.10.2004	34 ölü, 171 yaralı
İntihar saldırısı	Mısır	07.04.2005	3'ü turist 14 kişi öldü
Sharm el-Sheikh 3 kez bombalandı	Mısır	23.07.2005	88 ölü, 150 yaralı
Bali'de bombalı saldırı	Endonezya	01.10.2005	23 ölü, 129 yaralı
Amman'ın bombalanması	Ürdün	09.11.2005	60 ölü, 115 yaralı
Dahap'ın bombalanması	Mısır	24.04.2006	23 ölü, 80 yaralı
Transatlantik havayollarında kompo		10.08.2006	-
Amman'da silahlı saldırı	Ürdün	04.09.2006	1 ölü, 5 yaralı
Otelde bir bombalı saldırı	Pakistan	29.08.2006	4 ölü, 6 yaralı
Marib eyaletinde intihar bombalı araç patlatıldı	Yemen	07.03.2007	7 İspanyol turist, 2 Yemenli rehber olmak üzere 9 ölü
Kabil'deki Serena Oteline el bombaları, silahlar ve bir intihar yeleğiyle saldırı.	Afganistan	16.01.2008	7 ölü
Loo semtinde bombalı saldırı	Rusya	08.07.2008	2 turist ölü, 13 kişi yaralı
Bombalı saldırı	Yemen	15.03.2009	4 Güney Koreli turist, 2 Yemenli rehber, 5 sivil toplam 11 ölü
Bombalı saldırı	Irak	11.12.2010	8 kişi öldü, 40 kişi yaralandı.
Silahlı saldırı	Etiyopya	17.01.2012	5 Avrupalı turist öldürüldü. 2 Alman, 2 Etiyopyalı turist kaçırıldı.
Bombalı saldırı	Bulgaristan	18.07.2012	7 ölü, 30 yaralı
Bombalı saldırı	Hindistan	28.07.2012	4 ölü, 4 yaralı
Silahlı saldırı	Pakistan	23.06.2013	11 ölü
Sudan' da silahlı saldırı	Sudan	28.11.2013	5 ölü, 25 yaralı
Mısır'da bombalı ve silahlı saldırı	Mısır	16.02.2014	5 ölü, 14 yaralı
Holiday Hill Hotel'in yanında bomba yüklü araç patlatıldı.	Tayland	25.07.2014	3 ölü, 35 yaralı
Bardo Ulusal Müzesi'ndeki turistlere ateş açıldı	Tunus	18.03.2015	24 ölü, 42 yaralı
RiuImperia lMarhaba Hotel'de turistlere ateş açıldı	Tunus	26.06.2015	39 ölü, 36 yaralı
Van'da İranlı turist otobüsüne saldırı	Türkiye	07.08.2015	2 ölü, 3 yaralı
Patlayıcı yüklü bir motosiklet patlatıldı	Tayland	17.08.2015	20 ölü 123 yaralı
Sultanahmet Meydanı'nda turistlerin yanında bir intihar bombacısı patladı.	Türkiye	12.02.2016	12 ölü, 13 yaralı
Bir otel sahilinde turistlere ve sakinlere ateş açıldı.	Fil Dişi Sahili	13.03.2016	22 ölü, 33 yaralı
Saldırganlar bir kaleye baskın düzenlediler	Ürdün	18.12.2016	14 ölü, 29 yaralı
New York kentinde bir kamyon sivillerin üzerine aracı sürdü	Amerika	31.10.2017	8 ölü, 13 yaralı
Bir Alman turiste ateş açıldı	Etiyopya	12.03.2017	1 turist, 1 rehber olmak üzere toplam 2 ölü
Panska Hora Hotel'de park edilmiş boş bir Polonya tur otobüsüne ateş açıldı	Ukrayna	12.10.2017	-
Siam Travel Company otobüsü durdurulup yakıldı	Tayland	12.17.2017	-

Kaynak: Cüntay, 2019: 37.

Kaya (2019), Terörün Türk Turizmine Etkileri: Mardin ve Diyarbakır Örnekleri çalışmasında turizm sektörünün terör eylemlerinin etki ve sonuçlarından nasıl kendisini koruması gerektiğiyle ilgili aşağıdaki önerilerde bulunmuştur:

- Turizm sektöründe ya da turizmle bağlantılı olan hizmet sektöründe belirli bir kariyer hedefine sahip personellerin güvenlik ile ilgili sorunlara ve acil durumlar için personelin ona göre eğitilmesi gerekmektedir.
- Turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin kriz durumlarında uygulamaya sokabilecekleri bir kriz planı hazırlamalı ve hazırlanmış olan bu planları acil durumlarda eyleme sokarak krizden en az bir şekilde etkilenmeyi amaçlamaları gerekmektedir.
- Terör saldırıları sonrasında yapılan reklam faaliyetleri ve pazarlama stratejileri, bölgesel turizm faaliyetlerini geliştirmeye yönelik olmalıdır.
- Ulusal güvenlik güçleri bütün ulaşım biçimlerinde ve yapılan seyahatlere bağlı terminallerde güvenliği artırmalıdır.
- Turizm bölgelerinde turizm polislerinin olması gerekmektedir.
- Devlet bölgede olan terör eylemleri sonrasında, bölgede faaliyet gösteren hizmet işletmelerini finansal olarak desteklemelidir.

2.1.2.2. İç Savaş ve Karışıklıklar

Bir devlet ile o ülkenin kendi içinde herhangi bir bölgeyi kontrolü altında bulunduran politik grupların birbirlerine karşı savaştığı geniş kapsamlı bir silahlı çatışma ortamına iç savaş veya sivil savaş denilmektedir. İç savaşlar birçok can ve mal kaybına neden olmaktadır. Küreselleşen dünya ve medya sayesinde bilginin kolayca erişilebilir olması bir ülkede yaşanan olayların herkes tarafından öğrenilmesine olanak sağlamaktadır. Turizm sektörünün talebinin aşırı esnek olmasından dolayı bir ülkede yaşanan olumsuzluk bireylerin turizm bölgesi seçimini olumsuz etkilemektedir (Şimşek, 2012: 75).

Tablo 13: Türkiye'ye Gelen Ziyaretçiler (Milyon Kişi)

YILLAR	YABANCI TURİST (A)	YABANCI GÜNÜBİRLİ KÇİ (B)	YABANCI ZİYARETÇİ (A+B)	YURTDIŞI İKÂMETLİ VATANDAŞ (C)	TOPLAM ZİYARETÇİ (A+B+C)	DEĞİŞİM ORANI
2007	26.122,000	1.092,583	23.340,911	3.898,719	27.239,630	13,86
2008	29.792,000	1.342,670	26.336,677	4.801,097	31.137,774	14,31
2009	30.187,000	1.571,330	27.077,114	4.682,702	31.759,816	2,00
2010	31.364,000	1.632,395	28.632,204	4.365,104	32.997,308	3,90
2011	34.654,000	2.112,880	31.456,076	5.312,963	36.769,039	11,43
2012	35.698,000	2.013,446	31.782,832	5.932,393	37.715,225	2,57
2013	34.410,000	2.063,538	34.910,098	4.950,673	39.860,771	5,69
2014	36.837,900	1.813,308	36.837,900	4.789,346	41.627,246	4,43
2015	36.244,632	1.632,445	36.244,632	4.869,437	41.114,069	1,23
2016	25.352,213	615,477	25.352,213	5.554,467	30.906,680	24,83
2017	32.410,034	366,861	32.410,034	5.559,790	37.969,824	22,85
2018	39.566,327	342,230	39.488,401	6.624,191	46.112,592	21,45

Kaynak: KTB, 2019

Tablo 13'te 2007–2018 yılları ülkemize gelen ziyaretçi sayıları gösterilmektedir. 2007–2015 yılları ülkemize gelen turist sayısında artış gözlemlenmektedir. Turizm talebini etkileyen sebepler arasında en önemlilerinden biri olan güvenlik sorunu, ülkeye gelen ziyaretçi sayısını olumsuz etkilemektedir. Tablo 13'te 2008-2015 yılları arası dönemde turist sayısının artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Fakat 2016 yılında Türkiye'de yaşanan darbe girişimi, ülke ekonomisini ve turistlerde güven ortamı oluşmadığı düşüncesi ile Türkiye'ye gelen turist sayısını azaltmıştır.

Turizm faaliyetine katılan bireyleri politik problemler, hukuk dışı durumlar, salgın hastalıklar ve doğal felaketler etkilemektedir. Tüm dünya genelinde bir turizm bölgesine gidecek olan bireyler öncelikle temel ihtiyaçlarının karşılanmasını istemektedir. Turizm faaliyetine katılan bireylerin en önemli temel ihtiyaçlarından bir tanesi de güvenlik ihtiyacı yer almaktadır. Turistler tatil yaptıkları süre boyunca kendilerinin güvende olduklarını hissetme istemektedirler. Bu yüzden turistlerin turizm bölgesinin seçimini yaparken güvenlik sorunlarının var olup olmadığını değerlendirmektedir (Öztürk ve Şimşek, 2013: 16).

Turistlerin emniyetinin ve güvenliklerinin sağlanması turizm bölgesi yöneticilerini ile turizm sektörünün direk bağlantılı olduğu konaklama sektörünün yöneticileri için çok büyük önem teşkil etmektedir. Çünkü emniyetten ve güvenlik sorunundan doğacak olumsuz bir izlenim turizm bölgesinin seçimine olumsuz etkilemektedir (Şimşek, 2012: 67).

Şimşek (2012)' e göre turist varışları ve turizm ekonomisi üzerinde etkili olan olayları aşağıdaki gibidir:

Tablo 14: Turist Varışları ve Turizm Ekonomisi Üzerinde Etkili Olan Olaylar

OLAY	ÖRNEK
Kazalar	Trafik kazaları, uçak kazaları, paraşüt kazaları
Suç	Yankesicilik, hırsızlık, cinayet, tecavüz
Etnik karmaşa	Etnik gruplar arasında yaşanan kavgalar, dini gruplar arasında yaşanan çatışmalar, etnik isyanlar
Sağlık konuları	Dondurulmayan yiyecekler tüketimi, pişirilmeyen sebzeler, araştırılmamış su içilmesi
Doğal felaketler	Depremler, seller, kasırgalar, volkanik patlamalar
Politik kargaşa	Darbeler, sınır kapamaları, politik skandallar, yağmalar
Terörizm	Bomba patlaması, kaçırma olayı, kitle imhalar
Savaşlar	Askeri anlaşmazlıklar, sınır ötesi çatışmalar, çok uluslu savaşlar

Turizm bölgesinde hem insan kaynaklı hem de doğal yollardan meydana gelen olumsuz olaylar, turistlerin bölgeye seyahatlerini olumsuz yönde etkilemektedir.

Türkiye turizm sektörüne tehditler, bugün çeşitli alanlardaki çeşitli kayıpları daha da tırmandırmıştır. Türkiye'nin sınır bölgelerinde yaşanan savaşlar, Sultanahmet Bölgesi/İstanbul, Suruç/Şanlıurfa ve Ankara Tren İstasyonunda terör örgütü İŞİD militanları tarafından üstlenilen, hem güvenlik mensuplarını hem de sivil halkı hedef alan canlı bomba saldırıları gibi güvenlik sorunları ülke imajını olumsuz etkileyebilmektedir.

2.1.2.3. Yönetim İstikrarsızlıkları

Bir ülkede hem politik hem de ekonomik olarak sürekliliğin devam etmesi için olması gereken en önemli şartlardan bir tanesi de ülkeyi yöneten birimlerin sağlıklı bir

şekilde görevlerini yerine getirmesidir. Ülke yönetiminde alacakları ve uygulayacakları kararlar ile güven ve huzur ortamının sağlanması aynı zamanda da geliştirilmesi için çalışacak olan bireyler, yönetimde söz sahibi olan kişilerdir. Bu yüzden ülke yönetimi konusunda fikir birliğinin var olması süreklilik açısından çok öneme sahiptir. Geçmiş yıllarda, yönetim değişikliklerinden sonra yaşanan fikir uyuşmazlıkları çatışmalara neden olmuştur. Bu çatışmaların sonucunda da kargaşa ortamı, yönetim istikrarsızlıkları neticesinde ortaya çıkan politik istikrarsızlıklara örnek olarak verilebilir.

2.1.2.4. Nadir Görünen İstikrarsızlıklar

Sürekli karşımıza çıkmayan fakat karşılaştığımızda yani olay meydana geldiğinde turizmi etkileme ihtimali oldukça fazla olaylardır. Bu olaylara insan kaçırmaya veya uçak kaçırmaya gibi örnekler verilebilmektedir. Bu tarz olaylarda eylemi gerçekleştirecek olan kişilerin asıl amacı zarar vermenin aksine para elde etmek veya iletmek istedikleri düşünceleri dile getirmektir (Şimşek, 2012: 83).

Ünlü İngiliz gazetelerinden birisi olan The Guardian, Mart 2012 'de Kenya'daki lüks bir otelde meydana gelen Briton Judith Tebbutt'ın kaçırılması ve eşinin de öldürülmesi olayı sonucunda İngiltere ve ABD'nin de dahil olduğu birçok ülkenin, vatandaşlarını Kenya'nın Somali'ye yakın bölgelerine gitmemeleri konusunda uyarmıştır. Bu yapılan uyarıların neticesinde Kenya'ya olan rezervasyonlarda azalma meydana getirmiş ve Kenya turizmi olumsuz yönde etkilenmiştir (www.bbc.com).

23 Ağustos 2010'da Filipinlerin başkenti olan Manila'da meydana gelen bir otobüs kaçırmaya olayının sonucunda 20'den fazla Hong Kong'lu turist 12 saat süreyle rehin alınmıştır. Manila polisi tarafından gerçekleştirilen kurtarma operasyonunda da kaçırmaya eylemi son bulmuştur. Yapılan operasyon sırasında Hong Kong'lu turistlerden 9'u hayatlarını kaybetmiştir. Yaşanan tüm bu gelişmelerin neticesinde Hong Kong hükümeti, Filipinlerde turistik faaliyetler sebebiyle bulunan vatandaşlarını geri çağırması ardından da bu ülkeye yönelik, en üst seviye olan siyah uyarıda bulunarak vatandaşlarını bu konuda uyarmıştır (www.bbc.com).

2.1.3. Doğal Şoklar

Doğal afetler, can ve mal kaybına neden olan, etkisi uzun süre devam eden ve aynı zaman da başladığında önlenmesi zor olan olaylardır. Turizm sektörünün temel yapı taşı doğal yani insan gücüyle oluşmamış çekiciliği olan arz faktörüdür. Doğal felaketlerin yaratmış olduğu can ve mal kaybı ülke ekonomisine zarar vermektedir. Doğal felaketlerin ciddi bir şekilde sektörlerin başında turizm sektörü gelmektedir. Doğal felaketler kendi aralarında jeolojik kökenli afetler ve meteorolojik kökenli afetler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Gönen, 2004: 43).

Jeolojik Kökenli Afetler: Bunlar doğrudan doğruya kaynağını yer kabuğu ya da yerin derinliklerinden alan doğal afetlerdir. Jeolojik kökenli afetlerin en çok görülenler; deprem, heyelan, kaya düşmesi, çamur selidir (Işık, Aydınlioğlu, Koç, Gündoğdu, Korkmaz ve Ay, 2012: 85).

Meteorolojik Kökenli Afetler: Atmosfer olayları sonucunda meydana gelen afetlerdir. Bunlar atmosfer olaylarının (sıcaklık, yağış, basınç ve rüzgâr) insan için yararlı olduğu sınırı aşmasıyla meydana gelir. Meteorolojik kökenli afetlerin en çok görülenler; sel, aşırı kar, çığ, don, fırtına, tipi, yıldırım düşmesi, dolu, sis, kuraklık, orman yangını ve iklim değişiklikleridir (Işık ve ark., 2012: 85).

25 Nisan 2015 tarihinde Nepal'in başkenti Kathmandu ile Pokhara şehri arasında 7.8 şiddetindeki bir deprem meydana gelmiştir. Deprem sonucunda 5 binden fazla insan ölmüş ve 10 binden fazla kişi de yaralanmıştır. Deprem Dharahara kulesi, tapınaklar ve Kathmandu etrafındaki dünya mirası listesindeki yerleri de yok etmiştir (www.haber7.com).

11 Mart 2011'de Japonya'nın doğusunda meydana gelen 9 büyüklüğündeki deprem, yüksekliği 38 metreye varan tsunamiye neden olmuştur. Deprem ve sonrasında meydana gelen tsunami nedeniyle yaklaşık 18 bin kişi yaşamını yitirmiştir. 452 bin kişi sığınaklara yerleştirildiği Japonya'daki deprem Fukuşima Nükleer Santrali kazasına yol açtı ve radyoaktif sızıntı meydana gelmiştir (www.haber7.com).

8 Ekim 2005'de Keşmir'de gerçekleşen 7.6 büyüklüğündeki deprem, Batı Çin ve Tacikistan'dan da hissedilmiştir. Deprem sonucunda 87 bin 351 kişi öldü. 75 bin kişi de yaralanmıştır (www.haber7.com).

26 Aralık 2004'te Hint Okyanusu'nda meydana gelen 9,3 büyüklüğündeki depremin neden olduğu tsunami 14 ülkeyi vurmuştur. Yüksekliği 30 metreyi bulan dalgalar, yaklaşık 250 bin kişinin ölümüne neden olmuştur. Endonezya'nın Sumatra Adası açıklarında, yerin 30 km derinliğinde meydana gelen deprem sebebiyle ABD, Birleşik Krallık ve Antarktika'da bile su seviyesinde yükselmeler gözlemlenmiştir. Dünya genelinde 10 milyar dolarlık maddi hasar oluşmuştur (www.haber7.com).

17 Ağustos 1999'da Türkiye'de merkez üssü Gölcük olan 7.6 şiddetindeki deprem gerçekleşmiştir. Meydana gelen Gölcük depremi sadece Kocaeli'nde değil, Ankara'dan İzmir'e kadar geniş bir bölgede ve Marmara'da hissedilmiştir. Resmi bilgilere göre 18 bin 373 kişi ölmüştür (www.haber7.com). Marmara bölgesinde meydana gelmiş olan depreminin turizme olan etkisinin çok fazla olduğu gözlemlenmiştir. Turizm sektörünün deprem sonrasında oluşan kaybı yaklaşık olarak 173 milyon dolardır (Aktürk ve Albeni, 2002: 8).

2.1.4. Salgın Hastalıklar

Salgın, bir enfeksiyon hastalığının belirli bir toplumda, bölgede veya mevsimde beklenen normal sıklığından net biçimde daha fazla görülmesi olarak tanımlanır (Hacımustafaoğlu ve Önürmen, 2018: 172). İnsanoğlunun göçebe hayattan yerleşik düzene geçmesiyle birlikte yerleşik hayatın getirmiş olduğu toprağı ekip-biçmek veya ısınmak ve barınmak için orman alanlarının kullanılması sonucunda birçok fare, kene, pire gibi hayvanlar insanlarla bir arada daha çok yaşamaya başlamıştır. Bu ve bunlar gibi hayvanlar hastalık getirdiği gibi yerleşik hayat ile birlikte hastalıkların yayılmasına da sebep olmuştur (Lüleci, 2019: 6).

Turizm faaliyetine katılmak isteyen bireyler, turizm sektörünün yapısından dolayı turizm ürününün üretildiği yere gitmek zorundadır. Ayrıca turizm sektörünün hem insan gücü hem de insanla olan iletişim diğer sektörlere göre daha fazladır. Bu özelliklerden dolayı salgın bir hastalığın var olması ve diğer bireylere geçmesi daha kolay olmaktadır. Bundan dolayı turizm sektörü salgın hastalığın var olduğu dönemlerde önemli ölçüde etkilenmektedir. Aşağıda bazı salgın hastalıklar ve turizm sektörüne olan etkilerinden bahsedilecektir.

Domuz gribi ilk ortaya çıktığı zamanlarda ülke ekonomileri ciddi bir şekilde etkilemiştir. IMF(Uluslararası Para Fonu)'in yapmış olduğu açıklamaya göre domuz gripinin ekonomide bulunan 79 faaliyet alanının 23 'ünün turizmle bağlantılı olduğu ve bu faaliyet alanlarını etkilediği yönünde olmuştur (Villanueva, 2009: 1).

Ebola virüsü ilk ortaya 2014 yılında çıkmıştır. Yaklaşık 2,5 yıl kadar etkisini sürdürmüştür. Ebola virüsüne yakalanan 28,652 kişiden 11,325 kişi hayatını kaybetmiştir. Ebola virüsüne yakalanan kişilerin milliyetleri genellikle Gine, Liberya ve Sierra Leone olmaktadır. Ebola virüsü hem ekonomiyi etkilemiş hem de ülkeye gelen ziyaretçi sayılarında azalma meydana getirmiştir (World Travel and Tourism Council: 1).

İlk defa 2003 yılında Uzak Doğu'da ortaya çıkan ve giderek yayılarak global bir tehlikeye dönüşen kuş gripinin (avian influenza, H5N1), insan sağlığını tehdit eden boyutunun yanı sıra, ülkeler üzerinde ciddi ekonomik, sosyal ve kültürel sonuçlar doğurduğu gözlenmektedir. Kuş gripinin ilk olarak Çin'de yaşayan iki insanda kuş gripinin var olduğu ifade edilmektedir. Çin'e yakın bir seyahat geçmişi bulunan Hong Kong'da yaşayan bir ailede iki kişide virüsün 2003 yılının Şubat ayında tespit edildiği belirtilmektedir. 2003 yılından sonra kuş gribi vakaları Hollanda, Hong Kong, Vietnam, Tayland ve Kamboçya'da görülmüş ve insanlar arasında %60 civarında bir ölüm oranının olduğu tespit edilmiştir. Salgın hastalıklara bağlı olarak oluşan krizler, salgın hastalığın ortaya çıktığı ve yayıldığı ülkelerin sahip olduğu destinasyon imajına zarar vermektedir (Çeti ve Ünlüönen, 2019: 114).

2.1.5. Turizm Şokları

Turizm sektörü ekonomide birçok sektörle iç içe olmasından dolayı çok kırılgan bir yapıya sahiptir. Turizm sektörünü etkileyen birçok etken vardır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi turizm sektörünü güvenlik olayları, salgın hastalıklar, iç karışıklıklar, yönetim istikrarsızlıkları, diğer ülkelerle olan siyasi durum, doğal afetler gibi çok sayıda gerçekleşen olaylardan etkilenmektedir (Bozkurt ve Bahar, 2015: 30). Turizm sektöründe gerçekleşen şoklar ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan bir tanesi turizm talep şokları diğeri ise turizm döviz kuru şoklarıdır.

2.1.5.1. Turizm Döviz Kuru Şokları

Döviz, yabancı ülke paralarına veya uluslararası ödemelerde kullanılan tüm ödeme araçlarına denilmektedir. Bir ülke parasının diğer bir ülke parasına dönüştürülmesine ise döviz işlemleri denilmektedir (Kılıçarslan, 2016: 3). Diğer bir ifadeyle, döviz alım-satımın yapıldığı, ulusal paraların birbirine çevrildiği piyasalara döviz piyasası denilmektedir. Döviz alıcı ve satıcılarının karşılaştığı olduğu bu piyasalarda fiyat oluşmaktadır. Bu oluşan döviz fiyatına ise döviz kuru denilmektedir. Döviz kurları nominal döviz kuru ve reel döviz kuru olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Nominal döviz kuru, bir birim ulusal paranın yabancı para birimi cinsinden, ya da bir birim yabancı paranın ulusal para cinsinden ifade edilmesidir. Ayrıca nominal döviz kuru ülke vatandaşlarının günlük hayatta kullanmış oldukları döviz olmaktadır. Reel döviz kuru yabancı ülkelerde üretilen malların yurtiçinde üretilen mallar cinsinden göreceli fiyatını yansıtan ve uluslararası rekabeti ölçmek için yaygın bir şekilde kullanılan göstergelerden birisidir (Hacıevliyagil, 2015: 10).

Reel döviz kuru, iki ülke arasındaki malların göreceli fiyatlarıdır. Bir diğer ifadeyle, reel döviz kuru bir ülkenin mallarının nispi fiyatıdır. Reel döviz kuruna bazen *ticaret hadleri* de denilmektedir (Parasız, 2006: 265).

Döviz kuru, döviz arzı ve döviz talebinin kesiştiği serbest piyasada oluşmaktadır. Yalnız bu serbest piyasa tüm ülkeler için mevcut olmamaktadır. Gelişmekte ve daha gelişmiş ülkelerde devlet döviz piyasasına müdahale etmektedir. Devletin döviz kuruna yapmış olduğu müdahale sonucunda iki türlü döviz piyasa oluşmaktadır. Bunlardan ilki sabit kur sistemi diğeri ise esnek kur sistemidir (Dinler, 2011: 273).

Sabit döviz kuru, Merkez Bankasının önceden belirlemiş olduğu döviz kuruyla yabancı ülke paralarının alınıp satıldığı kur sistemidir. Arz ve talep durumuna göre döviz kurunun değişmesine izin verilmemektedir. Sabit döviz kuru sisteminde Merkez Bankası piyasa müdahale etmektedir. Döviz aşırı talep olduğunda döviz kuru yükseleceği için döviz satarak, döviz arzı fazla olduğunda ise döviz kuru düşeceği için döviz satın alarak ilan etmiş olduğu döviz kuru seviyesine getirecektir (Berber ve Bocutoğlu, 2013: 250).

Esnek döviz kuru Sistemi, esnek döviz kuru sisteminde döviz kuru piyasadaki arz ve talebe göre şekillenmektedir. Merkez Bankası sabit döviz kurunda olduğu gibi esnek döviz kurunda piyasaya müdahale edemez. Esnek döviz kuru sistemi aslında ikiye ayırabiliriz. Bunlar; Temiz Döviz Kuru Sistemi ve Kirli Döviz Kuru Sistemidir. Temiz Döviz Kuru sisteminde Merkez Bankası müdahalesi kesinlikle olamaz. Kirli döviz kuru sisteminde Merkez Bankası piyasaya azda olsa müdahalede bulunabilir (Berber ve Bocutoğlu, 2013: 250).

Dünya ekonomisinin küreselleşmesiyle birlikte ekonomik entegrasyon süreci hız kazanmıştır. Bunun sonucu olarak yaşanan ekonomik krizler bu entegrasyonun içinde yer alan ekonomileri etkilemektedir. Hizmet sektörünün en önemli alt sektörlerinden olan turizm sektörü yaşanan krizlerden çok çabuk etkilenmektedir. Bu ekonomik krizlerin sonucu da en çok ödemeler dengesi ve döviz kurları üzerine olmaktadır (Öncel, İnal ve Torusdağ, 2016: 127). Döviz kurunun yaratmış olduğu sonuçlardan en çok turizm sektörü ve ihracat etkilenmektedir. Turizm sektörünün en önemli özelliklerinin başında gelir yaratıcı etkisi ve döviz getiri etkisi olmasıdır. Turizm sektöründe işlemlerin birçoğu döviz dayalı olmasından dolayı döviz kurunun değişim içinde olması turizm sektörünü etkilemektedir (Uğuz ve Toptaş, 2011: 2). Döviz kurunun enflasyon farkından yüksek olması yabancı turistlerin tatil bölgesi seçimini olumlu yönde etkilemektedir. Çünkü yüksek döviz kuru turistlere daha fazla tatil yapma, daha fazla ürün satın alma, lüks tüketime yönelme ve gibi imkânlar sunmaktadır. Bu yüzden turistlerin tatil bölgesi seçimi yaparken, gideceği bölgenin döviz kurunun mevcut yapısını incelemektedir.

2.1.5.2. Turizm Talep Şokları

Turizm talebi, *“yeterli satın alma gücüne ve boş zamana sahip insanların turistik mal ve hizmetlerden belirli bir piyasada, belirli bir fiyata ya da bedelsiz olarak rasyonel ve irrasyonel nedenlerle belirli bir dönemde satın almaya veya yararlanmaya karar verdikleri miktardır”* (Çelik, 2014: 35).

Turizm sektörünün özellikle son yıllarda daha da fazla gelişmesiyle birlikte önemi de artmaktadır. Bireylerin gelirlerinde meydana gelen artış, çalışan personellerin kullanmış oldukları yıllık izin günlerindeki artış, haftalık çalışma gün

sayısındaki azalış, turizm faaliyetine katılması için yapılan teşviklerin sayısındaki artış turizm sektörüne olan talebi artırmaktadır. Turizm sektörüne olan talep, turizm sektörünü içerisinde yer alan havayolu şirketleri, tur operatörleri, yiyecek-içecek işletmeleri, konaklama işletmeleri gibi birçok bağlantılı sektörlerle olan talebi de etkilemektedir (Koçtepe, 2019: 47).

Turizm sektörünü tüm yıl hizmet veren sektör olmasına rağmen belirli ay ve dönemlerde turizm sektörüne olan talep artmaktadır. Bu durum turizm sektörünün mevsimlik özelliğini yansıtmaktadır. Turizm sektörüne etki eden temel faktörlerin en önemlilerinden bir tanesi turizm mevsimlik dalgalanma özelliğidir. Özellikle deniz, kum ve güneş turistlerin daha çok tercihini yaptığı turizm arzını oluşturmaktadır. Bu nedenle turizm bölgesinin mevsim özellikleri turizm talebini etkilemektedir (Ünlüönen, Kara ve Tokmak, 2008: 314). Turizm talebini yalnızca mevsimsel özellikler değil aynı zamanda turizm sektörüne katılacak bireylerin zevk ve tercihleri, bireylerin gelir düzeyleri, turizm sektörüne olan ulaşım, turistik ürünlerinin fiyatı, eğitim, boş zaman, iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler gibi birçok sebep turizm talebini etkilemektedir (Aliyev, 2014: 51).

“Ekonominin işleyiş sürecinde, tüketici veya yatırımcı gibi karar birimlerinin davranışlarında ve beklentilerinde meydana gelen değişmelerle, kamu ve/veya para otoritelerinin ekonomi politikaları dışında gerçekleştirdiği uygulamalar toplam talep şokları olarak adlandırılmaktadır (Tanrıöver, 2008: 31).

Gelir oluşturan, yatırımların artmasına katkı sağlayan ve yatırımların artmasıyla iş hacminin gelişmesine katkıda bulunan, sosyal ve kültürel hayatı etkileyen ve toplum olarak yaşamamıza yardımcı olan turizm sektörü tüm ülkeler için büyük bir öneme sahiptir (Uğuz ve Toptaş, 2011: 3). Turizm sektörü diğer sektörlerle oranla ekonomik krizlerden daha çok etkilenen sektörlerin başında yer almaktadır. Bu bağlamda turizm sektörü diğer sektörlerle oranla bir takım şoklardan daha çabuk etkilenmektedir. Turizm sektörünü etkileyecek olan şoklar, terör ve güvenlik sorunları, politik istikrarsızlık, siyasi kargaşalar, iç savaşlar ve savaşlar, doğal afetler, salgın hastalıklar ve döviz kurunda yaşanan değişimlerdir. Saymış olduğumuz şokların sonucunda ise turizme olan talep olumsuz yönde etkilenmektedir. Turizm sektörüne olan talebin düşmesi ülke ekonomisinin gelir kaybına, tüketimin azalmasına, milli

gelirin düşmesine, turizm sektörüne yapılan yatırımların geri dönüş süresinin daha da uzamasına, turizme bağlı sektörlerde üretimin azalmasına ve ayrıca çarpan etkisiyle diğer sektörlerde de daralmaya neden olmaktadır (Bozkurt ve Bahar, 2015: 30).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURİZM ŞOKLARININ EKONOMETRİK ANALİZİ

Tezin bu bölümünde, turizmin temel değişkenleri üzerinden şokları araştıran çeşitli çalışmalar, Literatür başlığında sıralanmıştır. Tezde kullanılan değişkenlere ait bilgiler Veri Seti başlığında, söz konusu değişkenlerin şok bağlamında birim kök testleri ile araştırılmasında kullanılan ekonometrik yaklaşımlar, Yöntem başlığında açıklanmıştır. Bulgular başlığında ise birim kök testlerinden elde edilen test sonuçları yer almaktadır.

3.1. Literatür

Turizm değişkenlerine yönelik şokların etkisini birim kök testleriyle analiz eden yerli çalışmaların sayısı oldukça kısıtlıdır. Bu nedenle literatür taramasında ağırlıklı olarak yabancı çalışmalar yer almaktadır.

Şokların, Türkiye turizm değişkenleri üzerine etkisini araştıran ve ulaşabildiğimiz çalışmalara Sivri (2010), Murat, Şener ve Yılandı, (2013), Bozkurt ve Bahar (2014), Sağlam ve Ampountolas (2020) örnek olarak gösterilebilir. Diğer taraftan farklı ülke örnekleri üzerinden konuyu ele alan çalışmalara ise Aly ve Strazicich (2000), Smyth, Nielsen ve Mishra, (2006), Saleh, Verma ve Ihalanayake, (2010) ve Lean ve Smyth (2011) örnek olarak gösterilebilir. Turizm sektörünün değişkenlerine yönelik şokları araştıran yerli ve yabancı çalışmalara ait özet bilgiler aşağıda verilmektedir.

Aly ve Strazicich (2000), Mısır ve İsrail'deki yıllık turist geceleme sayısı değişkeni ile zaman serisindeki şokların kalıcı mı yoksa geçici mi olduğunu araştırmışlardır. Çalışmada çift kırılmaya izin LM birimi kök testi kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular, LM birim kök testinde kullanılan değişkenin seviyede durağan olmadığı yani birim kök içerdiği fakat birinci farkı alındığında ise durağan olduğunu yani birim kök içermediğidir. Ayrıca çalışmada her iki ülke için yapısal kırılmalar test edilmiş ve bu kırılmaların en önemlisinin 1992'de yaşanan Körfez Savaşı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Smyth ve ark., (2006), çalışmalarında Bali'ye gelen uluslararası turist sayısı seyrini belirlemek için tek ve iki yapısal kırılmalı panel Lagrange Çarpanı (LM) birim

kök testleri kullanarak incelemişlerdir. Tek ve çift yapısal kırılmalı tek değişkenli LM birim kökü testleri, Bali'ye gelen uluslararası ziyaretçi sayısındaki birim kökünün boş hipotezini reddetmekte başarısız olmaktadır. Bununla birlikte, panelin LM birimi kök testleri, Bali'nin 11 ana turizm pazarına uygulanan bir ve iki yapısal kırılma ile yapılan boş hipotezi reddeder ve geçici şoklarla ortak trend-durağan serinin alternatif hipotezini desteklemektedir. Bulgular, son terörist eylemlerin Bali'ye büyük turizm pazarlarından gelen turistlerin büyüme yolundaki etkilerinin yalnızca geçici olduğunu ve bunun sonucunda Bali'nin turizm sektörünün uzun vadede sürdürülebilir olduğunu göstermektedir.

Saleh ve ark., (2010), Tayland'da ziyaretçi gelişlerini engelleyecek olan olayların örneğin; 11 Eylül saldırıları, SARS salgını, Kuş Gribi, Siyasi huzursuzluk yaşanmış olması Saleh, Verne ve İhalanayake'yi bu makaleyi yazmaya yöneltmiştir. Yapmış oldukları bu çalışma, tek değişkenli bir panel veri analizidir. Saleh, Verne ve İhalanayake, Lagrange Çarpanı (LM, 2004) ve Lm, Lee ve Tieslau tarafından önerilen ara testlerde (2005) yapısal kırılma zamanını belirlemek ve ayrıca ziyaretçi sayılarını etkileyip etkilemediğini araştırmayı amaçlamışlardır. Çalışmada veri seti olarak Tayland'ın 1988-2006 yılları arasında ilk on turizm kaynak pazarı için yıllık verileri kullanılmıştır. Bu pazarlar, Malezya, Japonya, Kore, Çin, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri, Singapur, Almanya, Tayvan ve Hong Kong' tur. Tek değişkenli tahmin modellerinden elde edilen sonuçlar; Tayland, Çin, Hong Kong, Japonya, Kore, Singapur ve ABD'den gelen ziyaretçilere karşı şokların geçici etki yarattığı ve böylece Tayland turizm sektörünün, uzun vadede sürdürülebilir olduğuna yöneliktir. Ancak, şokların Almanya, Malezya, Tayvan ve İngiltere'den gelen ziyaretçiler üzerine etkisinin kalıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Panel testlerinden elde edilen sonuç ise; Tayland'a gelen ziyaretçi sayısında yalnızca geçici bir etkisi olduğuna yöneliktir.

Sivri (2010), çalışmasında şokların turizm ekonomisi üzerindeki etkisinin kalıcı mı yoksa geçici mi olduğu araştırmıştır. Bu çalışmada kullanılan değişkenler 1963-2008 dönemi içerisinde Türkiye ekonomisi için yabancı ziyaretçi sayısı, yabancı ziyaretçi harcamaları ve kişi başına yabancı ziyaretçi harcamalarıdır. Çalışmada tek ve çift yapısal kırılmaya izin veren Zivot ve Andrews (1992) ve Lee ve Strazicich (2003) testleri kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada, yapısal kırılmaların dikkate alınmadığı Ng ve

Perron (2001) birim kök testleri de kullanılmıştır. Çalışmada, elde edilen test sonuçları ise; Serilerin yapısal kırılma(lar) ile durağan olduğunu göstermektedir. Ng ve Perron (2001) birim kök sonucunda ise, değişkenlerin seviyede durağan olmadığı yani birim kök içerdiği $I(1)$ anlaşılmıştır. Bu sonuçlar Türkiye turizm sektörünün uzun dönemde sürdürülebilir olduğu görüşünü desteklemektedir.

Lean ve Smyth (2011), Malezya'nın on temel turizm kaynak pazarından gelen uluslararası ziyaretçi sayıları üzerine etkisinin kalıcı veya geçici olup olmadığını araştırmışlardır. Çalışmada; LM birim kök testleri ile tek ve çift yapısal kırılmalı birim kök testleri kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular; Şokların, Malezya'ya gelen turistler üzerine etkisinin yalnızca geçici olduğunu ve Malezya turizm sektörünün uzun vadede sürdürülebilir olduğunu göstermektedir. Şokların etkisi kalıcı olmasa da, şokların ardından Malezya'nın kaynak pazarlarından gelen turistlerin büyümesinin genel olarak yavaşladığı görülmektedir. Bu sonuç, iyileşme sürecindeki yavaş büyümenin olumsuz etkilerini azaltmanın bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Güriş (2011), Caner ve Hansen (2001) birim kök testini kullanarak, Türkiye'deki turizm gelirlerine yönelik şokların kalıcı mı yoksa geçici mi olduğunu araştırmıştır. Çalışmasında 1997-2008 dönemlerini dikkate almıştır. Çalışmanın birim kök testleri sonucuna göre; seri $I(1)$ 'dir. Yani, Türkiye'deki şokların turizm gelirleri üzerine etkisi kalıcıdır.

Murat ve ark., (2013), Türkiye'ye gelen turist sayısı üzerinde ekonomik krizlerin, terör faaliyetlerin ve doğa felaketlerin kalıcı etkiye sahip olup olmadığını 1996-2012 arası aylık verilerle yapısal kırılmalara izin veren Kapetanios (2005) birim kök testi kullanılarak incelemişlerdir. Ayrıca çalışmada Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi de uygulanmış ve testin sonucunda turist sayısının durağan olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmalarında elde edilen sonuçlar ise, Avusturya, İran ve Rusya'dan gelen turist sayısının durağan olmadığını göstermektedir. Bu sonuç, serini $I(1)$ olduğunu yani, meydana gelen şokların bu ülkelerden Türkiye'ye gelen turist sayısı üzerinde kalıcı etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Perles-Ribes, Ramon-Rodrigues, Rubia-Serrano ve Moreno-Izquierdo, (2013), iş çevrimlerinin ve ekonomik krizlerin İspanya'nın turizm rekabet gücü üzerindeki

etkisini araştırmışlardır. Çalışmada Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP), Ng-Perron, Kwiatkowski-Phillips Schmidt-Shin (KPSS) ve ADF–GLS and Elliott-Rothenberg-Stock (ERS) testi uygulanmıştır. Ayrıca çalışmada tek yapısal kırılmaya izin veren Zivot-Andrews (Zivot & Andrews, 1992) ve çift yapısal kırılmaya izin veren Lee ve Strazicich (2003) testi uygulanmıştır. Çalışmanın sonuçları; yapısal kırılmaya izin vermeyen testlerin seviyede durağan olduğu yani birim kök içermediği $I(0)$ 'dir. Çalışmada yine aynı şekilde yapısal kırılmaya izin veren testlerin de seviyede durağan olduğu yani birim kök içermediği $I(0)$ sonucuna ulaşılmıştır.

Bozkurt ve Bahar (2014), Türkiye turizm sektöründeki talep şoklarının etkilerini analiz etmişlerdir. Bu bağlamda Türkiye'ye en çok turist gönderen 24 ülke için T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının Turizm İstatistikleri veri tabanından elde edilen veriler ile 1991-2010 dönemini kapsayan bir panel veri seti oluşturulmuş ve panel birim kök analizleri yapılmıştır. Yapılan panel birim kök analizleri ile söz konusu şokların etkilerinin geçici mi yoksa kalıcı mı olduğu analiz edilmiştir. Çalışmada Hadri, Fisher- ADF ve Fisher-PP birim kök testlerini kullanmışlardır. Yapılan birim kök testlerinin hepsinde değişkenler seviyede birim kök içermekte fakat değişkenlerin birinci farkları alındıkları zaman seriler birim kök içermemekte yani durağan olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca yapılan panel birim kök analizleri sonucunda söz konusu talep şoklarının etkilerinin uzun dönemde geçici olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Narayan (2014), turizm harcamalarında ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki kalıcı ve geçici şokların iş çevrimindeki önemini incelemiştir. Çalışmadaki model Avustralya için kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular; turist harcamaları ile Gayri Safi Yurtiçi harcamaları arasında ortak eğilim olduğunu göstermektedir. şokların varyans ayrıştırma analizi, iş çevriminde, Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın kalıcı şoklarının büyüklüğünü açıklamaktadır. Ayrıca turist harcama değişkeni üzerine şokların etkisi uzun dönemde geçicidir.

Sağlam ve Ampountolas (2020), 2000-2016 dönemleri arasında Türkiye'ye, Slavca konuşan 12 ülkeden gelen turist sayısı verilerini kullanarak, i ve dış şokların turizm talebi üzerine durağanlığını araştırmışlardır. Çalışmada Fourier Birim Kök testi

uygulanmıştır. Elde edilen bulgular; Şokların, Türkiye'ye gelen turistlerin üzerine etkisinin geçici olduğuna yöneliktir.

Şokların turizm üzerine etkisini birim kök testleri ile araştıran çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu nedenle burada, turizmi çeşitli bağlamlarda ele alan çalışmaların birim kök test bulgularına da yer verilmiştir. Söz konusu çalışmalara ait bulgular ise şu şekildedir:

Uysal, Erdoğan ve Mucuk, (2004) çalışmalarında, turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1992-2003 dönemleri arasında birim kök testi ADF, Granger nedensellik testi ve regresyon analizi kullanılarak Türkiye için araştırmışlardır. Uysal ve ark., (2004), turizm gelirleri ile GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) verileri sırasıyla ADF test istatistiğinde, sonuçlar seviyede mutlak olarak McKinnon kritik değerleri olan %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinden büyük olduğu için birim kökün olmadığı $I(0)$ yani, serilerin durağan olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Aktaş (2005), 1980-2000 yılları arasında turist sayısı, yatak kapasitesi, seyahat acentesi sayısı, tanıtıma ayrılan pay, yabancı sermaye miktarı, dolar ve mark cinsi döviz kuru değişkenleri yardımıyla regresyon analizi kullanarak Türkiye için araştırma yapmıştır. Aktaş'ın yapmış olduğu bu çalışmada elde edilen denklemin uzun dönem ilişkisi için kullanılıp kullanılamayacağını araştırmasını da yapmıştır. Ayrıca çalışmada ADF birim kök testleri uygulanmıştır. Birim kök testlerinin sonucu; serilerin düzeyde durağan olmadığı fakat birinci farkları alındıklarında ise durağan olduğu yani $I(1)$ olduğu yönündedir.

Yavuz (2006), Türkiye'de 1992:Q1- 2004:Q4 dönemindeki turizm gelirindeki artışın ekonomik büyüme üzerine etkisini araştırmaktadır. Geleneksel birim kök testi (ADF) yanı sıra, yapısal kırılmanın varlığının tespiti için, Zivot ve Andrews'in (1992) birim kök testi kullanmıştır. ZA test sonuçları, ADF testinin aksine, gayri safi yurtiçi hasıla ve turizm değişkenlerinin trend durağan olduğunu göstermektedir. Ayrıca ADF testi sonucuna göre; değişkenlerin seviyede durağan olmadığını, yani $I(1)$ olduğunu göstermektedir.

Habibi, Rahim ve Chin, (2008), Birleşik Krallık ve ABD'den Malezya'ya uzun dönem turizm talebindeki değişiklikleri incelemişlerdir. Çalışmada kullanılan değişkenler, turizm talebi, turist gönderen ülkelerdeki gelir, Malezya'daki turizm fiyatları ve iki ülke arasındaki seyahat maliyetleridir. Örneklemin dönemi 1972-2006'dir. ADF birim kök testi ve Johansen'in maksimum olabilirlik testlerini uygulamışlardır. Birim kök testlerinin sonucu; serilerin düzeyde durağan olmadığı fakat birinci farkları alındıklarında ise I(1) durağan olduğuna yöneliktir.

Coşkun (2011), Türkiye'ye yönelik dış turizm talebindeki oynaklıkların belirlenmesi amaçlamıştır. 1985: 01–2010: 10 dönemi için Türkiye'ye en çok turist gönderen ilk 4 ülkenin turist sayıları MGARCH modelleri ile analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan serilerin durağan olup olmadığının belirlenmesi için ADF ve Phillips ve Perron (PP) birim kök testlerine başvurulmuştur. Birim kök testlerinin sonuçları; değişkenlerin seviyede durağan olmadığını fakat birinci farkında durağan I(1) olduğunu göstermektedir.

Zortuk ve Bayrak (2013) çalışmalarında Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin yaklaşık %36'sını oluşturan Almanya, Rusya ve İngiltere için uluslararası turizm talebi belirleyicileri arasında yer alan gelir, turizm fiyatı, ulaşım maliyeti ve döviz kuru makroekonomik değişkenlerini kullanmışlardır. 1999:1-2013:2 dönemini içeren üçer aylık zaman serisi verileriyle HEGY (Hylleberg-Engle-Granger-Yoo) mevsimsel birim kök testinin teorik yapısı incelenmiş ve serilerin mevsimsel birim köke sahip olup olmadıklarını araştırmışlardır. Analiz sonuçlarına göre; gelen turist sayısı ve gelir serilerinde mevsimsel birim kök varlığı söz konusudur. Fakat turizm fiyatı, ulaşım maliyeti ve döviz kuru serilerinde ise; mevsimsel birim kök bulunmadığı yönündedir.

Özer ve Kırca (2014), 2003-2012 yılları arasında aylık verileri kullanarak, Türkiye'de büyüme, ihracat ve turizm gelirleri arasındaki dinamik ilişkiler zaman serisi ekonometrik teknikleri kullanılarak analiz etmiştir. Ayrıca Özer ve Kırca (2014); ihracat, turizm ve büyüme arasındaki dinamik ilişkileri araştırırken, değişkenlerin seviyede mi yoksa birinci farklarında mı durağan olup olmadıkları geleneksel birim kök testleri olan ADF, PP, KPSS ile tek yapısal kırılmalı ZA testleri ile

araştırmışlardır. Çalışmada elde edilen sonuç ise, tüm değişkenlerin birim kök testlerine göre birinci farklarında durağan, yani $I(1)$ olduğuna yöneliktir.

Güvenek ve Alptekin (2015), Türkiye’de 1993- 2008 yılları arasında turistlere yönelik olarak gerçekleştirilen terör saldırılarının ülke turizmini olumsuz etkileyip etkilemediğini Müdahale Analizi yöntemiyle araştırmışlardır. Ayrıca çalışmada kullanılan serilerin durağan olup olmadıklarını ADF ve PP testleriyle test etmişlerdir. Birim kök testlerinin sonuçları; serilerin düzeyde durağan olmadığı fakat birinci farkları alındıklarında durağan, yani $I(1)$ olduğunu göstermektedir.

Bozkurt ve Pekmezci (2015), Türk turizm sektörü için talep ve kur şokları arasındaki ilişkiyi teorik ve ampirik olarak incelemişlerdir. Bu çerçevede Ocak 1996-Eylül 2012 dönemi için talep şoklarının göstergesi olarak turist sayılarının standart hatası ve kur şoklarının göstergesi olarak da dolar kurunun standart hatasını kullanmışlardır. Değişkenlerin birinci dereceden durağan olup olmadığını belirlemek için birim kök testlerinden ADF testini uygulamışlardır. Elde edilen bulgular ise; değişkenlerin seviyede durağan olmadığını yani birim kök içerdiğini fakat değişkenlerin birinci farkı alındığında ise değişkenlerin durağan $I(1)$ olduğunu göstermektedir.

Topallı (2015), Türkiye ekonomisi için turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1963-2011 dönemi dikkate alınarak Johansen eşbütünleşme testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Ayrıca çalışmada, ADF birim kök testi ve PP birim kök testleri kullanılmıştır. Modelde gayrisafi yurtiçi hasıla, yabancı turist sayısı serilerinin logaritmik değerleri kullanılmıştır. Çalışmanın birim kök test sonucu; hem ADF hem de PP birim kök testinin tüm serilerin birinci farkında durağan $I(1)$ olduğunu göstermektedir.

Şen ve Şit (2015), ekonomik faktörlerden biri olan reel döviz kurunun turizm gelirleri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bu amaçla, çalışmada 2000-2012 yılları arasındaki aylık veriler kullanılarak Türkiye’de reel döviz kuru değişkeninin turizm gelirleri üzerindeki etkisi birim kök testleri, Frekans Dağılımı, Toda-Yamamoto ve Bootstrap tabanlı Toda-Yamamoto nedensellik testleriyle analiz edilmiştir. Çalışmada

kullanılan değişkenlerin durağanlıklarını sınamak için ADF, PP, ZA ve Lee Strazicich çift kırılmalı birim kök testleri kullanılmıştır. Çalışmanın birim kök testi sonuçları; birim kök testlerinde kullanılan değişkenlerin seviyede birim kök içerdiği anlaşılmakta fakat değişkenlerin birinci farkları alındıklarında ise, durağanlaştığını göstermektedir. Yani, değişkenler $I(1)$ 'dir.

Göçer ve Aydın (2016), Türkiye'de sağlık değişkeni olan doktor sayısı ve sağlık harcamalarının turizm gelirine etkisini, 1975-2013 dönemi verilerini kullanarak analiz etmişlerdir. Serilerin durağanlığı; Kapetanios (2005) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testiyle incelenmiş ve serilerin düzey değerlerinde durağan olmayıp, birinci farkları alındığında $I(1)$ durağan hale geldiğini tespit etmişlerdir.

Yalçınkaya ve Karabulut (2017), Türkiye ekonomisinde, turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini dönemsel acıdan incelemişlerdir. Çalışmada, 1965-2016 ve 1980-2016 dönemleri için yeni nesil zaman serisi analizi kapsamında araştırmışlardır. Serilerin durağanlık durumunu, ADF ve PP geleneksel Birim Kök yöntemleri ile test etmişlerdir. Elde edilen bulgular, 1965-2016 ve 1980-2016 dönemleri için tanımlanan modellerdeki bütün serilerin Sabit ve Sabit + Trend seviye değerinde durağan olmadıkları fakat bütün serilerin birinci farklarının alınması durumunda serilerin $I(1)$ 'de durağan olduğunu göstermektedir.

Gövdeli (2018), Türkiye'de 1963-2015 döneminde turizm gelirleri ve ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Serilerin durağanlığını incelemek için geleneksel birim kök testlerinden olan ADF ve PP testleri kullanılmıştır. Yapısal kırılmaya izin veren birim kök testlerinden olan Zivot ve Andrews (1992), Lumsdaine ve Papell (1997), Lee ve Strazicich (2003, 2004) ve Carrion-i-Silvestre vd. (2009) yapısal kırılmalı birim kök testleri kullanılarak serilerin durağanlıkları belirlenmiştir. Çalışmanın sonucu, serilerin hem geleneksel birim kök test sonuçları, hem de yapısal kırılmaya izin veren birim kök test sonuçlarına göre; serilerin durağanlık düzeylerinin $I(1)$ olduğunu göstermektedir.

3.2. Veri Seti

Tezde kullanılacak değişkenlerin belirlenmesinde, literatürde sıklıkla kullanılması ve turizmin temel özelliklerini yansıtmaları göz önünde bulundurulmuştur.

Bu değişkenler; turizm gelirleri, turizm ortalama harcama ve turist sayısıdır. Değişkenlere ait bilgiler Tablo 15’te yer almaktadır.

Tablo 15: Veri Seti

Değişkenler	Simge	Veri Kaynakları	Veri Dönemi
Turizm Gelirleri	<i>lntr</i>	Kültür ve Turizm Bakanlığı	1965-2018
Turizm Ortalama Harcama	<i>lnoh</i>	Kültür ve Turizm Bakanlığı	1965-2018
Turist Sayısı	<i>lnts</i>	Kültür ve Turizm Bakanlığı	1965-2018

Değişkenlerin tamamı (*lntr*, *lnoh* ve *lnts*) KTB (Kültür ve Turizm Bakanlığı) istatistiklerinden elde edilmiştir. Değişkenlere ait değerler yıllar itibari ile Ek-1’de gösterilmektedir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılmıştır. Logaritmalarını temsilen değişkenlere “*ln*” kısaltması eklenmiştir. Tezde 1965-2018 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Bu değişkenlerden hareketle turizmin değişkenlerinin iç ve dış şoklara karşı tutumu analize konu oluşturacaktır.

3.3. Yöntem

Değişkenler üzerinde şokların etkisinin veya değişkenlerin stokastik özelliklerinin araştırılmasında ekonometri literatüründe yaygın olarak kullanılan testlerden birisi de birim kök testleridir. Birim kök testleri ile serilerin durağanlık durumları araştırılabilir. Durağanlık; bir değişkenin ortalama, varyans ve otokovaryansının zaman içinde sabit olması anlamına gelir. Bu bakımdan durağan serilerde şokların etkisi kısa dönemde ortadan kalkmakta, ancak durağan olmayan serilerde şoklar kalıcı etkiler yaratmaktadır (Mucuk, Özcan ve Özmen, 2019: 4).

Ekonometri literatüründe zaman serisi bağlamında birim kök sınaması yapabildiği çok sayıda test bulunmaktadır. Bu testler sahip oldukları varsayımlar ve özellikler nedeniyle farklılaşmaktadır. Diğer taraftan tezde kullanılan birim kök testlerinin tercih edilmesinde iki husus göz önünde bulundurulmuştur. İlki; turizmi temsil eden değişkenlerin durağanlıklarının araştırılmasında ulaşabildiğimiz çalışmaların hiçbirinde zaman serisi Fourier birim kök testleri kullanılmamıştır. İkincisi ise; Türkiye ekonomisinde 1965-2018 dönemleri arasında ekonomik krizlerin varlığı bilinmektedir. Söz konusu krizlerin, değişkenler üzerindeki etkilerini göz önünde bulundurmak önemli ve gerçekçi bir tutumdur. Kriz ve şokların birim kök testlerinde göz önünde bulundurulması, Yapısal Kırılmalı birim kök testleri ile

sağlanabilir. Buna ek olarak Fourier testleri de serilerin yapısal kırılma içerdiğine dair bazı teknik varsayımlara sahiptir. Dolayısıyla bu tezde tercih edilen birim kök testleri ile Türkiye ekonomisinin genel yapısal özellikleri ve güncel birim kök testleri göz önünde bulundurulmuştur.

3.3.1. Fourier Birim Kök Testleri

Birim kök testlerinde yapısal kırılmalara dair yaklaşımlar önem arz ettiğinden Fourier birim kök testlerinin tanıtılmasından önce bu konuya dair bazı kimi açıklamaların yapılması uygun olacaktır. Yapısal kırılma varlığını birim kök testlerine ilk uygulayan Perron (1989)'nın olmuştur. Perron'e göre, yapısal kırılma varlığını birim kök testlerine dahil edilmemesi durumunda gerçekte durağan olan bir serinin durağan olmadığına yönelik sonuçlar elde edilebilir (Acar, 2018: 36).

Perron (1989) çalışması ile birlikte birim kök literatüründe yapısal kırılmalar üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Perron (1989)'un çalışmasından sonra geliştirilen çalışmalarda yapısal kırılma sayısının önceden belirlenmesine olanak tanınmaktadır. Bu çalışmalar, sabitteki ve trenddeki değişimleri yakalaması için kukla değişken kullanmakta ve bu da serinin ani kırılma olmasına neden olmaktadır. Diğer bir deyişle seride değişimin doğallığını yakalayamamaktadır. Serideki kırılma sayısı ve ne zaman ya da nasıl gerçekleştiği bilinmediği için hatalı bir model biçimi bu kırılmanın göz ardı edilmesine ve yanlış sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Dinç, 2018: 88).

Yapısal kırılmaların modellenmesinde farklı varsayımlarla çeşitli yaklaşımlar uygulamışlardır. En yaygın olanı, kukla değişken yaklaşımıdır. Kukla değişken yaklaşımında kırılmaların bir anda ortaya çıktığı varsayılmakta ve kırılmanın sayısı ve tarihi bilindiği varsayımı ile hareket edilmektedir. Doğrusal olmayan bu yaklaşım, kırılmaların biçiminin bilindiği varsayımına dayanmaktadır. Böylece iki yaklaşımda ortaya çıkan temel sorun kırılmaların yapısının, sayısının ve tarihinin bilinmediği durumda kırılmaların nasıl modelleneceği sorusudur (Karul, 2016: 9).

Yapısal kırılmalı birim kök testleri içerisinde birçok ön kabulü barındırmaktadır. Bu testlerde maksimum kırılma sayısının bilindiği varsayılmaktadır. Ayrıca kukla değişkenler kullanılarak kırılma öncesi 0 ve kırılma sonrası 1 olarak

modellendiği için kırılmanın keskin bir formda gerçekleştiği varsayılmaktadır. Kırılmanın sayısı ve biçimi ile ilgili varsayımlardan hareketle de kırılma tarihleri hesaplanmaktadır. Son yıllarda geliştirilen Fourier birim kök testleri, yukarıdaki varsayımların hiçbirini gerektirmemektedir. İlk olarak Fourier Birim Kök Testleri; Becker, Enders ve Lee'nin 2006 yılında Fourier serilerini Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testine uyarlaması ile başlamış ve kısa süre içerisinde önce zaman serisi testlerine sonrasında ise panel testlerine uyarlanmıştır. Esnek bir yaklaşım olan Fourier testlerinde kırılma sayısının veya kırılma formunun bilinmesi gerekmemekte ve kırılma tarihi hesaplanmamaktadır (Yücel, 2019: 106-107).

Doğrusal veya doğrusal olmayan zaman serilerinde meydana gelen yapısal kırılmaların doğasının bilinmediği ve kademeli şekilde bir bütün olarak belirlendiği varsayımına dayanan Fourier tipi birim kök testlerinin, serilerin durağanlığı konusunda daha tutarlı ve güvenilir sonuçlar verebileceği belirtilmektedir (Yalçınkaya, 2019: 42). Dolayısıyla, Yapısal Kırılmalı ve Fourier birim kök testleri son dönemde daha güvenilir birim kök testleri olarak nitelendirilmektedir.

Bu tezde, tercih edilen Fourier Birim Kök Testleri; Fourier Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (FKPSS), Fourier Augmented Dickey Fuller (FADF) ve Fourier Generalized Least Squares (FGLS)'dir. Bu bölümde tercih edilen testler hakkında bilgi verilecektir.

3.3.1.1. Fourier KPSS Birim Kök Testi

Becker, Enders ve Lee, (2006), modelin deterministik bileşenlerini tahmin etmek üzere Fourier bir fonksiyonun seçilmiş frekans bileşenini kullanarak durağanlık sınaması yapmaktadırlar. Fonksiyonun kendisi periyodik olmasa bile Fourier tahmini, bilinmeyen bir fonksiyonun davranışını genellikle yakalayabilmektedir. Test, kırılmaların kademeli olması durumunda en iyi tahmini yapacak şekilde tasarlanmıştır. Bilinmeyen doğrusal dışı durumları saptamak üzere trigonometrik terimler kullanılmakta, birim köklü sıfır hipotezinin durağan serilerde gücünün düştüğü vurgusu yapılarak KPSS tipi durağanlık testi önerilmektedir (Tekin, 2018: 18). Bu test KPSS birim kök testinden hareketle ortaya konulmuştur. Standart KPSS testi aşağıdaki gibidir:

$$y_t = f(t, T_{b1}, T_{b2}) + r_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$r_t = r_{t-1} + u_t$$

Becker ve ark., (2006) veri üretme sürecini 1 numaralı eşitlik ile tanımlamaktadır: $Y_t = X_t' \beta + Z_t' \gamma + r_t + \varepsilon_t$

$$(2)$$

$$r_t = r_{t-1} + u_t$$

ε_t 'ler durağan hata terimini göstermekte olup, u_t 'ler bağımsız ve özdeş dağılıp sabit varyanslıdır (δ_u^2). $X_t' = [1]$, Y_t 'nin düzey durağan süreci, $X_t' = [1, t]$ ise trend-durağan süreci için kullanılmaktadır. Deterministik terimdeki bir kırılma (veya başka bir tip doğrusal dışı olma durumu), k hata kareleri toplamını minimize eden optimal frekans sayısı, T ise örneklem büyüklüğü iken, $Z_t = [\sin(2\pi kt), \cos(2\pi kt)]$ ile ifade edilmektedir. $Z_t =$ Dışsal değişkenler vektörü olarak ifade edilmektedir. Sıfır hipotezi $\delta_u^2 = 0$ altında, 1 numaralı Eşitlikte tanımlanan süreç durağan olacaktır. Bu durum dikkate alınarak ve $\delta_u^2 = 0$ varsayımı altında durağan bir süreç izleyecek olan Eşitlik 2' deki regresyon denklemi genişletilerek aşağıdaki gibi yeniden yazılabilmektedir (Becker, ve ark., 2004: 383).

$$y_t = \alpha + \beta t + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \varepsilon_t \quad (3)$$

Denklemdaki βt terimi modelin trend içermesi durumunda denkleme eklenirken zaman serisinin durağanlığının sadece frekans sayısına (k) ve (T) gözlem sayısına bağlı olmaktadır. Burada $(\bar{S}_t(k) = \sum_{j=1}^t \bar{e}_j$ iken (\bar{e}_j) ise en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilen regresyonun kalıntılarını göstermek üzere zaman serisinin sabitli ve sabitli + trendli formundan elde edilen FKPSS birim kök testi istatistikleri ise aşağıdaki denkleme dayalı olarak hesaplanmaktadır:

$$\tau_\mu(k) = \frac{1}{T^2} \frac{\sum_{t=1}^T \bar{S}_t(k)^2}{\delta^2} \quad (4)$$

FKPSS birim kök testinde “seride birim kök bulunmamaktadır” ($\delta_u^2=0$) şeklindeki temel hipotez alternatif hipoteze karşı sınanmakta ve FKPSS test istatistiğinin simülasyonlarla elde edilen kritik tablo değerlerinden küçük olması durumunda temel hipotez reddedilememektedir (Yalçınkaya, 2019: 43).

3.3.1.2. Fourier ADF Birim Kök Testi

Enders ve Lee (2012) tarafından geliştirilen FADF birim kök testinde, zaman serilerinde bilinmeyen sayı ve formdaki kademeli kırılmaların, deterministtik bileşenlerinin belirlenebilmesi için Fourier tipi fonksiyonun frekans bileşeni kullanılarak ve ADF birim kök testine dayanılarak durağanlık sınaması yapılmaktadır. Bu yönüyle FADF birim kök testinin, zaman serilerinin başlangıç değerlerinin büyük olması ve zaman serilerinde doğrusal dışılığın bulunması durumunda FGLS birim kök testlerine kıyasla daha güçlü olduğu ve tutarlı sonuçlar verdiği belirtilmektedir (Yalçınkaya, 2019: 43). Deterministtik bileşenin ($\alpha(t)$) gibi zamana bağlı bir fonksiyonla gösterildiği FADF birim kök testi aşağıdaki DF tipi regresyon denklemine dayanmaktadır (Enders ve Lee, 2012: 196-197):

$$y_t = \alpha(t) + \rho y_{t-1} + \gamma t + \varepsilon_t \quad (5)$$

Burada (ε_t) sabit varyanslı (S_u^2) ve durağan hata terimini gösterirken Fourier tipi regresyon ise aşağıdaki gibi yazılabilmektedir:

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + c_1 + c_2 t + c_3 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + c_4 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \varepsilon_t \quad (6)$$

Denklemdaki (t) terimi modelin trend içermesi durumunda denkleme eklenirken zaman serisinin durağanlığının sadece frekans sayısına (k) ve (T) gözlem sayısına bağlı olmaktadır. Regresyonda frekans sayısı (k) kalıntı karelerinin minimum olduğu modelin kullanılmasıyla belirlenmekte ve zaman serisinin sabitli ve sabitli + trendli formuna göre FADF birim kök testi istatistikleri (τ_{DF-c}) ve (τ_{DF-t}) hesaplanmaktadır.

5 numaralı denklemde (ε_t) hata terimi eşvaryanslı ve durağan dağılıma sahiptir. $\alpha(t)$ t' nin deterministik fonksiyonudur. Eğer $\alpha(t)$ 'nin işlevsel biçimi biliniyorsa, 7 numaralı denklem tahmin edilebilmekte ve birim kökün sıfır hipotezi ($\rho = 1$) sabit başlangıç değeri varsayımı altında test edilebilmektedir. Fakat $\alpha(t)$ ' nin işlevsel biçimi bilinmiyorsa sıfır hipotezi test etmek yanlış olmaktadır.

$$\alpha(t) = d + \sum_{k=1}^n d_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^n \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right); \quad n \leq \frac{t}{2} \quad (7)$$

7 numaralı denklemde n, k ve T sırasıyla yaklaşımdaki gözlem ve belirli sıklıktaki frekans sayılarını, zaman boyutunu göstermektedir. Eğer burada doğrusal olmayan bir trend yoksa, $d_k = 0$ ve $\beta_k = 0$ geleneksel birim kök testleri uygulanabilir. Eğer burada bir kırılma veya doğrusal olmayan bir trend varsa, en az bir Fourier frekans verisi eklenmelidir (Ulucak ve Lin, 2017: 339).

FADF birim kök testinde “seride birim kök bulunmaktadır” ($\rho = 0$) şeklindeki temel hipotez alternatif hipoteze karşı sınanmakta ve FADF test istatistiklerinin simülasyonlarla elde edilen kritik tablo değerlerinden mutlak olarak küçük olması durumunda temel hipotez reddedilememektedir.

3.3.1.3. Fourier GLS Birim Kök Testi

Rodrigues ve Taylor (2012) tarafından geliştirilen FGLS birim kök testinde ise zaman serilerinde bilinmeyen sayı ile formdaki kademeli kırılmaların ve deterministik bileşenlerinin belirlenebilmesi için Fourier tipi fonksiyonun frekans bileşeni kullanılarak ve GLS birim kök testine dayanılarak durağanlık sınaması yapılmaktadır. Bu yönüyle GLS (Generalized Least Squares) birim kök testinin, zaman serilerinin trendden arındırılmasında LM ve EKK (En Küçük Kareler) tipi testlere kıyasla daha güçlü olduğu ve FGLS birim kök testinin daha tutarlı birim kök sınamaları yapabildiği belirtilmektedir. FGLS birim kök testinde durağanlık analizi aşağıdaki regresyon denklemlerine dayandırılmaktadır (Yalçınkaya, 2019: 43):

$$y_t = a_0 + a_1 t + a_2 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + a_3 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \varepsilon_t \quad (8)$$

Burada $(\varepsilon_t = \varphi \varepsilon_{t-1} + \mu_t)$ olmak üzere $((\mu_t) iid(0, \sigma^2))$ özelliklerine sahip kalıntıları ve (k) ise sabit bir değer alan Fourier frekansını belirtmektedir. Bu durum dikkate alındığında ve $(z_t = [1, t'])$, $(a = (a_0, a_1))$ ve $(\varphi = (a_2, a_3))$ iken eşitlik 7' deki denklem aşağıdaki gibi yazılmaktadır.

$$y_t = Z_t a + f_t(k) \varphi + \varepsilon_t \quad (9)$$

$$y_t = Z_t' a + f_t(k)' \varphi + \varepsilon_t \quad (10)$$

Burada $(Z = (z_1', \dots, z_T'))$ ve $((f(k)) = (f_1(k)', \dots, f_T(k)'))$ iken Eşitlik 8' deki denklemde parametreler GLS yöntemine göre trendden arındırıldığında FGLS birim kök testi istatistiklerinin hesaplandığı aşağıdaki regresyon denklemine ulaşılabilmektedir.

$$\Delta y_t^{\bar{c}_{k,\zeta}} = \varnothing y_{t-1}^{\bar{c}_{k,\zeta}} + \varepsilon_t \quad (11)$$

Denklemden $(t=2, \dots, T)$ iken $(\bar{c}_{k,\zeta})$ terimi deterministik bileşenin biçimini, $(\zeta = \mu, T)$ terimindeki (μ) ve (T) ise sırasıyla sabit terimi ve trendi göstermektedir. Zaman serisinin sabitli ve sabitli + trendli formuna göre t-istatistiklerinin hesaplandığı FGLS birim kök testinde “seride birim kök bulunmaktadır” $(\varphi = 1)$ şeklindeki temel hipotez alternatif hipoteze karşı sınanmakta ve FGLS t-istatistiklerinin simülasyonlarla elde edilen kritik tablo değerlerinden mutlak olarak küçük olması durumunda temel hipotez reddedilememektedir.

3.3.2. Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri

Toplumların ekonomik hayatını doğrudan etkileyen önemli değişimlerin (politik krizler, yapısal değişimler, iç karışıklıklar, salgın hastalıklar, savaşlar, doğal afetler gibi) iktisadi zaman serilerine (Enflasyon, döviz kurları, milli gelir gibi) yansımaları halinde ortaya çıkan farklılaşmalar bu dinamiklerin incelenmesine yol açmıştır (Özcan, 2019: 8).

Ekonometri literatüründe yapısal kırılmalı birim kök testlerinde tek ve iki yapısal kırılmalı olmak üzere iki ayrı yöntem bulunmaktadır. Bu tezde literatürde yer alan yapısal kırılmalı birim kök testlerinden ADF (Eric Zivot ve Donald W. K. Andrews-1992) tek kırılmalı, LM (Junsoo Lee ve Mark C. Strazicich-2013) tek kırılmalı, LM (Junsoo Lee ve Mark C. Strazicich-2003) çift kırılmalı, KPSS (Josep Lluís Carrion-i-Silvestre Andreu Sansó-2007) çift kırılmalı, ADF (Paresh Kumar Narayan ve Stephan Popp-2010) çift kırılmalı birim kök testler tercih edilmiştir.

3.3.2.1. Tek Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri

Bu başlıkta tek yapısal kırılmalı birim kök testlerinden ADF (Eric Zivot ve Donald W. K. Andrews-1992) ve LM (Junsoo Lee ve Mark C. Strazicich-2013) hakkında bilgiler verilecektir.

3.3.2.1.1. ADF Birim Kök Testi

Zivot ve Andrews (1992), Perron (1989) testindeki kırılmanın dışsal olarak bilindiği varsayımını eleştirmişler ve kırılma noktalarının içsel olarak tahmin edildiği Zivot-Andrews (ZA) birim kök testini geliştirmişlerdir (Yılancı, 2009: 327). Ayrıca Perron (1989)'un geliştirmiş olduğu birim kök testinin kırılma tarihini ortaya çıkarmamasından dolayı eleştirilmiştir. Perron (1989) testinin yapısal kırılma tarihini vermemesinden dolayı Zivot ve Andrews (1992) kırılma tarihinin, içsel olarak belirlendiği tek kırılmalı modelini geliştirmiştir (Arı ve Özcan, 2015: 32).

ZA birim kök testi için aşağıdaki regresyon denklemlerinin tahminine dayanmaktadır (Yavuz, 2006: 166):

$$y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_1 DU(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad \text{Model (A)} \quad (12)$$

$$y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_2 DT(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad \text{Model (B)} \quad (13)$$

$$y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_2 DT(\varphi) + \theta_1 DU(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad \text{Model (C)} \quad (14)$$

Model A düzeyde, Model B eğimde, Model C ise hem eğimde hem de düzeyde meydana gelen yapısal değişimi içermektedir. Burada $t=1,2,\dots,T$ zamanı, T_B

kırılma zamanı olmak üzere $\lambda = \left(\frac{T_B}{T} \right)$ kırılma noktasını göstermektedir. $DU, t \rangle TB$ durumunda 1, diğer durumlarda sıfır değerini alan ve sabit terimde meydana gelen yapısal değişimi gösteren, DT ise $t \rangle TB$ iken $t - TB$, diğer durumlarda sıfır değerini alan ve trendde meydana gelen yapısal değişimi gösteren gölge değişkenlerdir. Hata terimlerindeki olası otokorelasyonu engellemek için denklemlerin sağ taraflarına Δy_{t-1} terimleri eklenmektedir.

ZA birim kök testinde, kırılma noktasını tespit etmek amacıyla, her olası kırılma tarihi için farklı bir gölge değişken kullanılarak $t=2, \dots, (T-1)$ için En Küçük Kareler (EKK) yöntemiyle ardışık olarak $(T-2)$ sayıda regresyon kurulur ve y_{t-1} değişkeninin katsayısı olan α 'nın en küçük t istatistiğine sahip olduğu modeldeki tarih uygun kırılma noktası olarak seçilir.

Kırılma tarihinin tespitinden sonra α 'nın hesaplanan t istatistiğinin mutlak değer, ZA kritik değerinden büyük olması halinde yapısal kırılma olmadan birim kökün varlığını gösteren temel hipotez reddedilmektedir. Hesaplanan t istatistiğinin ZA kritik değerinden mutlak değerce küçük olması halinde ise trend fonksiyonunda meydana gelen bir yapısal kırılmayla birlikte serinin trend durağan olduğunu gösteren alternatif hipotez reddedilmektedir (Yıllancı, 2009: 328).

3.3.2.1.2. LM Birim Kök Testi

İçsel olarak belirlenen bir yapısal kırılmanın varlığına izin veren bu birim kök testi, sabitte (Model A) ve trendde (Model C) meydana gelen kırılmalara göre iki modele dayanan LM birim kök testidir. Lee ve Strazicich, yapısal kırılmaların var olduğu durumlarda geliştirilen birim kök testlerinden Zivot ve Andrews (1992), Perron (1997) ile Vogelsang ve Perron (1998)'un aksine temel hipotezin reddinin, birim kökün reddini gerektirmediğini, yapısal kırılmasız birim kökün reddini ifade etmekte olduğunu belirtmişlerdir (Tıraşoğlu ve Yıldırım, 2012: 113).

Yapısal kırılmalı modelin oluşturulmasında 15 numaralı model kullanılmaktadır (Lee ve Strazicich, 2013: 2485);

$$y_t = \delta' Z_t + X_t \quad X_t = \beta X_{t-1} + \varepsilon_t \quad (15)$$

Modelde Z_t dışsal değişkenleri ifade etmekte ε_t ise hata terimini ifade etmektedir. Yapısal kırılmanın varlığına izin veren bu testte Model A, “Crash” model olarak bilinmekte ve alternatif hipotez altında düzeyde bir kırılmaya izin vermektedir. Model A, $t \geq T_B + 1$ için $D_t = 1$, diğer durumlar için $D_t = 0$ olan gölge değişkeni göstermek üzere $Z_t = [1, t, D_t]$ şeklinde tanımlanmaktadır. T_B , ile yapısal kırılmanın zaman periyodu ifade edilmektedir ve $\delta = (\delta_1, \delta_2, \delta_3)$ 'dir. Benzer şekilde Model C, alternatif hipotez altında düzeyde ve eğimde bir kırılmaya izin vermektedir ve $t \geq T_B + 1$ için $DT_t = t - T_B$ diğer durumlar için $DT_t = 0$ olan gölge değişkeni göstermek üzere $Z_t = [1, t, D_t, DT_t]$ ile ifade edilmektedir.

LM testlerine göre yapısal kırılmalı birim kök test istatistikleri (16) numaralı regresyon denklemiyle elde edilmektedir (Yıldırım, 2010: 100):

$$\Delta y_t = \delta' \Delta Z_t + \phi \tilde{\delta}_{t-1} + u_t \quad (16)$$

Denklemden $\tilde{\delta}_t = Y_t - \tilde{\psi}_x - Z_t \tilde{\delta}$, $t = 2, \dots, T$ 'dir. $\tilde{\delta}$, ΔY_t 'nin ΔZ_t üzerindeki regresyonundan elde edilen katsayıları ifade etmektedir. $\tilde{\psi}_x, Y_1 - Z_1 \tilde{\delta}$ ile elde edilmektedir.

Lee ve Strazicich (2004) birim kök testinde birim kök temel hipotezi $\phi = 0$ ile ifade edilmektedir ve LM test istatistiği, $\tilde{\tau} : \phi = 0$ temel hipotezini test eden t istatistiği şeklinde tanımlanmaktadır. Bu testte, T_B kırılma zamanını göstermek üzere olası kırılma noktaları için minimum birim kök t-istatistiğini veren yıl olarak seçilmektedir; $\text{Inf} \tilde{\tau}(\tilde{\lambda}) = \text{inf} \tilde{\tau}(\lambda)$ 'de $\lambda = \left(\frac{T_B}{T} \right)$ yapısal kırılma noktasının araştırılması, T örneklem büyüklüğü olmak üzere genelde kırılma bölgesinde gerçekleştirilir (Yıldırım, 2010: 101).

3.3.2.2. Çift Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri

Bu başlıkta yapısal kırılmalı birim kök testlerinden LM (Junsoo Lee ve Mark C. Strazicich-2003), KPSS (Josep Lluís Carrion-i-Silvestre Andreu Sansó-2007) ve ADF (Paresh Kumar Narayan ve Stephan Popp-2010) hakkında bilgiler verilmektedir.

3.3.2.2.1. LM Birim Kök Testi

Lee ve Strazicich (2003), kırılma noktasının bilinmediği varsayımı ile iki kırılmayı dikkate alan yeni bir LM tipi birim kök testi geliştirmişlerdir. Model A, sabitte çift kırılmaya izin vermektedir. Model C ise, sabit + trend de kırılmaya izin vermektedir (Çağlar, 2015: 15).

Model A:

$$\Delta t_i = \mu + \beta_i + \alpha y_{t-1} + \phi DU1_t + \theta DU2_t + \sum_{i=1}^k d_i \Delta y_{t-1} + \varepsilon_i \quad (17)$$

Model A' daki kukla değişkenler aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$DU_1 = \begin{cases} t > TB_1 & iken & 1 \\ diğ er & & 0 \end{cases} \quad DT_1 = \begin{cases} t > TB_1 & iken & t - TB \\ diğ er & & 0 \end{cases}$$

Model C:

$$\Delta y_t = \mu + \beta_t + \alpha y_{t-1} + \phi_1 DU1_t + \theta_1 DU1_t + \phi_2 DU2_t + \theta_2 DU2_t + \sum_{i=1}^k d_i \Delta y_{t-1} + \varepsilon_i \quad (18)$$

Model C' de ise kukla değişkenler aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$DU_1 = \begin{cases} t > TB_2 & iken & 1 \\ diğ er & & 0 \end{cases} \quad DT_1 = \begin{cases} t > TB_2 & iken & t - TB \\ diğ er & & 0 \end{cases}$$

TB₁ ilk kırılmayı ifade ederken, TB₂ ise ikinci kırılma zamanını göstermektedir. DU yalnızca sabitte kırılmayı göstermekte, DT ise sabit ve trendde kırılmayı ifade eden kukla değişkeni göstermektedir. Sıfır hipotez altında yapısal değişim olmadan serinin birim kök içerdiğini ifade eden bu testte alternatif hipotez serinin iki yapısal değişimle birlikte serinin durağan olduğunu ifade etmektedir (Tuna ve Öztürk, 2016: 553).

3.3.2.2.2. KPSS Birim Kök Testi

Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992), çalışmalarında yer alan KPSS testi olarak ifade edilen birim kök testi, temel hipotezinde diğer birim kök testlerinden farklılık göstermektedir. DF, ADF ve PP testleri temel hipotezlerinde, serinin birim kök içerdiğini yani serinin durağan bir özellik taşımadığını test ederken, KPSS testinde ise temel hipotezi serinin birim köklü olmadığını yani serinin durağan özellik taşıdığını test etmektedir (Dinç, 2018: 83).

Standart KPSS testi aşağıda ifade edilen fonksiyona bağlıdır:

$$y_t = f(t, T_{b1}, T_{b2}) + r_1 + \varepsilon_t \quad (19)$$

$$r_1 = r_{t-1} + u_t$$

$u_t \sim iid(0, \sigma_u^2)$ ve $\{\varepsilon_t\}_s$, Perron (1987) ve (1988) yılında birim kök testlerine güçlü bir şekilde uyumluluk gösterdiği kabul edilmektedir. Sıfır durağanlık hipotezi altında σ_u^2 sıfır olmak zorundadır. Aksi takdirde stokastik süreç $I(1) \cdot f(t, T_{b1}, T_{b2})$ zaman serisi için varsayımı altında (1) olarak belirtilmelidir (Carrion-i-Silvestre ve Sansó, 2007: 107).

Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992) uzun dönem varyansını aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

$$\hat{\sigma}^2 = T^{-1} \sum_{t=1}^T e_t^2 + 2T^{-1} \sum_{s=1}^I w(s, I) \sum_{t=s+1}^T \hat{e}_t \hat{e}_{t-s} \quad (20)$$

Carrion-i-Silvestre ve Sansó (2006a), Sul vd., (2005)' nin boyut ve güç bakımından en iyisi olduğunu gösteren bir sınır kuralı oluşturmak için farklı prosedürleri karşılaştırmışlardır. Bu nedenle, bu test uzun vadeli varyansın tahmini için bir sınır kuralı kullanmaktadır. Kısaca, uzun dönem varyansı için önceden belirlenmiş heteroskedastisite ve otokorelasyon tutarlı (HAC) tahmincisi aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır. İlk aşamada, artıklar için bir AR modeli $\{e_t\}$ tahmin edilmektedir:

$$\hat{e}_t = \vartheta_1 \hat{e}_{t-1} + \dots + \vartheta_p \hat{e}_{t-p} + \psi_t \quad (21)$$

İkinci aşamada tahmin edilen uzun dönem varyansı aşağıdaki gibi yeniden düzenlenmiştir:

$$\hat{\sigma}^2 = \frac{\hat{\sigma}_\psi^2}{g(1)^2},$$

Sul, Phillips ve Choi, (2005) uzun dönem varyansı tahmini için aşağıdaki 22 numaralı denklemi önermektedir:

$$\hat{\sigma}^2 = \min \left\{ K \hat{\sigma}_\psi^2 T, \frac{\hat{\sigma}_\psi^2}{\tilde{g}(1)^2} \right\} \quad (22)$$

KPSS (2007) birim kök testinin temel hipotezleri şu şekildedir:

H₀: Seri durağandır. (Birim kök içermez.)

H₁: Seri durağan değildir. (Birim kök içerir.)

KPSS testlerinde; İstatistik değerlerin %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde kritik değerlerden büyük olması durumunda sıfır hipotezi reddedilerek seri durağan değildir sonucuna varılmaktadır.

3.3.2.2.3. ADF Birim Kök Testi

Narayan ve Popp (2010), ADF tipi çift kırılmayı dikkate alan ve kırılma noktalarının bilinmediği varsayımına dayanan birim kök testi geliştirmişlerdir. Narayan ve Popp (2010) iki model geliştirmişlerdir. Bunlardan birincisi, trendli serilerin düzeyinde çift kırılma ortaya çıkması, ikincisi ise trendli serilerin hem eğim hem de düzeyinde çift kırılmanın gerçekleştiği durumlar içindir. Kırılma noktalarının önceden bilinmediği varsayımı ile kademeli sapmalı modeller kullanmışlar ve kırılmaların aşamalı bir şekilde gerçekleştiğini savunmuşlardır (Çağlar, 2015: 15). Yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testlerinden olan ADF (Paresh Kumar Narayan ve Stephan Popp - 2010) birim kök testinin veri oluşturma süreci aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Çağlar ve Mert, 2017: 26).

$$y_t = \delta Z_t + e_t \quad \text{ve} \quad e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t \quad (23)$$

ADF testinin başlangıç noktası 23 numaralı eşitlikte olduğu veri yaratma sürecinden oluşmaktadır. NP test stratejilerinde tahmin edilen model:

$$\Delta y_t = \delta \Delta Z_t + \phi y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \beta_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (24)$$

Eşitlik 24 numaralı denklemde Z_t dışsal değişkenler vektörüdür. NP testinde Z_t dışsal değişkenler vektörü çift kırılmayı içermektedir. Z_t Aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

Model A:

$$Z_t = [1, t, D_{1t}, DT_{1t}]: \text{Sabitte çift kırılma.}$$

Burada $j=1,2$ iken $t \geq T_{B_j} + 1$ için $D_{jt} = 1$, durumlarında ise 0 değerini almaktadır. T_{B_j} , kırılmaların gerçekleştiği zamanı ifade etmektedir.

Model C:

$$Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}, DT_{1t}, DT_{2t}]: \text{Sabitte ve trendde çift kırılma.}$$

Burada $t \geq T_B + 1$ için $DT_{jt} = t - T_{B_j}$, diğer durumlarda ise 0 değerini almaktadır.

Serinin durağan olup olmadığını belirlemek için alternatif hipotezler aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$H_0 : \phi = 0$: Birim kök vardır. Durağan değildir.

$H_1 : \phi < 0$: Birim kök yoktur. Durağan süreçtir.

3.4. Ekonometrik Bulgular

Bu başlık altında serilerin durağanlıklarının sınanmasına yönelik kullanılan birim kök testlerinden elde edilen bulgulara yer verilmektedir. Fourier ve Yapısal Kırılmalı birim kök testlerinden elde edilen bulgular sırasıyla Tablo 16, Tablo 17 ve 18'de gösterilmektedir.

Tablo 16: Fourier Birim Kök Test Sonuçları

	FADF (Enders ve Lee, 2012)					FGLS (Rodriges and Taylor 2012)					FKPSS (Beckers vd. 2006)				
	Sabitli														
Düzye	İst.	L	K	%5	%10	İst.	L	K	%5	%10	İst.	L	K	%5	%10
<i>Ints</i>	-0.483	3	3	-3.07	-2.71	1.042	3	3	-2.35	-2.00	1.422	0	1	0.17	0.13
<i>Intr</i>	-3.974 ^a	2	3	-3.07	-2.71	-0.109	3	1	-3.29	-2.32	1.450	0	1	0.17	0.13
<i>Inoh</i>	-2.853	3	1	-3.81	-3.49	-0,073	3	1	-3.29	-2.32	1.405	0	1	0.17	0.13
	Sabit ve Trendli														
	İst.	L	K	%5	%10	İst.	L	K	%5	%10	İst.	L	K	%5	%10
<i>Ints</i>	-4.660 ^a	0	3	-3.78	-3.44	-4.838 ^a	0	3	-3.36	-3.03	0.203	0	3	0.14	0.11
<i>Intr</i>	-2.972	2	1	-4.35	-4.05	-2.873	3	1	-4.17	-3.87	0.137	0	1	0.05	0.04
<i>Inoh</i>	-3.961	3	1	-4.35	-4.05	-3.081	3	1	-4.17	-3.87	0.110	0	1	0.05	0.04
Birinci Fark	Sabitli														
	İst.	L	K	%5	%10	İst.	L	K	%5	%10	İst.	L	K	%5	%10
$\Delta Ints$	-6.710 ^a	2	3	-3.07	-2.71	-5.489 ^a	2	3	-2.35	-2.00	0.016 ^a	0	3	0.44	0.33
$\Delta Intr$	-3.175 ^a	3	3	-3.07	-2.71	-3.236 ^b	3	1	-3.29	-2.32	0.378 ^a	0	3	0.44	0.33
$\Delta Inoh$	-3.872 ^a	3	1	-3.81	-3.49	-3.868 ^a	3	1	-3.29	-2.32	0.048 ^a	0	1	0.17	0.17
	Sabit ve Trendli														
	İst.	L	K	%5	%10	İst.	L	K	%5	%10	İst.	L	K	%5	%10
$\Delta Ints$	-6.627 ^a	2	3	-3.78	-3.44	-5.585 ^a	2	3	-3.36	-3.03	0.016 ^a	0	3	0.14	0.11
$\Delta Intr$	-6.260 ^a	2	3	-3.78	-3.44	-3.183 ^b	3	3	-3.36	-3.03	0.039 ^a	0	3	0.14	0.11
$\Delta Inoh$	-4.598 ^a	3	3	-3.78	-3.44	-4.095 ^b	3	1	-4.17	-3.87	0.031 ^a	0	1	0.05	0.04

Notlar: Maksimum Fourier sayısı 5 olarak seçilmiştir. Maksimum gecikme uzunluğu (3) Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Her bir teste ait kritik değerler ilgili makalelerdeki tablo değerlerinden derlenmiştir. L: lag sayısını, K: Fourier sayısını göstermektedir. ^a ve ^b %5, %10 istatistik anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Fourier birim kök testlerinin temel hipotezleri şu şekilde özetlenebilir: FADF ve FGLS birim kök testleri alternatif hipotezin serinin durağan olduğunu savının test edildiği aşağıdaki hipotezleri içermektedir. Mutlak değer içerisinde hesaplanan büyüktür kritik değer ($\hat{I}st_{hes} > \text{kritik değer}$) ise: H_0 Hipotezi reddedilir ve alternatif hipotez (H_1 : Seri durağandır) kabul edilir.

FKPSS birim kök testleri alternatif hipotezin serinin durağan olduğunu savının test edildiği aşağıdaki hipotezleri içermektedir. Mutlak değer içerisinde hesaplanan büyüktür kritik değer ($\hat{I}st_{hes} > \text{kritik değer}$) ise: H_0 (H_0 : Seri durağandır, birim kök içermez) hipotezi kabul edilir.

Tablo 16'ya göre FADF birim kök sonuçları göz önünde bulundurulduğunda hesaplanan değer test istatistiğinden küçük olduğu için *Ints* değişkeni düzeyde, sabitli modelde birim kök içermekte iken; hesaplanan değer test istatistiğinden büyük olduğu için sabit ve trendli modelde birim kök içermemektedir. Ancak *Ints*'nin birinci farkı

alındığında sabitli model ve sabit ve trendli modelde durağan olduğu yani birim kök içermediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlara *Ints* serisi I(I) düzeyde durağandır.

Ints serisine ait FGLS birim kök test sonuçları ise şu şekildedir; mutlak değer içerisinde hesaplanan değer test istatistiğinden küçük olduğu için *Ints* değişkeni düzeyde, sabitli modelde birim kök içermekte iken mutlak değer içerisinde hesaplanan değer test istatistiğinden büyük olduğundan dolayı sabit ve trendli modelde birim kök içermemektedir. Ancak *Ints*'nin birinci farkı alındığında mutlak değer içerisinde hesaplanan değer test istatistiğinden büyük olduğu için sabitli model veya sabit ve trendli modelde durağan olduğu yani birim kök içermediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlara *Ints* serisi I(I) düzeyde durağandır.

Ints serisine ait FKPSS birim kök test sonuçları ise şu şekildedir; hesaplanan değer test istatistiğinden büyük olduğu için *Ints* değişkeni düzeyde birim kök içermektedir. Ancak *Ints*'nin birinci farkı alındığında hesaplanan değer test istatistiğinden küçük olduğu için sabitli model veya sabit ve trendli modelde durağan olduğu yani birim kök içermediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlara *Ints* serisi I(I) düzeyde durağandır. FADF ve FGLS *Ints*'nin I(0)'da trend içerdiğini göstermektedir. Ancak ters hipotezi test eden FKPSS ise bunu doğrulamamaktadır. Dolayısıyla *Ints*'nin birinci farkına bakıldığında seriler; sabit, sabitli ve trend modelde her üç testte de aynı sonuçlar çıkmaktadır.

Tablo 16'ya göre FADF birim kök sonuçları göz önünde bulundurulduğunda hesaplanan değer test istatistiğinden büyük olduğu için *Intr* değişkeni düzeyde durağan iken, sabit ve trendli modelde birim kök içermektedir. Ancak *Intr*'nin birinci farkı alındığında hesaplanan değer test istatistiğinden büyük olduğu için sabitli model veya sabit ve trendli modelde durağan olduğu yani birim kök içermediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlara *Intr* serisi I(I) düzeyde durağandır.

Intr serisine ait FGLS birim kök sonuçları ise şu şekildedir; hesaplanan değer test istatistiğinden küçük olduğu için *Intr* değişkeni düzeyde, sabitli, sabit ve trendli modelde birim kök içermektedir. Ancak *Intr*'nin birinci farkı alındığında hesaplanan değer test istatistiğinden büyük olduğu için sabitli model veya sabit ve trendli modelde

durağan olduğu yani birim kök içermediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlara *Intr* serisi I(I) düzeyde durağandır.

Intr serisine ait FKPSS birim kök test sonuçları ise şu şekildedir; hesaplanan değer test istatistiğinden büyük olduğu için *Intr* değişkeni düzeyde, sabitli, sabit ve trendli modelde birim kök içermektedir. Ancak *Intr*'nin birinci farkı alındığında hesaplanan değer test istatistiğinden küçük olduğu için sabitli model veya sabit ve trendli modelde durağan olduğu yani birim kök içermediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlara *Intr* serisi I(I) düzeyde durağandır.

Tablo 16'ya göre FADF birim kök sonuçları göz önünde bulundurulduğunda hesaplanan değer test istatistiğinden küçük olduğu için *Inoh* değişkeni düzeyde, sabitli, sabit ve trendli modelde birim kök içermektedir. Ancak *Inoh*'nin birinci farkı alındığında hesaplanan değer test istatistiğinden büyük olduğu için sabitli model veya sabit ve trendli modelde durağan olduğu yani birim kök içermediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlara *Inoh* serisi I(I) düzeyde durağandır.

Inoh serisine ait FGLS birim kök sonuçları ise şu şekildedir; hesaplanan değer test istatistiğinden küçük olduğu için *Inoh* değişkeni düzeyde, sabitli, sabit ve trendli modelde birim kök içermektedir. Ancak *Inoh*'nin birinci farkı alındığında hesaplanan değer test istatistiğinden büyük olduğu için sabitli model veya sabit ve trendli modelde durağan olduğu yani birim kök içermediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlara *Inoh* serisi I(I) düzeyde durağandır.

Inoh serisine ait FKPSS birim kök test sonuçları ise şu şekildedir; hesaplanan değer test istatistiğinden büyük olduğu için *Inoh* değişkeni düzeyde, sabitli, sabit ve trendli modelde birim kök içermektedir. Ancak *Inoh*'nin birinci farkı alındığında hesaplanan değer test istatistiğinden küçük olduğu için sabitli model veya sabit ve trendli modelde durağan olduğu yani birim kök içermediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlara *Inoh* serisi I(I) düzeyde durağandır.

Tablo 16' daki sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde *Intr* serisi yani turist sayısı değişkeni, diğer değişkenlere göre şoklardan daha kısa dönemde kurtulmaktadır. Ayrıca bu değişken, Fourier ve Yapısal Kırılmalı birim kök testlerinde, genel itibari ile düzeyde durağanlık eğilimi sergilemektedir. Buna göre

parasal göstergeleri içermeyen ve sadece turist sayını gösteren bu değişken, çeşitli şoklardan parasal göstergeleri de içeren değişkenlere göre daha az etkilenmektedir. Bu bulgular, destinasyon seçiminde etkili olduğu düşünülen şokların etkilerinin kısa süreli olduğunu gösteriyor olabilir.

Daha açık bir ifade ile yapılan 3 Fourier tabanlı birim kök testi sonuçları Türkiye’de turizme yönelik ortaya çıkan iç veya dış şokların tamamının kısa dönemde devam ederken uzun dönemde ortadan kalktığını göstermektedir. Birim kök testlerinden (FADF, FGLS ve FKPS) elde edilen bulgular, aynı zamanda bu şokların sadece turist sayısında değil turizm geliri ve ortalama turist harcaması gibi parasal göstergeler içinde geçerli olduğunu doğrulamaktadır.

Tablo 17: Tek Kırılmalı Birim Kök testleri

Model A ¹		LV	P	FD	KT	Kritik Değerler		Durağanlık
Test	Değişkenler					%1	%5	
ADF (ZA,1992)	<i>Ints</i>	-3.297	0	-8.821	1981	-5.34	-4.80	I(1)
	<i>Intr</i>	-3.597	1	-7.265	1882	-5.34	-4.80	I(1)
	<i>Inoh</i>	-3.540	2	-6.656	1973	-5.34	-4.80	I(1)
LM (LS,2013)	<i>Ints</i>	-2.819	3	-3.090	1970	-4.239	-3.566	---
	<i>Intr</i>	-2.486	1	-6.920	1982	-4.239	-3.566	I(1)
	<i>Inoh</i>	1.483	3	-3.808	1984	-4.239	-3.566	I(1)
Model C								
ADF (ZA,1992)	<i>Ints</i>	-3.536	0	-9.209	1981	-5.57	-5.08	I(1)
	<i>Intr</i>	-3.803	1	-7.780	1982	-5.57	-5.08	I(1)
	<i>Inoh</i>	-5.462	3/2	-8.508	1976	-5.57	-5.08	I(0)/I(1)
LM (LS,2013)	<i>Ints</i>	-2.987	3	-8.317	2006	-5.11	-4.50	I(1)
	<i>Intr</i>	-3.650	1	-6.892	1975	-5.07	-4.47	I(1)
	<i>Inoh</i>	-4.882	3/3	-8.029	1976	-5.07	-4.47	I(0)/I(1)

Notlar: P; gecikme sayısını, LV; düzey test istatistik değerlerini, FD; serinin birinci farkına ait istatistik değerlerini, KT; Kırılma tarih/tarihler’ ini, I; durağanlık seviyesini göstermektedir. Maksimum gecikme sayısı Akaike bilgi kriterine göre ve 3 olarak belirlenmiştir. Kritik tablo değerlerinin tamamı ilgili makalelerdeki tablo değerlerinden derlenmiştir. Lee ve Strazicich (2003), Lee ve Strazicich (2013) testlerinde Model C’de kritik değerler λ_1 ve λ_2 kesişimleri, CisS (2007) testinde Model A ve Model C için kritik değerler λ_1 ve λ_2 kesişimleri dikkate alınmıştır. λ_1 ve λ_2 değerleri için T_b/T şeklindeki hesaplamadan hareket edilmiştir. Seriler hangi düzeyde durağan yani birim kök içermiyorlar ise yapısal kırılma tarihleri ilgili düzeyde gösterilmiştir.

ADF (ZA, 1992) ve LM(LS, 2013) birim kök testlerinde serilerin durağanlığı “seri birim kök içermektedir” temel hipoteziyle araştırılmakta ve hesaplanan test

¹ Tek kırılmalı birim kök testlerinde Model A: sabitli Model C: sabit ve trendli, İki kırılmalı birim kök testlerinde Model AA: sabitli, Model CC: sabit ve trendli değerleri ifade etmektedir (Taşar, 2016: 85).

istatistiklerinin kritik tablo değerlerinden mutlak olarak büyük olması durumunda, temel hipotez reddedilmekte ve serilerin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

H_0 : Seri durağan değildir. (Birim kök içerir.)

H_1 : Seri durağandır. (Birim kök içermez.)

Tek kırılmalı birim kök test sonuçları Tablo 17’de yer almaktadır. ADF (ZA,1992) test sonuçları hem Model A hem de Model C için *Ints* değişkeninde aynı sonucu vermektedir. *Ints* değişkeni birim kök içermekte iken serinin birinci farkı alındığında Model A’ya ve Model C’ye göre, 1981 yapısal kırılma tarihi geçerli olmak üzere birim kök içermemekte yani durağan hale gelmektedir. ADF (ZA,1992) test sonuçlarına *Ints* değişkeni açısından yapısal kırılmanın olduğunu gösteren 1981 tarihi ise Türkiye açısından şu anlama gelebilir: 1980 yılında Türkiye’de meydana gelen askeri darbe girişiminin olduğu döneme denk gelmektedir. Siyasi istikrarsızlığın varlığı ve güven ortamının olmayışı turist sayısında kırılmalara yol açtığı düşünülmektedir.

Model A içerisinde yer alan LM (LS,2013) testinin *Ints*’ye göre test sonuçlarına bakıldığında mutlak değer içerisinde hesaplanan değer kritik değerden küçük olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuca göre LM (LS,2013) testi *Ints*’ye göre birim kök içermektedir. Yani durağan değildir.

Model C de yer alan LM (LS,2013) test sonuçlarına göre *Ints* değişkeni birim kök içermekte iken serinin birinci farkı alındığında ise 2006 yapısal kırılma tarihi geçerli olmak üzere birim kök içermemekte yani durağan hale gelmektedir. LM (LS,2013) test sonuçlarına *Ints* değişkeni açısından yapısal kırılmanın olduğunu gösteren 2006 tarihi ise, Türkiye açısından şu anlama gelebilir: 2006 yılında Almanya’da gerçekleştirilen Dünya Kupası Organizasyonuna denk geldiği anlaşılmaktadır. Dünya Kupası Organizasyonun, Türkiye’nin en çok turist çektiği yaz dönemine gelmesinden dolayı turist akımında kırılmalar olduğu düşünülmektedir. İlaveten, Türkiye’ye gelen turistlerin milliyetlerine baktığımızda Almanya vatandaşlarının çok sayıda olmasının da kırılmaları etkilediği düşünülmektedir.

ADF (ZA,1992) test sonuçları hem Model A hem de Model C için *Intr* değişkeninde aynı sonucu vermektedir. *Intr* değişken birim kök içermekte iken serinin

birinci farkı alındığında Model A'ya ve Model C'ye göre, 1982 yapısal kırılma tarihi geçerli olmak üzere birim kök içermemekte yani durağan hale gelmektedir. Ayrıca Model A içerisinde yer alan olan LM (LS,2013) testinin *Intr* değişkeni de Model A ve Model C'deki ADF (ZA,1992) testinin *Intr* değişkeni ile aynı sonucu vermektedir. *Intr* değişkeni açısından yapısal kırılmanın olduğunu gösteren 1982 tarihi ise Türkiye açısından şu anlama gelebilir: Türkiye'de kitle turizm, etkisini göstermeye başlamaktadır. Kitle turizmin ortaya çıkması turist gelirlerinde değişime yol açtığı düşünülmektedir.

Model C de yer alan LM (LS,2013) test sonuçlarına göre *Intr* değişkeni birim kök içermekte iken serinin birinci farkı alındığında ise 1975 yapısal kırılma tarihi geçerli olmak üzere birim kök içermemekte yani durağan hale gelmektedir. LM (LS,2013) test sonuçlarına *Intr* değişkeni açısından yapısal kırılmanın olduğunu gösteren 1975 tarihi ise Türkiye açısından şu anlama gelebilir: 15 Temmuz 1974 yılında gerçekleşen Kıbrıs Harekâtı ve bu harekâtın yaratmış olduğu sonuçların etkisini göstermeye başladığı döneme denk gelmektedir.

Model A de yer alan ADF (ZA,1992) test sonuçlarına göre *Inoh* değişkeni birim kök içermekte iken serinin birinci farkı alındığında ise 1973 yapısal kırılma tarihi geçerli olmak üzere birim kök içermemekte yani durağan hale gelmektedir. ADF (ZA,1992) test sonuçlarına *Inoh* değişkeni açısından yapısal kırılmanın olduğunu gösteren 1973 tarihi ise Türkiye açısından şu anlama gelebilir: 1973 yılında yaşanan petrol şokları, Türkiye ekonomisinin arz-talep dengesini bozmuş ve petrol fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda ise, döviz ihtiyacı artmıştır. Petrol şoku, Türkiye gibi ülkelerin para birimlerinin değerinin düşmesine neden olmuştur. Para biriminin değerinin düşmesi turist harcamalarını etkilediği düşünülmektedir.

Model A de yer alan LM (LS,2013) test sonuçlarına göre *Inoh* değişkeni birim kök içermekte iken serinin birinci farkı alındığında ise 1984 yapısal kırılma tarihi geçerli olmak üzere birim kök içermemekte yani durağan hale gelmektedir. LM (LS,2013) test sonuçlarına *Intr* değişkeni açısından yapısal kırılmanın olduğunu gösteren 1984 tarihi ise Türkiye açısından şu anlama gelebilir: 1982 yılında gerçekleştirilen *Turizm Teşvik Kanunu* ile turizm gelirleri 1983 yılından itibaren, yani

turizme dayalı politikaların yürürlüğü konulmasından itibaren artış gösterdiği döneme denk gelmiştir.

Model C de yer alan ADF (ZA,1992) test sonuçlarına göre *Inoh* için sabit ve trendli seride gecikme sayısı 3 olarak alındığında seri $I(0)$ 'da birim kök içermemektedir. Yani seri durağandır. Gecikme sayısını 2 olarak aldığımızda ise seri $I(1)$ ' de birim kök içermemektedir. *Inoh*'ye göre yapısal kırılmanın olduğunu gösteren 1976 tarihi ise Türkiye açısından şu anlama gelebilir: 1974 yılı Kıbrıs Barış Harekâtının başladığı döneme denk gelmektedir. Kıbrıs Barış Harekâtıyla birlikte yaşanan ekonomik krizle birlikte turizm talebinin etkilenmiş olduğu düşünülmektedir.

Model C için LM (LS, 2013) test sonuçlarına göre *Inoh* için sabit ve trendli seride gecikme sayısı 3 olarak alındığında seri % 5 anlamlılık düzeyinde $I(0)$ 'dır. Yani birim kök içermemektedir. Diğer taraftan *Inoh* serisi Model C de LM (LS, 2013) test sonuçlarına göre gecikme sayısı 3 olarak alındığında % 1 anlamlılık seviyesinde birinci farkında durağandır $I(1)$. *Inoh*'ye ait yapısal kırılma tarihi 1976'dir. Ayrıca söz konusu seri için Model C'de ADF (ZA,1992) ve LM (LS,2013) test sonuçlarından elde edilen yapısal kırılma tarihleri bir birlerini teyit etmektedir. Ayrıca her iki testin sonuçları da %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinden serinin trendini ortaya çıkarmaktadır. Türkiye açısından şu anlama gelebilir: Model C de yer alan ADF (ZA,1992) test sonucunda belirtildiği gibi hem 1973 yılındaki petrol krizi hem de 1974 yılında meydana Kıbrıs Barış Harekâtının etkisinin devam etmesiyle turizmin etkilendiği düşünülmektedir. 1970-1976 arası dönemde parasal, ekonomik krizler turizm değişkenleri üzerine etkilidir. Bu dönemde ortaya çıkan petrol şoku serilerin üzerine önemli etki göstermektedir. 3 gecikme ile 2 gecikme arasında ortaya çıkan fark bu durumu desteklemektedir.

Tablo 18 İki Kırılmalı Birim Kök Testleri

Model AA		LV	P	FD	KT	Kritik Değerler		Durağanlık
Test	Değişkenler					%1	%5	
ADF (NP,2010)	<i>lnts</i>	-4.201	0	-10.801	1981-1998	-5.259	-4.514	I(1)
	<i>lntr</i>	-4.817	1	-8.799	1982-1999	-5.259	-4.514	I(1)
	<i>lnoh</i>	-6.009	3	---	1976-1982	-5.259	-4.514	I(0)
LM (LS,2003)	<i>lnts</i>	-3.034	3	-4.757	1970-1973	-4.545	-3.842	I(1)
	<i>lntr</i>	-2.688	1	-7.019	1972-1982	-4.545	-3.842	I(1)
	<i>lnoh</i>	-1.673	3	-4.083	1969-1973	-4.545	-3.842	I(1)
KPSS (CisS,2007)	<i>lnts</i>	0.073	0	---	1978-2014	0.1214	0.0845	I(0)
	<i>lntr</i>	0.063	0	---	1969-1983	0.1169	0.0834	I(0)
	<i>lnoh</i>	0.139	0	---	1971-1983	0.1169	0.0834	---
Model CC								
ADF (NP,2010)	<i>lnts</i>	-4.595	0	-10.52	1981-1998	-5.949	-5.181	I(1)
	<i>lntr</i>	-4.911	1	-8.727	1982-1998	-5.949	-5.181	I(1)
	<i>lnoh</i>	-6.494	3	-8.715	1982-2002	-5.949	-5.181	I(0)
LM (LS,2003)	<i>lnts</i>	-3.974	0	-9.457	1977-1987	-6.16	-5.59	I(1)
	<i>lntr</i>	-4.109	1	-7.788	1973-1990	-6.41	-5.75	I(1)
	<i>lnoh</i>	-5.896	3	-9.153	1975-1986	-6.16	-5.59	I(1)
KPSS (CisS,2007)	<i>lnts</i>	0.050	0	---	1978-2007	0.1028	0.0749	I(0)
	<i>lntr</i>	0.054	0	---	1975-1993	0.1219	0.0860	I(0)
	<i>lnoh</i>	0.078	0	---	1974-1984	0.1247	0.0899	I(0)

Notlar: P; gecikme sayısını, LV; düzey test istatistik değerlerini, FD; serinin birinci farkına ait istatistik değerlerini, KT; Kırılma tarih/tarihler' ini, I; durağanlık seviyesini göstermektedir. Maksimum gecikme sayısı Akaike bilgi kriterine göre ve 3 olarak belirlenmiştir. Kritik tablo değerlerinin tamamı ilgili makalelerdeki tablo değerlerinden derlenmiştir. Lee ve Strazicich (2003), Lee ve Strazicich (2013) testlerinde Model C'de kritik değerler λ_1 ve λ_2 kesişimleri, CisS (2007) testinde Model A ve Model C için kritik değerler λ_1 ve λ_2 kesişimleri dikkate alınmıştır. λ_1 ve λ_2 değerleri için T_b/T şeklindeki hesaplamadan hareket edilmiştir. Seriler hangi düzeyde durağan yani birim kök içeriyorlar ise yapısal kırılma tarihleri ilgili düzeyde gösterilmiştir.

ADF (NP, 2010) ve LM (LS,2003) birim kök testlerinde serilerin durağanlığı “seri birim kök içermektedir” temel hipoteziyle araştırılmakta ve hesaplanan test istatistiklerinin kritik tablo değerlerinden mutlak olarak büyük olması durumunda, temel hipotez reddedilmekte ve serilerin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

H_0 : Seri durağan değildir. (Birim kök içerir.)

H_1 : Seri durağandır. (Birim kök içermez.)

KPSS (CS, 2007) birim kök testlerinde ise serilerin durağanlığı “seri birim kök içermemektedir” temel hipoteziyle araştırılmakta ve hesaplanan test istatistiklerinin kritik tablo değerlerinden küçük olması durumunda, temel hipotez reddedilememekte ve serilerin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

H_0 : Seri durağandır. (Birim kök içermez.)

H_1 : Seri durağan değildir. (Birim kök içerir.)

Ints serisine ait ADF/NP birim kök test sonuçları ise şu şekildedir; düzeyde mutlak değer içerisinde hesaplan değer test istatistiğinden küçük olduğu için *Ints* değişkeni hem sabitli modelde hem de sabit ve trendli modelde durağan değildir. Yani seri birim kök içermektedir. *Ints* serisinin birinci farkı alındığında ise *Ints* değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Yani seri durağandır. Ayrıca hem Model AA'da hem de Model CC' de ADF/NP birim kök testinde yapısal kırılma tarihleri de birbiriyle aynı tarihi vermektedir. *Ints*'ye göre yapısal kırılmanın olduğunu gösteren 1981 ve 1998 tarihleri ise Türkiye açısından şu anlama gelebilir: Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi 1980 yılında, Türkiye'de yaşanan askeri darbe girişiminin yaşandığı döneme denk gelmektedir. 1998 tarihinde ise; Fransa'da düzenlenen Dünya Kupası Organizasyonu nedeniyle Türkiye olan turist akımında kırılmalar olduğu düşünülmektedir. Ayrıca 1998 yılında, Rusya'nın para birimi olan rublenin değer kaybetmesi sonucunda ekonomik kriz meydana gelmiştir. Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayılarına baktığımızda en çok Rusya vatandaşı görülmektedir. Rusya'da yaşanan ekonomik kriz sonucu Türkiye'nin etkilendiği düşünülmektedir.

Ints serisine ait LM/LS birim kök test sonuçları ise şu şekildedir; düzeyde mutlak değer içerisinde hesaplan değer test istatistiğinden küçük olduğu için *Ints* değişkeni hem sabitli modelde hem de sabit ve trendli modelde durağan değildir. Yani seri birim kök içermektedir. *Ints* serisinin birinci farkı alındığında ise *Ints* değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca boş hipotezi reddetmekte ve serinin birim kök içermediği görülmektedir. Yani seri durağandır. Model AA'da kırılma tarihleri 1970 ve 1973'tür. Model CC' de ise kırılma tarihleri 1977 ve 1987'dir. Testin vermiş oldukları kırılma tarihleri Türkiye açısından şu anlama gelebilir: 1973 yılında yaşanan petrol şokları, ülke ekonomilerini durgunluğa itmesinden dolayı enflasyon rakamlarını yükselmiştir. Bu durum; tüketime konu olan mal ve hizmetlerin satış fiyatını artıracığı için lüks tüketim olan turizmin artan fiyatlardan dolayı etkilediği düşünülmektedir. 1977 yılında, Anarşik olaylar, Kanlı 1 Mayıs, THY'de grev ve Üniversitelerde yaşanan siyasi olaylar, birçok kişinin ölümüne ve yaralanmasına neden olmuştur. Ayrıca THY aldığı grev kararı ile beraber iç ve dış hat seferlerini kısa bir süreliğine durdurmuştur. 1987 yılında, New York ve Dünya Borsalarında "Kara Pazartesi" olarak adlandırılan çöküş (Kasım ayında New York borsasının çökmesi, yaygın banka iflasları ile ABD

ekonomisinin uzun süreli (1987-1991) durgunluğa girmesi) ABD ekonomisinin durgunluğa girmesi ile birlikte turizm sektörünün de içinde bulunduğu pek çok sektör doğrudan etkilenmiştir.

Ints serisine ait KPSS/CS birim kök test sonuçları ise şu şekildedir; düzeyde mutlak değer içerisinde test istatistiği hesaplanan değerden büyük olduğu için *Ints* serisi hem Model AA'da hem de Model CC' de düzeyde durağandır. Yani, seri $I(0)$ 'da birim kök içermemektedir. Model AA'da kırılma tarihleri 1978 ve 2014'tür. Model CC' de ise kırılma tarihleri 1978 ve 2007'dir. Testin vermiş olduğu kırılma tarihleri Türkiye açısından şu anlama gelebilir: Hem Model AA için hem de Model CC için kırılma tarihlerine bakıldığında ortak tarih olan 1978 yılı gözlemlenmektedir. 1978 yılında, Türkiye hükümeti refahı artırmak, ithalat yapmak ve oluşan borçları ödemek için borçlanmaya gitmiştir. Ayrıca alınan borçların istenildiği gibi kullanılmaması ve amacına uymaması finansal krize yol açmıştır. Teste ortaya çıkan kırılma tarihi, 1978 yılında meydana gelen finansal krize denk geldiği anlaşılmaktadır. Model AA ortaya çıkan diğer kırılma tarihi 2014 yıldır. Turizmi geliştirme, turist sayısını ve turizm gelirlerini artırma politika uygulamalarının olumlu sonuç vermesinin etkili olduğu düşünülmektedir. Model CC de yer alan 2007 kırılma tarihi ise, 2006 yılında uluslararası piyasalardaki bozulma ve petrol fiyatlarındaki artış, enflasyona neden olmuş ve 2007 yılında, para politikasının enflasyon üzerinde kısmi başarı elde etmiş olmasına karşın, petrol fiyatlarındaki artış devam etmiştir. Bu artışın devam etmesi küresel krizinin zemini hazırlamıştır.

Ints değişkeni Fourier Birim Kök Testlerinde olduğu gibi yapısal kırılmalı testlerde de $I(0)$ eğilimindedir. Turistlerin kararları; siyasi, politik terör gibi konularda daha kısa süreli karar değişikliklerini ifade etmektedir. Oysa *Intr* ve *Inoh* gibi geliri ilgilendiren veya göz önünde bulunduran değişkenler Ekonomik, siyasi vb. krizlerden daha uzun süreli etkilenmektedir.

Intr serisine ait ADF/NP birim kök test sonuçları ise şu şekildedir; düzeyde mutlak değer içerisinde hesaplan değer test istatistiğinden küçük olduğu için *Intr* değişkeni hem sabitli modelde hem de sabit ve trendli modelde durağan değildir. Yani seri birim kök içermektedir. *Intr* serisinin birinci farkı alındığında ise *Intr* değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Yani seri durağan olmaktadır. Model AA'da

kırılma tarihleri 1982 ve 1999'dur. Model CC' de ise kırılma tarihleri 1982 ve 1998'dir. Testin vermiş oldukları kırılma tarihleri Türkiye açısından şu anlama gelebilir: Daha önce de Tek kırılmalı testlerde ortaya çıkan kırılma tarihlerine bakıldığında hem Model AA da hem de Model CC de yer alan 1982 yılı kırılma tarihiyle örtüşmektedir. Türkiye'de ağırlıklı olarak turizm hareketliliği yaz döneminde gerçekleşmektedir. Yani, turizm talebinin yoğunlaştığı dönemler yaz mevsimidir. 1999 yılının Ağustos ayında meydana gelen depremin turizm gelirlerini etkilediği düşünülmektedir. 1998 yılında ise; daha önce bahsettiğimiz üzere Fransa'da Dünya Kupası Organizasyonu düzenlenmiştir. Ayrıca Rusya krizi yaşanmıştır. Rusya krizi sonucunda Rusya para birimi değer kaybetmiştir. Türkiye'ye en çok ziyaretçi gönderen ülke olan Rusya'da yaşanan kriz, Türkiye'nin turizm gelirlerini etkilediği düşünülmektedir.

Intr serisine ait LM/LS birim kök test sonuçları ise şu şekildedir; düzeyde mutlak değer içerisinde hesaplan değer test istatistiğinden küçük olduğu için *Intr* değişkeni hem sabitli modelde hem de sabit ve trendli modelde durağan değildir. Yani seri birim kök içermektedir. *Intr* serisinin birinci farkı alındığında ise *Intr* değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Yani seri durağan olmaktadır. Model AA'da kırılma tarihleri 1972 ve 1982'dir. Model CC' de ise kırılma tarihleri 1973 ve 1990'dır. Testin vermiş olduğu kırılma tarihleri Türkiye açısından şu anlama gelebilir: 1971 yılında meydana gelen 12 Mart Muhtırası ve Kızıldere olayı gibi siyasi problemler yaşanmıştır. Bu olumsuzluğun akabinde 1972 yılında da etkisini gösterdiği düşünülmektedir. 1982 ve 1973 yılları daha önceki kırılma tarihleriyle örtüşmektedir. 1990 yılı ise, Türkiye'nin komşu ülkelerinde gerçekleşen Körfez Savaşına denk gelmektedir. Turizm faaliyetine katılacak olan bireylerin gideceği turizm bölgesiyle ilgili araştırma yaparken ilk aradıkları kriterlerden bir tanesi güvenlidir. Bu yüzden bir turizm bölgesinde veya turizm bölgesine yakın bölgelerde güvenlik sorunu var ise; bu durum turizm talebini etkilemektedir.

Intr serisine ait KPSS/CS birim kök test sonuçları ise şu şekildedir; düzeyde mutlak değer içerisinde test istatistiği hesaplanan değerden büyük olduğu için *Intr* serisi hem Model AA'da hem de Model CC' de düzeyde durağandır. Yani, seri I(0)'dır. Birim kök içermemektedir. Model AA'da kırılma tarihleri 1969 ve 1983'tür. Model

CC' de ise kırılma tarihleri 1975 ve 1993'tür. Testin vermiş oldukları kırılma tarihleri Türkiye açısından şu anlama gelebilir: Turizme konu olan ürünlerin soyut özellik taşımasından dolayı ürünlerin; broşür, dergi, reklam ve tanıtım gibi materyallerle somutlaştırılması gerekmektedir. Turizm ürününün somutlaştırılması ancak ürünün tanıtımı ve pazarlaması yoluyla olmaktadır. Bu yüzden 1969 yılında, Ay'a ilk ayak basan Apollo mürettebatından Neil Armstrong, Edwin Aldrin ve Michael Collins'in Türkiye'yi ziyaret etmesi Türkiye'nin tanıtımı açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Alman Mark'ının değer kazanması Alman vatandaşlarının yurt dışı seyahatlerinin artmasında etkili olmuştur. 1982 yılında gerçekleştirilen **Turizm Teşvik Kanunu** sayesinde turizm sektörüne verilen önemin arttığı ve bu sayede turizm talebinde bir kırılmanın meydana geldiği düşünülmektedir. 1975 yılında, daha önce de belirttiğimiz gibi Tek kırılmalı birim kök testlerinden Model C de yer alan LM (LS,2013) test sonuçlarıyla örtüşmektedir. Yani, 15 Temmuz 1974 yılında gerçekleşen Kıbrıs Harekâtının olduğu dönemin etkisini göstermeye başladığı düşünülmektedir. 1993 yılında ise; Antalya ve Kuşadası'nda turistlere yönelik terör saldırıları, teröristler tarafından 19 turistin kaçırılması (Güneydoğu Anadolu), Sivas Katliamı gibi doğrudan turistleri hedef alan terör faaliyetlerinin talepte daralma yarattığı düşünülmektedir. Bu ve bunun gibi benzeri durumlar ülke imajını olumsuz etkilemektedir. Bu yüzden yaşanan bu olaylar, Türkiye'nin tercih edilebilirliğini azalttığı düşünülmektedir.

Inoh serisine ait ADF/NP birim kök test sonuçları ise şu şekildedir; düzeyde mutlak değer içerisinde hesaplan değer test istatistiğinden büyük olduğu için **Inoh** değişkeni hem sabitli modelde hem de sabit ve trendli modelde $I(0)$ 'dır. Yani seri birim kök içermemektedir. Diğer bir ifadeyle seri durağandır. Model AA'da kırılma tarihleri 1976 ve 1982'dir. Model CC' de ise kırılma tarihleri 1982 ve 2002'dir. Testin vermiş olduğu kırılma tarihleri Türkiye açısından şu anlama gelebilir: 2001 yılında meydana gelen ekonomik kriz, döviz kurlarının artışı ve devalüasyon Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısının artışında etkili olduğu düşünülmektedir. İç turizm hareketliliği azalırken, dış turizm talebinde canlılık yaşanmıştır. Bu durum etkisini 2002 yılında da göstermeye devam etmiştir.

Inoh serisine ait LM/LS birim kök test sonuçları ise şu şekildedir; düzeyde mutlak değer içerisinde hesaplan değer test istatistiğinden küçük olduğu için **Inoh** değişkeni hem sabitli modelde hem de sabit ve trendli modelde durağan değildir. Yani

seri birim kök içermektedir. *Inoh* serisinin birinci farkı alındığında Model AA'da *Inoh* değişkeni %5 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Model CC' de ise %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Yani seri durağan olmaktadır. Model AA'da kırılma tarihleri 1969 ve 1973'tür. Model CC' de ise kırılma tarihleri 1975 ve 1986'dır. Testin vermiş olduğu kırılma tarihleri Türkiye açısından şu anlama gelebilir: Daha öncede belirttiğimiz gibi 1969 yılında Ay'a ilk ayak basan Apollo mürettebatından Neil Armstrong, Edwin Aldrin ve Michael Collins'in Türkiye'yi ziyaret etmesi Türkiye'nin tanıtımı açısından önemli olduğu düşünülmektedir. 1973 yılında petrol şoklarının etkisinin kırılmalara neden olduğu düşünülmektedir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve yaşanan ekonomik kriz, turizm talebini etkilemiş olabileceği düşünülmektedir. 1986 yılında ise, Sinagog saldırısı düzenlenmiştir. İstanbul'daki Neve Şalom Sinagogu'na düzenlenen saldırıda 21 kişi hayatını kaybetmiş, 4 kişi de yaralanmıştır. Bu durum Türkiye'nin imajına olumsuz etki oluşturduğu düşünülmektedir.

Inoh serisine ait KPSS/CS birim kök test sonuçları ise şu şekildedir; düzeyde mutlak değer içerisinde test istatistiği hesaplanan değerden büyük olduğu için *Inoh* serisi Model CC' de düzeyde durağandır. Yani, seri I(0)'da birim kök içermemektedir. Model AA'da kırılma tarihleri 1971 ve 1983'tür. Model CC' de ise kırılma tarihleri 1974 ve 1984'tür. Testin vermiş olduğu kırılma tarihleri Türkiye açısından şu anlama gelebilir: Türkiye'nin para biriminin 1970 yılında yaklaşık %70 oranında devalüe edilmiştir. Türk lirasının değer kaybetmesi; 1971 yılında, turistlerin yapmış oldukları harcamalar üzerine etkili olduğu düşünülmektedir. Türk lirasının değer kaybetmesi; yabancı turistlerin gelirlerinin devalüe oranından daha düşük seviyelere düşmemesi durumunda, turistlerin yapmış oldukları harcamaları artıracakları düşünülmektedir. 1982 yılında yürürlüğe giren Turizm Teşvik Kanununun yaratmış olduğu etki akabinde 1983 yılında da devam ettiği düşünülmektedir. Daha öncede kırılma tarihi olarak karşımıza çıkan 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtının başladığı döneme denk gelmektedir. 1984 yılında ise, Türkiye açısından şu anlama gelebilir: 1982 yılında gerçekleştirilen **Turizm Teşvik Kanunu** ile turizm gelirleri 1983 yılından itibaren, yani turizme dayalı politikaların yürürlüğü konulmasından itibaren artış gösterdiği döneme denk gelmektedir.

SONUÇ

Turizm sektörü geçmişten günümüze hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için giderek önemini artırmaktadır. Turizm sektörüne verilen önemimin artmasının altında yatan sebep ise turizmin yaratmış olduğu ekonomik ve sosyal etkenler olmuştur. Bu yüzden turizm, dünyada en hızlı büyüyen sektörlerden bir tanesi olmuştur. Turizmin yaratmış olduğu ekonomik etkiler arasında en önemlilerden bir tanesi döviz getirisi sağlaması ve istihdamı artırıcı özelliğinin olmasıdır.

Turizm, ödemeler dengesi açısından görünmeyen ihracat olarak nitelendirilmektedir. Turizmin sağlamış olduğu döviz getirisi, ödemeler dengesini onarıcı etki yaratmakta ve aynı zamanda milli geliri ve refah düzeyini artırıcı etki yaratmaktadır. Turizm sayesinde gerçekleştirilen ihracat mal ve hizmet ihracatından farklı özellik göstermektedir. Turizm, ihracat imkânı bulunmayan bazı ürünlerde ülkenin doğal, tarihi, kültürel değerleri vs. turistler kanalıyla bir dış pazar oluşmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin vazgeçilmezi olan turizm, ülkelerin gelişmemiş bölgelerinin de gelişmesine ve bu sayede bölgesel dengesizliği giderici etki yaratmasına olanak sağlamaktadır.

Turizm sektörünün talep yapısının aşırı esnek olması, turizmin diğer sektörlerle olan bağlantıları nedeniyle çok kırılğan bir yapıya sahiptir. Turizm sektörünün kırılğan bir yapıya sahip olmasından dolayı iç ve dış şoklardan etkilenmektedir. Turizm sektörünü, döviz kurları, askeri darbeler, güvenlik olayları, salgın hastalıklar, iç karışıklıklar, yönetim istikrarsızlıkları, diğer ülkelerle olan siyasi durum, doğal afetler, festivaller ve organizasyonlar gibi çok sayıda etkenler etkilenmektedir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin turizmden kazandığı gelir düşünüldüğünde turizm üzerinde etkili olan şokların iyi analiz edilmesi ve politika yapıcılarının doğru karar vermelerine yardımcı olabileceği düşünülebilir.

Bu bağlamda çalışmanın temel amacı aşağıdaki sorulara cevap aramaktır:

- Turizm sektörünü etkileyen şok türleri nelerdir?
- Türkiye turizmini olumlu veya olumsuz etkileyen şoklar nelerdir?

- Türkiye turizminin temel makro değişkenlerinden olan turist sayısı, turizm gelirleri ve turistlerin yapmış oldukları harcamalar gerçekleşen şoklardan etkileniyor mu?
- Yapılan analizler sonucunda ortaya çıkan kırılma tarihlerinin Türkiye turizmi açısından anlam ve önemi nedir?

Tezde belirlenen bu soruların cevaplarını aramak için 1965-2018 dönemlerine ait turist sayısı, turizm gelirleri ve ortalama harcamalar çeşitli özelliklere sahip farklı birim kök testleri yardımıyla test edilmiştir. Tezde kullanılan değişkenleri sınamak için Fourier Birim Kök Testleri, Tek ve Çift Yapısal Kırılmalı Birim Kök testleri kullanılmıştır.

Fourier fonksiyonu olarak adlandırılan bu yöntemle birlikte süreç, belirli kırılma tarihlerini veya kırılma formunu seçmek yerine (kırılma sayısı ve tarihini seçme sorunsalını elimine ediyor), modeli tahmin etmek için uygun frekans bileşeninin seçilmesine dönüştürülmüştür. Bu yüzden birim kök testinin kırılmalara izin vermesi özellikle modelin deterministik bileşeni için yumuşatılmış bir geçiş sürecini tercih etmektedir. Ayrıca bu yaklaşım yapısal kırılmaların (içsel veya dışsal şokların) yapısının bilinmediği durumlarda dahi doğru bir biçimde modellenmelerine ve bu sayede güvenilir, sapmasız sonuçlar elde edilmesine imkan sağlamaktadır. Bilinen diğer birim kök testlerinin çoğunda bu soruna bir çözüm getirilememekte ve yapısal kırılma tarihi ve sayısı dışsal olarak belirlenmekte ya da formu bilinmemektedir (Sağlam, 2018: 318). Bu yüzden çalışmada Fourier Birim Kök Testleri kullanılmıştır.

Toplumların ekonomik hayatını doğrudan etkileyen önemli değişimlerin (politik krizler, yapısal değişimler, iç karışıklıklar, salgın hastalıklar, savaşlar, doğal afetler gibi) iktisadi zaman serilerine (Enflasyon, döviz kurları, milli gelir gibi) yansımaları halinde ortaya çıkan farklılaşmalar bu dinamiklerin incelenmesine yol açmıştır. Turizm sektörünü etkileyen şok tarihlerinin belirlenmesi alınacak önlem ve uygulanacak politikalar açısından son derece önemlidir. Bu yüzden tezde yapısal kırılmalı birim kök testleri uygulanmıştır.

İlk olarak Fourier birim kök testleriyle serilerin durağan olup olmadığı sınanmıştır. FADF ve FGLS birim kök sonuçlarına bakıldığında *Ints* serisinin

düzeyde, sabitli modelde birim kök içermekteyken sabit ve trendli modelde birim kök içermediği anlaşılmaktadır. Ancak *Intr* ve *Inoh* serileri düzeyde hem sabitli modelde hem de sabit ve trendli modelde birim kök içermektedir. Yani FADF ve FGLS testlerine göre turist sayıları şoklardan etkilenmemektedir. FADF, FGLS ve FKPS testlerinde *Intr* ve *Inoh* serileri düzeyde durağan olmamakta fakat serilerin birinci farkı alınca durağan hale gelmektedir. Turizm gelirleri ve ortalama harcama değişkenleri şoklardan etkilenmektedir. Turizm değişkenlerinin şoklardan etkilendiği fakat bu etkinin uzun dönemde sona erdiği yapılan analizde ortaya çıkmıştır. Yani Türkiye’de turizme yönelik ortaya çıkan deprem, döviz kuru, finansal krizler, siyasi şokların tamamının kısa dönemde devam ederken uzun dönemde ortadan kalktığını göstermektedir.

İkinci olarak, uygulanan analiz yönteminde çalışma tek kırılmalı birim kök testleriyle sınanmıştır. Bu analiz sayesinde kırılma tarihleri elde edilmiştir. ADF(ZA,1992) Birim kök test sonuçlarına göre: *Intr*, *Intr* ve *Inoh* serileri sabitli modelde düzeyde durağan değildir. Fakat serilerin birinci farkı alındığında seriler durağanlaşmaktadır. Kısaca ADF testine göre turizm değişkenleri şoklardan etkilenmektedir. LM(LS,2013) Birim kök test sonuçlarına göre *Intr*, *Intr* ve *Inoh* serileri sabitli modelde düzeyde durağan değildir. Fakat *Intr* ve *Inoh* serilerin birinci farkı alındığında seriler durağanlaşmaktadır. Yalnız *Intr* değişkeninin birinci farkında da seri durağanlaşmamıştır. Şoklar, *Intr* serisi üzerine hala etkisini devam ettirmektedir.

ADF(ZA,1992) Birim kök test sonuçlarına göre: *Intr* ve *Intr* serileri sabit ve trendli modelde düzeyde durağan değildir. Fakat serilerin birinci farkı alındığında seriler durağanlaşmaktadır. *Inoh* serisi ise sabit ve trendli modelde düzeyde durağandır. LM (LS,2013) Birim kök test sonuçlarına göre: *Intr* ve *Intr* serileri sabit ve trendli modelde düzeyde durağan değil fakat birinci farkı alındıklarında durağanlaşmaktadır. *Inoh* serisi ise sabit ve trendli modelde seviyede durağanlaşmaktadır. Şokların *Inoh* serisinin üzerine etkisi daha ılımlıdır. *Inoh* serisi hem ADF hem de LM testlerinde sabit ve trendli modelde seviyede durağan halindedir. Ortalama harcamalar, ADF ve LM testlerinin sabit ve trendli modellerinde şoklardan etkilenmemektedir. Ayrıca turist sayısı, turizm gelirleri ve ortalama harcamaların

değişkende kullanıldığı testin vermiş olduğu kırılma tarihleri birbirine yakın hatta aynı olduğu gözlemlenmiştir. Aynı şekilde turizm değişkenleri üzerine etkili olan şokların etkisinin uzun dönemde ortadan kalktığı söylenebilmektedir.

Üçüncü olarak, uygulanan analiz yönteminde çalışma çift kırılmalı birim kök testleriyle sınanmıştır. Bu analiz sayesinde iki kırılma tarihleri ortaya çıkmıştır. ADF(NP, 2010) test sonuçlarına göre: *lnoh* serisi sabitli modelde seviyede durağandır. Fakat *lntr* ve *lnts* serileri ise birinci farkında durağan hale gelmektedir. ADF testine göre ortalama harcamalar şoklardan etkilenmemektedir. LM(LS,2003) test sonuçlarına göre: tüm seriler sabitli modelde seviyede durağan değildir. Fakat serilerin birinci farkı alındığında sabitli modelde durağan hale gelmektedir. LM serisine göre seriler sabitli modelde şoklardan etkilenmektedir. KPSS(CisS,2007) test sonuçlarına göre: *lnts* ve *lnoh* serileri sabitli modelde düzeyde durağandır. KPSS testine göre turist sayısı ve ortalama harcamalar şoklardan etkilenmemektedir.

ADF(NP, 2010) test sonuçlarına göre: *lnoh* serisi sabit ve tendli modelde seviyede durağandır. Fakat *lntr* ve *lnts* serileri sabit ve trendli modelde ise birinci farkında durağan hale gelmektedir. LM(LS,2003) test sonuçlarına göre: tüm seriler sabit ve trendli modelde seviyede durağan değildir. Fakat serilerin birinci farkı alındığında sabitli ve trendli modelde durağan hale gelmektedir. LM testine göre serilerin tamamının şoklardan etkilendiği görülmektedir. KPSS(CisS,2007) test sonuçlarına göre: *lntr*, *lnts* ve *lnoh* serileri sabit ve trendli modelde düzeyde durağandır. KPSS testine göre turizm gelirleri, turist sayısı ve ortalama harcamalar sabit ve trendli modelde şokların etkisine maruz kalmamaktadır.

Tek ve Çift Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testlerinin kırılma tarihlerine bakıldığında genellikle aşağıda yer alan tarihler göze çarpmaktadır:

1970: Devalüasyon

1973: Petrol Krizi

1974: Kıbrıs Harekâtı

1980'li Yıllar: Türkiye'de Kitle Turizmin Etkisi

1980: Askeri Darbe

1982: Turizm Teşvik Kanunu

1984: Turizm Teşvik Kanununun Etkileri

1999: 17 Ağustos Depremi

2002: 2001 Krizinin Etkileri (Devalüasyon)

Türkiye açısından kırılma tarihleri göz önünde bulundurulduğunda, Sivri (2010)'nin tek ve çift kırılmalı birim kök test bulguları ile bu tezin yapısal kırılmalı birim kök test bulguları örtüşmektedir.

Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testlerinin vermiş olduğu kırılma tarihleri Türkiye açısından değerlendirildiğinde politika yapıcıların aşağıdaki önerileri dikkate alması önem arz etmektedir:

Yapısal kırılma tarihleri ağırlıklı olarak politik sorunların, ekonomik krizlerin ve güvenlik sorunların oluştuğu dönemi işaret etmektedir. Politik sorunlar, ekonomik krizler ve terör olayları gibi güvenlik problemleri turizm sektörünü olumsuz etkilemektedir. Bu durum; turist sayısında azalmaya neden olmakta ve akabinde turizm gelirlerini azaltmaktadır. Turizm gelirinin azalması ise dış ticaret açığının artmasına, istihdamın ve ekonomik büyümenin azalmasına neden olabilecektir. Politika yapıcılarının; politik sorunları, ekonomik krizleri ve güvenlik sorunlarını engelleyici önlemleri alması gerekmektedir.

Turizm sektörüne konu olan ürünlerin somutlaştırılması güçtür. Bu yüzden turizm sektörüne yönelik yapılacak tanıtım ve pazarlama konusuna önem verilmesi gerekmektedir.

Turizm talebinin esnek yapısından dolayı tüketici tercihleri sürekli değişmektedir. Bu yüzden sürekli olarak tüketici tercihleri takip edilmeli ve aynı zamanda alternatif turizm faaliyetlerine yönlendirilmesi turizmin gelişmesi açısından önemli olmaktadır. Böyle Türkiye turizmi talep şoklarının olumsuz etkilerinden en az derecede etkilenmiş olacaktır.

Politika yapıcılarının turizm faaliyetine katılacak bireylerin taleplerini doğru bir şekilde tahmin etmesi hem turizm sektörü hem de turizme bağlı sektörleri etkileyecektir. Bu sayede turizm sektörü değişen tüketici tercihlerine anında cevap verebilecektir. Turizm sektörünün temel arz kaynağı olan doğanın yavaş yavaş yok olması, tüketicilerin farklı deneyimler yaşamak istemesi, rekabet edilebilir turizm sektörünün varlığı için politika yapıcıların alternatif turizm türlerini geliştirmesi ve

tanıtması gerekmektedir. Alternatif turizmin yanı sıra festivaller ve organizasyonlara gereken önem verilmelidir.

KAYNAKÇA

ACAR, Tuğçe (2018). “Regresyon Modellerinde Kademeli Kırılma ve Bir Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

AKABABA, Atilla ve diğerleri (2017). **Turizm İşletmeciliği Endüstriyel ve Yönetmel Boyutlar**, 1. Basım, Ankara: **Detay Yayıncılık**.

AKIN, Aliye, Mustafa Yaşar Şimşek ve Adnan Akın (2012). “Turizm Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, 4(7), 63-81.

AKTAŞ, Cengiz (2005). “Türkiye’nin Turizm Gelirini Etkileyen Değişkenler İçin En Uygun Regresyon Denklemi Belirlenmesi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 6(2), 163-174.

AKTÜRK, İsmail ve Mesut Albeni (2002). “Doğal Afetlerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: 1999 Yılında Türkiye’de Meydana Gelen Depremler ve Etkileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, 7(1), 1-18.

ALİYEV, Anar (2014). “Türkiye İmajının Turizm Talebine Etkisi: Arap Ülkelerinden Gelen Turistler Üzerine Bir Araştırma”, Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü**.

ALY, Hassan ve Mark C. Strazicich (2000). “Terrorism and Tourism: Is the Impact Permanent or Transitory? Time Series Evidence From Some MENA Countries”, 1-14.

ARI, Ayşe ve Burcu Özcan (2015). “Tüketim-Gelir Oranının Durağanlığı: Türkiye örneği”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 33(3), 23-46.

AYAZ, Nurettin (2016). “Ekonomik Krizlerin Turizm Sektörüne Olan Etkileri Üzerine Bir İnceleme”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 15(59), 1360-1371.

AYDEMİR, Burhan ve Sultan Nazmiye Kılıç (2017). “Dünyada ve Türkiye’de Üçüncü Yaş Turizm”, www.yyusbedergisi.com, (05.012020).

BAHAR, Ozan (2007). “Bölgesel Kalkınmada Turizm Sektörünün Ekonomik Açıldan Yeri ve Önemi”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 19, 19.

BAHAR, Ozan ve Metin Kozak (2012). **Turizm Ekonomisi**, 5. Basım, Ankara: **Detay Yayıncılık**.

BECKER, Ralf, Walter Enders ve Junsoo Lee diğerleri (2004). “A Stationarity Test in The Presence of An Unknown Number of Smooth Breaks”, **University of Alabama and University of Manchester**, 381-409.

BERBER, Metin ve Ersan Bocutoğlu (2013). **Genel Ekonomi**, 1. Basım, Bursa: **Ekin Basım Yayın Dağıtım**.

BOZKURT, Kurtuluş ve Aytaç Pekmezci (2015). “Turizm Talebi ve Döviz Kuru Şokları: Türk Turizm Sektörü İçin Ekonometrik Analiz”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 10(2), 91-105.

BOZKURT, Kurtuluş ve Ozan Bahar (2015). “Talep Şokları: Türk Turizm Sektörü İçin Bir Analiz”, **Turizm Araştırma Dergisi**, 25(1), 29-41.

BROWNE, Rudolph ve Laisha Edwards (2009). “Tourism And Unexpected Shocks”, **Department of Economics University of the West Indies Cave Hill Campus**, 17.

BULUT, Erol (2000). “Türk Turizminin Dünyadaki Yeri ve Dış Ödemeler Bilançosuna Etkisi”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 3, 71-85.

CARRION-İ-SILVESTRE, Josep Lluís ve Andreu Sansó (2007). “The KPSS Test With Two Structural Breaks”, **Span Econ Rev**, 9, 105-127.

COŞKUN, İnci Oya (2011). “Türkiye Turizm Endüstrisinde Talep Oynaklıklarının Çok Değişkenli GARCH (MGARCH) Modelleri İle Analizi”, Doktora Tezi, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

CÜNTAY, Muhammet (2019). “İstanbul Destinasyonunda Yaşanan Terör Olaylarının Turizm ve Hotelcilik Sektöründe Yarattığı Kriz, Sorunlar Ve Çözüm Önerileri”, Yüksek Lisans Tezi, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

ÇAĞLAR, Abdullah Emre (2015). “Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testlerinin Küçük Örneklem Özelliklerinin Karşılaştırılması”, Yüksek Lisans Tezi, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

ÇAĞLAR, Abdullah Emre ve Mehmet Mert (2017). “Türkiye’de Çevresel Kuznets Hipotezi ve Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Karbon Salımı Üzerine Etkisi: Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Yaklaşımı”, **Yönetim ve Ekonomi**, 24(1), 21-38.

ÇEKEN, Hüseyin (2003). **Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Türkiye Turizmi**, 1. Basım, İstanbul: **Değişim Yayıncılık**.

ÇEKEN, Hicran (2016). “Terör Olaylarının Turizme Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, Yüksek Lisans Tezi, **Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

ÇELİK, Nur (2014). “Sürdürülebilir Turizm Uygulamalarının Turizm Talebi Üzerine Etkileri: Muğla Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

ÇELİK, Selahattin (2018). “Alternatif Turizm”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 11(56), 193-204.

ÇEPNİ, Elif (2012). **Ekonomik Göstergeler ve İstatistikler Rehberi**, 5. Basım, Ankara: **Seçkin Yayıncılık**.

ÇETİ, Buse ve Kurban Ünlüöner (2019). “Salgın Hastalıklar Sebebiyle Oluşan Krizlerin Turizm Sektörü Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi”, **Turizm Fakültesi Dergisi**, 22(2), 109-128.

ÇIKIN, Ayhan, Hüseyin Çeken ve Metin Uçar (2009). “Turizmin Tarım Sektörüne Etkisi, Argo-Turizm ve Ekonomik Sonuçları”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, 15(1), 1-8.

ÇOBAN, Berhan ve Esin Firuzan (2019). “Convergence and Cointegration Analysis under Structural Breaks: Application of Turkey Tourism Markets”, **Sosyoekonomi**, 27(39), 95-110.

ÇOBAN, Ömer, Mustafa Doğan ve Ozan Kaya (2017). “Etkinliklerin Mevsimsellik Sorununun Çözümünde Araç Olarak Kullanılması: Bozcaada Örneği”, **Journal Tourism And Gastronomy Studies**, 5(4), 347-359.

ÇÜTÇÜ, İbrahim ve Muhammed Yaşar (2019). “Ekonomik Büyüme ile Dış Ticaret Politikaları Arasındaki İlişki: Yapısal Kırılmalı Testlerle Ekonometrik Bir Analiz”, **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 33(1), 265-282.

DELİCE, Güven (2003). “Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 20, 57-81.

DEMİR, Memduh Alper (2019). “Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri Çerçevesinde Türkiye İçin Cari Açık Sürdürülebilirliği”, **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi**, 54(1), 261-263.

DİNÇ, Mehmet (2018). “Petrol Fiyatlarındaki Dalgalanmalar İle Türkiye'nin Temel Makroekonomik Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Analizi”, Doktora Tezi, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

DİNLER, Zeynel (2011). **İktisat**, 3. Basım, Bursa: **Ekin Basım Yayın Dağıtım**.

DOĞAN, Uysal, Savaş Erdoğan ve Mehmet Mucuk (2004). “Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: (1992-2003)”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 4(8), 162-170.

DURGUN, Ayşe (2010). “Ekonomik Krizlerin Turizm Sektörüne Etkileri 2008 Küresel Krizinin Antalya Konaklama İşletmelerine Etkilerinin Analizi”, Doktora Tezi, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

EBAN, Fatma (2017). “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkileri:2000-2015 Dönemi Üzerine Bir Araştırma”, Yüksek Lisans Tezi, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

ENDERS Walter ve Junsoo (2012). “The flexible Fourier form and Dickey–Fuller type unit root tests”, **Economics Letters**, 117, 196-199.

ERCANİK, Ceyda (2003). “Türkiye’de Yat Turizminin Coğrafya Açısından İrdelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi Coğrafya Beşeri ve İktisadi**.

FURMOLLY, Ahmad Wali (2017). “The Role Of Tourism On The Economic Growth Of Turkey (1963-2015)”, Master’s Thesis, **Dokuz Eylül University Graduate School Of Social Sciences**, 69.

GÖÇER, İsmet ve Nur Aydın (2016). “Türkiye’de Sağlık Değişkenlerinin Turizm Gelirine Etkisi: Çoklu Yapısal Kırılmalı Bir Analiz”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 6(1), 777-800.

GÖKÇE, Mustafa (2015). “Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri Ve İşsizlik Histerisi Üzerine Uygulaması”, Yüksek Lisans Tezi, **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

GÖNEN, İbrahim (2004). “Dönemsel Olayların Turizm Ekonomisine Etkileri ve Çözüm Önerileri” Doktora Tezi, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

GÖVDELİ, Tuncer (2018). “Türkiye’de Turizm, İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Maki Eşbütünleşme Ve Bootstrap Nedensellik Analizi 1”, **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 8(16), 571-586.

GÜNEL, Özgür Devrim (2009). “Mevsimsellik, Mevsimsellik İstihdam, Örgütsel Bağlılık: Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma”, **İşletme Fakültesi Dergisi**, 10(2), 197-217.

GÜRİŞ, Burak (2011). “ Are Shocks to Tourism Revenues Permanent or Transitory? The Turkey Case”, **International Journal of Ecological Economic&Statistics**, 20(11), 69-74.

GÜVENEK, Burcu ve Volkan Alptekin (2015). “Turistlere Yönelik Terör Saldırılarının Turizme Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, 17(1), 21-38.

HABİBİ, Fateh, Khalid Abdul Rahim ve Lee Chin (2008). “United Kingdom and United States Tourism Demand for Malaysia: A Cointegration Analysis”, www.researchgate.net, (15.01.2020).

HACIEVLİYAGİL, Nuri (2015). “Temel Makro Değişkenlerle İlişkisi: Türkiye ve BRICS Ülkeleri Karşılaştırması”, Doktora Tezi, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

HACIMUSTAFAOĞLU, Mustafa ve Özge Önürmen (2018). “Enfeksiyon Hastalıkları Pratiğinde Salgın Tanımlanması”, **Klinik İpuçları**, 12(4), 172-173.

İŞİK, Özden ve diğerleri (2012). “Afet Yönetimi ve Afet Odaklı Sağlık Hizmetleri”, **Okmeydanı Tıp Dergisi**, 28(2), 82-123.

İŞİK, Nalan ve Eda Dineri (2018). **Makroekonomik Göstergelerle Turizm Ekonomisi**, 1. Basım, Ankara: Nobel Yayıncılık.

KABADAYI, Burhan (2013). “Türkiye Konjonktür Dalgalanmaları ve Rejim Değişim Analizi”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 9(19), 107-120.

KAMIŞLI, Melik (2015). “Finansal Krizlerde Borsa İstanbul Alt Sektörleri Arasındaki Oynaklık Yayılımı; Yön, Frekans Boyutu ve Şoklar Bağlamında Analiz”, Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

KARATAŞ, Muhammed ve Serap Babür (2013). “Gelişen Dünya’da Turizm Sektörünün Yeri”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 5(25), 24.

KARUL, Çağın (2016). “Esnek Fourier Fonksiyonlu Yeni Bir Panel Birim Kök Testi Önerisi ve OECD Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

KAYA, Ertuğrul (2019). “Terörün Türk Turizmine Etkileri: Mardin ve Diyarbakır Örnekleri”, Yüksek Lisans Tezi, **Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

KILIÇ, Burhan ve Alper Kurnaz (2010). “Alternatif Turizm ve Ürün Çeşitliliği Oluşturmada Ekolojik Çiftlikler: Pastoral Vadi Örneği”, **İşletme Araştırmaları Dergisi**, 2(4), 39-56.

KILIÇ, Yalın (2014). “Turizm sektörü İstihdamının Eğitim Durumu ve İnsan Gücü Planlaması”, **Eğitim Bilimleri Araştırması Dergisi**, 4(1), 419-439.

KILIÇARSLAN, Engin (2016). “Döviz Kuru ve Makroekonomik Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, **Hittit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

KOÇTEPE, Emel (2019). “Türkiye’de Turizm Talebinin Belirleyicileri: Panel Veri Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

KOZAK, Nazmi, Meryem Kozak ve Metin Kozak (2015). **Genel Turizm**, 18. Basım, Ankara: **Detay Yayıncılık**.

LEAN, Hooi Hooi ve Russel Smyth (2011). “Asian Financial Crisis, Avian Flu And Terrorist Threats: Are Shocks To Malaysian Tourist Arrivals Permanent Or Transitory?”, **Monash University Department of economics**, 11(6), 1-26.

LEE, Junsoo ve Mark Strazicich (2013). “Minimum LM Unit Root Test With One Structural Break”, **Economics Bulletin**, 33(4), 2483-2492.

LÜLECİ, Abdullah (2009). “İşgal İstanbul’unda Salgın Hastalıklar (1918-1922)”, Yüksek Lisans Tezi, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

METİN, Murat (2013). “Türkiye Turizm Talebinin Ekonometrik Modellemesi”, Yüksek Lisans Tezi, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

MUCUK, Mehmet, Ceyhan Can Özcan ve İbrahim Özmen (2019). “Asymmetric Causality Test for Budget Deficit and Economic Growth: The Case of Turkey”, **Second International Conference on Advanced Research in Business, Management & Economics**, Munich, Germany, 6-8 December.

MURAT, Sedat, Şener Sefer ve Veli Yılcı (2014). “İktisadi Krizler, Doğal Afetler, Terör Faaliyetleri Türkiye’ye Gelen Turistler Üzerinde Etkili Mi?”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, 63, 1-15.

MURSALOV, Mirza (2009). “Bir Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Olarak Kış Turizmi ve Kış Turizmi Açısından Azerbaycan’ın Guba– Haçmaz Turizm Bölgesinin Arz Potansiyeli”, Yüksek Lisans Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

NARAYAN, Paresh Kumar (2014). “Are Shocks To Tourism Transitory At Business Cycle Horizons?”, **Applied Economics**, 43, 2071-2077.

OLCAY, Atınç ve Nalan Albuz (2016). “İnanç Turizmi ve Türkiye Turizmine Katkısı”, www.researchgate.net, (05.012020).

ORDU, Metin (2008). “Ödemeler Bilançosundaki Dengesizliklerin Ekonomik Gelişme Üzerine Olan Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

OVALI, Pınar Kısa (2007), “Kitle Turizmi ve Ekolojik Turizmin Kavram, Mimari ve Çevresel Etkiler Bakımından Karşılaştırılması”, **Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi**, 2(2), 64-79.

ÖGER, Adem (2011). “İç Anadolu Bölgesi’ndeki Kaplıca ve Termal Tesislerin Türk Sağlık Turizmi İçindeki Yeri”, **Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri**, Nevşehir, 173-177.

ÖNCEL, Abidin, Veysel İnal ve Mustafa Torusdağ (2016). “Türkiye’de Reel Döviz Kuru – Turizm Gelirleri İlişkisi: 2003 – 2015 Dönemi İçin Ampirik Bir Uygulama”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2, 125-142.

ÖZCAN, Burcu (2012). “İşsizlik Histerisi Hipotezi OECD Ülkeleri İçin Geçerli Mi? Yapısal Kırılmalı Birim Kök Analizi”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Üniversitesi Dergisi**, 40, 95-117.

ÖZCAN, Ceyhun Can (2013). “Turizm Talebini Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi”, Doktora Tezi, **Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

ÖZCAN, Ceyhun Can ve Orhan Çoban (2013). “Türkiye’de Turizm Gelirleri - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010)”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8(1), 243-261.

ÖZCAN, Ceyhun Can ve İbrahim Özmen (2016). “Terör ve Turizm İlişkisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi: AB ve MENA Örneği” **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 9(4).

ÖZCAN, Ceyhun Can, Günay Özcan ve Ekrem Damar (2019). **Genel Ekonomi**, 1. Basım, Çanakkale: **Paradigma Akademi**.

ÖZCAN, Mehmet (2009). “Yapısal Kırılma Altında Eşik Birim Kök Testlerinin İncelenmesi”, Doktora Tezi, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi**.

ÖZER, Mustafa ve Mustafa Kırca (2014). “Turizm Gelirleri, İhracat ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi”, **III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi**, 684-707.

ÖZTÜRK, Yüksel ve İrfan Yazıcıoğlu (2002). “Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma”, www.gazi.edu.tr, (05.012020).

ÖZTÜRK, Yüksel ve Erdem Şimşek (2013). “Politik İstikrarsızlıkların Turistlerin Destinasyon Seçimine Etkisi Üzerine Bir Araştırma”, **Journal of Tourism Gastronomy studies**, 1(2), 15-25.

PAKSOY, Perihan ve Nurdan Çolakoğlu (2010). “Ekonomik Kriz Dönemlerinde Turizm ve Seyahat Endüstrisinin Tutumu”, **International Conference On Eurasian Economies**, 344-350.

PARASIZ, İlker (2006). **İktisadın ABC' si**, 9. Basım, Bursa: **Ezgi Kitapevi**.

PERLES-RİBES, Jose Francisco ve diğerleri (2013). "Economic crisis and tourism competitiveness in Spain: permanent effects or transitory shocks?", **Current Issues in Tourism**, 1-25.

SAĞLAM, Yağmur (2018). "Fisher Hipotezi'nin Fourier Yaklaşımı ile Testi: Gelecek-11 Ülke Grubu Örneği", **Journal of Yasar University**, 13(52), 316-321.

SAĞLAM, Yağmur ve Apostolos Ampountolas (2020), "The effects of shocks on Turkish tourism demand: Evidence using panel unit root test", **Tourism Economics**, 1-8.

SALEH, Ali, Reetu Verma ve Ranjith Ihalanayake (2010). "Are External Shocks Permanent Or Transitory? Ananalysis Of Visitor Arrivals To Thailand?", **University of Wollongong Research Online**, 1-12.

SARI, Aydın (2012). "Türk Turizmin Dünya Turizmindeki Yeri ve Türkiye Ekonomiyeye Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

SİVRİ, Uğur (2010). "Şokların Yabancı Ziyaretçi Sayısı ve Yabancı Ziyaretçi Harcamaları Üzerindeki Etkisi Kalıcı Mıdır ?", **Tisk Akademi**, II, 221-237.

SMYTH, Russel, Ingrid Nielsen ve Vinod Mishra (2006). "I have Been To Bali Too' (And I Will Be Going Back): Are Terrorist Shocks To Bali's Tourist Arrivals Permanent Or Transitory?", **Monash University Department of economics**, 24, 1-16.

SONGUR, Mehmet (2019). "Yapısal Kırımlar Altında Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezinin Geçerliliği: Avrasya Ülkeleri Örneği", **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 9(17), 5687-585

SÖNMEZ, Bülent (2012). "Türk Turizminin Dünya Turizmindeki Yeri Türkiye Ekonomisine Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

ŞAHİN, Dilek ve Ali Turhan Bayram (2018). **Turizm Ekonomisi**, 1.Basım, İstanbul: **Değişim Yayınları**.

ŞEN, Ali ve Mustafa Şit (2015). "Reel Döviz Kurunun Türkiye'nin Turizm Gelirleri Üzerindeki Etkisinin Ampirik Analizi", **Journal of Yasam Üniversitesi**, 10(40), 6752-6762.

ŞENER, Yekta (2012). "Terör ve Turizm İlişkisi: Türkiye Üzerine Yansımalar", Yüksek Lisans Tezi, **Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

ŞİMŞEK, Erdem (2012). "Politik İstikrarsızlıkların Turistlerin Destinasyon Seçimine Etkisi Üzerine Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü**.

ŞİT, Mustafa (2016). "Türkiye'de Turizm Sektörünün İstihdama Katkısı", **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, 7(1), 101-117.

TANRIÖVER, Banu (2008). "İktisadi Şoklar ve Asimetrik Analizi", Yüksek Lisans Tezi, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

TAŞAR, İzzet (2016). **İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Uygulamaları**, 1. Basım, Konya: **Çizgi Kitapevi**.

TATOĞLU, Ferda Yerdelen (2009). “Reel Efektif Döviz Kurunun Durağanlığının Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Testleri Kullanılarak Sınanması”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 10(2), 310-323.

TEKİN, İpek (2018). “Türkiye’de İşsizlik Histerisi: Fourier Fonksiyonlu Durağanlık Sınamaları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 33(1), 97-127.

TERZİOĞLU, Mustafa (2014). “Turizm Endüstrisinde Geri Bağlantılar ve Ekonomik Sızıntılar: Marmaris Otelcilik Endüstrisi Örneği”, Doktora Tezi, **Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

TIRAŞOĞLU, Muhammed ve Burcu Yıldırım (2012). “Yapısal Kırılma Durumunda Sağlık Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, **Electronic Journal of Vocational Colleges**, Aralık, 111-117.

TIRAŞOĞLU YILDIRIM, Burcu (2014). “Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri İle OECD Ülkelerinde Satın Alma Gücü Paritesi Geçerliliğinin Testi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi**, 20, 68-87.

TOPALLI, Nilgün (2015). “Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: 1963-2011”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, 14, 339-352.

TUNA, Gülfer ve Mahmut Öztürk (2016). “Piyasa Etkinliğinin Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri ile İncelenmesi: Türkiye Pay Senedi Piyasası Uygulaması”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, 16, 548-559.

TURANLI, Münevver ve Elif Güneren (2003). “Turizm Sektöründe Talep Tahmin Modellemesi”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi**, 2(3), 13.

TUTAR, Filiz ve diğerleri (2013). “Turizm Sektörünün İstihdam Üzerine Etkileri”, **Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi**, 2(4), 14-27.

UĞUZ ÇELİK, Sabriye ve Ferhat Toptaş (2011). “Döviz Kuru Oynaklığı Turizm Talebi İlişkisi: 1990-2010 Türkiye Örneği”, **Anadolu International Conference in Economics II**, 15(17), 11.

UĞUZ, Sabriye Çelik (2014). “Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Turizmin Önemi”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 16(26), 18-22.

ULUCAK, Recep ve David Lin (2017). “Persistence of policy shocks to Ecological Footprint of the USA”, **Ecological Indicators**, 80, 337-343.

ÜNLÜÖNEN, Kurban, Mikail Kara ve Cüneyt Tokmak (2008). “Turizmde Mevsimlik Talep Dalgalanmalarının Azaltılmasında Futbol Organizasyonlarının Etkisi”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 7(24), 313-324.

ÜNLÜÖNEN, Kurban ve Salih Zeki Şahin (2011). “Turizmde İstihdam”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 10(31), 1-25.

ÜNLÜÖENEN, Kurban, Ahmet Tayfun ve Arzu Kılıçlar (2015). **Turizm Ekonomisi**, 5. Basım, Ankara: **Nobel Yayıncılık**.

VILLANUEVA, Eduardo Torres (2009). Sectorial Observatory, **Mexico Economic Researc Departmen**, 1-5.

World Travel & Tourism Council, Impact Of The Ebola Epidemic On Travel & Tourism.

YALÇINKAYA, Ömer (2019). “Türkiye Ekonomisinde Dış Borçların Sürdürülebilirliğinin Analizi: Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Birim Kök Testlerinden Kanıtlar (1970-2018)”, **Maliye Dergisi**, 176, 27-51.

YARDI, Zehra (2018). “Terörün Turizm Sektörüne Etkisi ve Kriz Yönetimi”, Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

YAVUZ ÇİL, Nilgün (2006). “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma Ve Nedensellik Analizi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 7(2), 162-171.

YENİŞEHİRLİOĞLU, Emirhan, Hamide Salha ve Sedat Şahin (2013). “Politik Krizlerin Turizm Talebi Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma (Mısır Turizmi)”, **Akademik Turizm ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 1(1), 56-69.

YEŞİLTAS, Murat, İlker Öztürk ve Fatih Türkmen (2008). “Terör Faaliyetlerinin Turizm Sektörüne Etkilerinin Çözüm Önerileri Perspektifinde Değerlendirilmesi”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, X(1), 175-189.

YILANCI, Veli (2009). “Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 10(2), 324-335.

YILDIRIM, Cengizhan (2005). “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisindeki Yeri”, Yüksek Lisans Tezi, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

YILDIRIM, Burcu (2010). “Yapısal Kırılma Durumunda Birim Kök Testleri ve Gelir Yakınsaması Analizi: Avrupa Birliği’ne Üye ve Adaylar Ülkeler İçin”, Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

YILDIZ, Zafer ve Gökhan Kalağan (2008). “Alternatif Turizm Kavramı ve Çevresel Etkileri”, **Yerel Siyaset Dergisi**, 35, 42-44.

YILDIZ, Zafer (2011). “Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, 3(5), 54-71.

YÜCEL, Burcu (2008). “Turizm Sektörünün İktisadi Kalkınmaya Etkisi ve Doğu Karadeniz Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

YÜCEL, Ali Gökhan (2019). “Konjonktür Dalgalarının Belirleyicileri: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Uygulamalı Bir Analiz”, Doktora Tezi, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.

ZENGİN, Burhanettin (2010). “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Reel ve Moneter Etkileri”, **Akademik İncelemeler Dergisi**. 5(1), 102-126.

ZORTUK, Mahmut ve Seyhat Bayrak (2013). “ Seçilmiş Ülkelere Göre Türkiye’nin Turizm Talebi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi**, 19, 38-58.

İnternet Adresli Kaynaklar:

www.tursab.org.tr

<https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/turizm-geliri>

(Erişim Tarihi: 17.05.2019)

www.tursab.org.tr

<https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/dis-ticaret-aciklarinin-kapatmada-payi>

(Erişim Tarihi: 17.05.2019)

www.ktb.gov.tr

<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>

(Erişim Tarihi: 17.05.2019)

www.bbc.com

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/03/120321_hostage_release

(Erişim Tarihi:19.07.2019)

www.bbc.com

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/08/100823_manila_hijack

(Erişim Tarihi:19.07.2019)

www.haber7.com

<http://www.haber7.com/afrika/haber/1354071-nepalde-79-buyuklugunde-deprem>

(Erişim Tarihi:19.07.2019)

www.haber7.com

<http://www.haber7.com/guncel/haber/322056-dunya-tarihinde-en-buyuk-9-deprem>

(Erişim Tarihi:19.07.2019)

www.haber7.com

<http://www.haber7.com/guncel/haber/1257156-hint-okyanusu-depremi-ve-tsunamisinin-10-yildonumu>

(Erişim Tarihi:19.07.2019)

www.haber7.com

<http://www.haber7.com/guncel/haber/2079783-17-agustos-depreminin-17yili>

(Erişim Tarihi:19.07.2019)

www.cnnturk.com.tr

<https://www.cnnturk.com/dunya/fukusima-18-bin-kisinin-hayatina-son-verdi?page=1>

(Erişim Tarihi:19.07.2019)

www.ttyd.org.tr

<http://ttyd.org.tr/Uploadfiles/DocumentFiles/c3b19803-24c8-4bab-9552-e717d8c890eb.pdf>

(Erişim Tarihi: 15.09.2019)

www.ticaret.gov.tr

<https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>

(Erişim Tarihi: 01.01.2020)

www.mevzuat.gov.tr

<https://www.google.com/search?q=3713+say%C4%B1%C4%B1+kanun&oq=3713+say%C4%B1%C4%B1+&aqs=chrome.0.0j69i57j0l6.5374j0j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

(Erişim Tarihi: 01.02.2020)

EKLER

Ek-1

YILLAR	TURİST SAYISI	TOPLAM GELİR	ORTALAMA HARCAMA
1965	361.758	13.758	38,0
1966	440.534	12.134	27,5
1967	574.055	13.219	23,0
1968	602.996	24.082	39,9
1969	694.229	36.573	52,7
1970	724.784	51.597	71,2
1971	926.019	62.857	67,9
1972	1.034,955	103.731	100,2
1973	1.341,527	171.477	127,8
1974	1.110,298	193.684	174,4
1975	1.540,904	200.861	130,4
1976	1.675,846	180.456	107,7
1977	1.661,416	204.877	123,3
1978	1.644,177	230.398	140,1
1979	1.523,658	280.727	184,2
1980	1.288,060	326.654	253,6
1981	1.405,311	381.268	271,3
1982	1.391,717	370.320	266,1
1983	1.625,099	411.088	253,0
1984	2.117,094	840.000	396,8
1985	2.614,924	1.482.000	566,7
1986	2.391,085	1.215.000	508,1
1987	2.855,546	1.721,117	562,7
1988	4.172,727	2.355,295	567,5
1989	4.459,151	2.556,529	570,3
1990	5.389,308	3.225.000	621,3
1991	5.517,897	2.654.000	519,7
1992	7.076,096	3.639.000	533,0
1993	6.500,638	3.959.000	668,1
1994	6.670,618	4.321.000	674,0
1995	7.083,000	4.957.000	684,0
1996	7.966,000	5.962,100	748,0
1997	9.040,000	8.088,549	876,0
1998	8.960,000	7.808,940	879,5
1999	6.893,000	5.203.000	736,0
2000	9.586,000	7.636.000	764,3
2001	10.783,000	10.450,728	777,0
2002	12.790,000	12.420,519	816,0
2003	13.341,000	13.854,868	850,0
2004	16.826,000	17.076,609	843,0
2005	20.273,000	20.322,111	842,0
2006	18.916,000	18.593,950	803,0
2007	26.122,000	20.942,501	770,0
2008	29.792,000	25.415,067	820,0
2009	30.187,000	25.064,481	783,0
2010	31.364,000	24.930,996	755,0
2011	34.654,000	28.115,694	778,0
2012	35.698,000	29.351,400	795,0
2013	34.910,098	32.309,000	824,0

2014	36.837,900	34.305,903	828,0
2015	36.244,632	31.464,777	756,0
2016	25.352,213	22.107,440	704,8
2017	32.410,034	26.283,656	681,0
2018	39.566,327	29.512,926	647,0

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : EKREM DAMAR

İletişim Bilgileri

Adres : Hisar Mh. Hasgöl Cd. No:1/13 Bağlum/Keçiören/Ankara

Telefon : 545 293 85 01

Mail : ekremdamarr@gmail.com

Doğum Tarihi : 18/08/1991

Unvanı :

Öğrenim Durumu : YÜKSEK LİSANS

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans	İktisat	Selçuk Üniversitesi	2011-2016

Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında (Proceeding) basılan bildiriler.

1. Akmeşe, H., Eren, T., Aras, S., & **Damar, E. (2017)**. Outsourcing Practices in Hospitality Industry. *ITHMC*, 1.

Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan bildiri kitabında basılan bildiriler

1. Akmeşe, H., Eren, T., Aras, S., & **Damar, E. (2018)**. Stratejik Yönetim Muhasebesi Uygulamaları; Ankara'daki Beş Yıldızlı Oteller Üzerine Bir Araştırma, UMTEB III. Uluslararası Mesleki ve Teknik Bilimler Kongresi, ss.249, Gaziantep.

Kitaplar

1. GENEL EKONOMİ- Doç. Dr. Ceyhan Can Özcan, Yrd. Doç. Dr. Günay ÖZCAN, **Ekrem DAMAR**